

Přichystalová, Renáta; Kalová, Kateřina; Boberová, Kateřina

Hroby z Jižního předhradí

In: Přichystalová, Renáta; Kalová, Kateřina; Boberová, Kateřina; Nováček, Jan. *Břeclav - Pohansko. IX., Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie)*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 54-108

ISBN 978-80-210-9353-9 (váz.); ISBN 978-80-210-9354-6 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143749>

Access Date: 18. 10. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. HROBY Z JIŽNÍHO PŘEDHRADÍ

Archeologický výzkum na poloze *Jižní předhradí* odkryl 205 hrobů s 210 jedinci, čtyři hroby neobsahovaly žádný kosterní materiál. Objevené hroby jsou důkazem velmi variabilních pohřebních zvyklostí populace žijící zde v 9. století.

Funerální objekty nevytvářely ucelenou strukturu jasně vydělenou z areálu sídlištních aktivit. Hroby byly uspořádány do malých až středně velkých pohřebišť v rámci sídlištní zástavby anebo byly rozptýlené po zkoumané ploše v malých skupinkách či osamoceně.

Regulérní funerální aktivity charakterizují pohřby v poloze na zádech s nataženými končetinami (116 jedinců, dalších 18 jedinců velmi pravděpodobně). Do kategorie standardního pohřebního ritu jsou počítány i jedinci pohřbení s horními končetinami pokrčenými směrem k tělu. Jedná se o pokrčení horních končetin směrem do klína nebo jejich překřížení na hrudi. A také do této kategorie zařazujeme hroby, v nichž měl jedinec mírně pokrčené dolní končetiny. Mírné pokrčení dolních končetin může souviset s tafonomickými procesy a není důvodem k označení pohřbu jako nestandardní.

Na předhradí byly objeveny také pohřby v nestandardních pozicích. Hrob nestandardně uloženého jedince (poloha na pravém či levém boku, na břicho) byl jednoznačně identifikován celkem čtrnáctkrát. Je velmi pravděpodobné, že se jednalo o jistým způsobem stigmatizované jedince, kterým však nebyl odepřen určitý druh pohřebního rituálu (např. hroby JP/17, 44, 133, 142; tab. XCIX, CVII, XL, CXXVII). Byly zde také nalezeny ostatky mladého muže v poloze na břicho, který byl pravděpodobně nepietně¹ deponován do již zaničujícího obytného objektu (hrob JP/129; tab. CXXIV).

Čtyři hrobové jámy neobsahovaly žádnou kostru, ani žádné zbytky kosterního materiálu nebo stopy po něm (hroby JP/88, 144, 204 a 210; tab. CXV, XLIII, CXXXV, CXXXVII). Můžeme zde uvažovat buď o totální dekompozici celého skeletu, nebo o symbolickém hrobě, tzv. kenotafu. Teorii symbolického hrobu může

podpořit i fakt, že ve třech prázdných hrobech byla objevena keramická nádoba.

Kromě výše popsanych funerálních kontextů byly v průběhu výzkumu objeveny archeologické objekty – zařazené mezi sídlištní komplexy, u kterých však při dalším zpracování vzniklo důvodné podezření, zda se přece jen nejedná o nerozpoznané hrobové jámy bez obsahu skeletu. Takto podezřelých objektů bylo vytipováno celkem 57 (např. obj. č. 94, 179, 269, 274, 290, 387) (*Vignatiová 1992*, Přehled 1). Podrobné testování však jejich zařazení mezi hroby nepodpořilo (viz níže).

Devětkrát byli identifikováni dva jedinci v jedné hrobové jámě (JP/2, 7, 12, 34, 50, 67, 71, 104, 121; tab. XCVI, XCVII, CIV, CVIII, CXI, CXII, CXVIII, CXXXIII). Hroby JP/175 a JP/176 byly sice očíslovány jako samostatné nálezové celky, terénní situace však ukazuje, že se jednalo o desátý případ dvou jedinců ve společném hrobě (tab. CXXXI).

Antropologický materiál z hrobů na jižním předhradí je obecně hodnocen jako extrémně špatně zachovalý, je rozlámaný na drobné kousky, které jsou často neurčitelné. Některé lidské kosti z hrobů, které ještě v průběhu archeologického výzkumu zaevidovala antropoložka A. Lorencová, jsou v současnosti nezvěstné, ztracené nebo zničené, například hroby JP/76, 135, 145, 168 (tab. XXVI, CXXV, CXXVII, XLVIII). V posledním publikovaném souhrnném antropologickém zpracování E. Drozdové (2005) je zmiňován lidský osteologický materiál pouze ze 189 jedinců (27 mužů, 40 žen, 88 dětí a 34 neurčených jedinců).²

Mezi zajímavé nálezové situace určitým způsobem navázané na rituální náboženské zvyklosti, které by mohly být spojeny také s pohřebními aktivitami, patří rovněž objekty s intencionálním uložením ostatků koně nebo částí jeho těla do zahroubeného objektu. Na *Jižním předhradí* byly identifikovány dva objekty popisovaného charakteru. V jednom z nich byla uložena koňská lebka a části končetin (obj. č. 61; obr. 46a, b).

1 Bez aplikace náležitých pohřebních obřadů.

2 Ve zpracování E. Drozdové (2005) chybí skelety z hrobů JP/11, 21, 43, 76, 115, 135, 137, 145, 149, 152, 161, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 177, 180, 181, 205 a 211.

Tvar HJ	Obdélník se zaoblenými rohy	Obdélníkový	Oválný	Lichoběžníkový sbíhající se k nohám	Lichoběžníkový sbíhající se k hlavě	Nepravidelný	?
Pravidelný	15	126	18	7	2	–	34
Nepravidelný	–	–	1	–	–	2	

Tabulka 2: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Tvary hrobových jam (HJ – hrobová jáma).

Table 2: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Grave pit shapes (HJ – grave pit).

Ve druhém objektu byla objevena celá kostra (obj. č. 230; obr. 47).

V následujících kapitolách se budeme postupně věnovat všem popsáním nálezovým situacím. Budeme hledat možné souvislosti mezi jednotlivými kategoriemi archeologických komplexů a pokusíme se najít, i přes zdánlivou roztržitost možnou spojitost ve schématu disperzních pohřebišť, anebo naopak korelaci s funerálními aktivitami vyloučíme.

5.1. Charakteristika hrobových jam na Jižním předhradí

5.1.1 Tvar hrobových jam

Kvůli razantnosti představební přípravy prostoru budoucího vodohospodářského díla „Soutok Moravy a Dyje – 2. stavba“ – s přihlédnutím na předcházející lidskou činnost v místě bývalého jižního předhradí hradiště Pohansko – je velmi obtížné hodnotit vnější vlastnosti hrobových jam tak, abychom formulovali jasné závěry o jejich tvaru, úpravě či rozměrech. Téměř 20 % hrobových jam bylo natolik porušených, že u nich často není možné stanovit původní tvar obrysů výkopu anebo jednu či víc rozměrových veličin. Obecná formulace závěrů je však přípustná (tab. 2).

Tak jako je to pro 9. století na našem území běžné, valná většina hrobových jam na předhradí měla obdélníkový půdorys (cca 70 %). Tam, kde bylo písečné podloží, byly zaznamenány jámy oválného tvaru, což je možné vysvětlit nižší konzistencí sedimentu, jejímž důsledkem je zaoblení uhlů výkopu hrobových jam. Podobný trend vysledoval na jihozápadním Slovensku M. Hanuliak (2004, 69).

Podle plánů a fotografií byly vyčleněny jámy ve tvaru lichoběžníku (9 hrobů). U některých lichoběžníkovitých jam ale není zcela jasné, zda je hrobová jáma prozkoumána v původních hranicích výkopu (např. hroby JP/62, 191, 194; tab. CXI, CXXXIV, CXXXV). Ve třech případech se jednalo o jámy s dvojnásobnými pohřby. U dvou z nich se jáma zužovala směrem k nohám (JP/34, 121; tab. CIV, CXXIII) a v jednom případě se jáma zužovala směrem k hlavě (JP/7; tab. XCVI). U dvojhrobů bylo rozhodnutí pro méně obvyklý tvar jámy patrně odvozeno od způsobu uložení dvou těl

do společného hrobu. V některých případech se obrys jámy ve tvaru lichoběžníku jevil ve fázi po začistění podloží, ale během postupného odebrání zásypu se konečný tvar změnil na obdélníkový (např. hroby JP/159, 164; tab. CXXIX, CXXX).

Stěny hrobových jam podle zakreslených profilů a fotodokumentace byly (až na pár výjimek) kolmé anebo přímé šikmé, takže podélný i příčný profil vykazovaly neckovitý tvar. Dno bylo téměř vždy ploché. Odchylku od normálu představovaly hroby uložené do zásypů objektů, do písečného podloží (konkávní dno) nebo hroby s nejasně se rýsující hrobovou jámou (např. hroby JP/111, 113, 133, 188; tab. CXXI, XL, CXXXIII).

5.1.2 Rozměry hrobových jam

Pro rozměry hrobové jámy platí to samé, co pro určování původního tvaru výkopu. Pro třicet čtyři hrobů (více než 16 %) nejsou k dispozici kompletní údaje o rozměrech, to znamená, že chybí minimálně jeden údaj ze třech: délka, šířka, hloubka. V terénní dokumentaci jsou u hloubek hrobových jam uváděné hodnoty od úrovně skrytého podloží. Jana Vignatiová při přepisování hloubkových údajů hrobů do rukopisu připravovaného katalogu přidávala 40 cm, což byla (±) mocnost odtěžené nadložní vrstvy při mohutné mechanické skrývce před zahájením záchranného archeologického výzkumu ve druhé polovině 70. let 20. století. Stejný postup použila i v práci z roku 1977–1978 o hrobech zkoumaných v roce 1962 a také i při zpracování údajů pro monografii z roku 1992 o sídlištních strukturách na jižním předhradí hradiště. Aby zůstaly údaje o hloubce všech archeologických komplexů z jižního předhradí vyvážené, vycházíme v této práci při hodnocení kubatury hrobových jam z rozměrů stanovených tak, že se k hloubce objektu/hrobu od úrovně začistěného podloží přidalo 40 cm odebrané vrstvy.³

Jak již bylo několikrát zmíněno, plocha výzkumu byla během skrývky velmi poškozena těžkou technikou, a je tedy pravděpodobné, že mčlčí hroby byly

3 V textovém katalogu hrobů byly použity originální terénní zápisky.

Objem HJ m ³	Dítě	Dospělý		Inf. I	Inf. II	Inf. III	Juv.	Žena	Muž
Objem/min.	0,124	0,414		0,203	0,13	0,25	0,7	0,414	0,47
Objem/průměr	0,57	1,1		0,33	0,5	0,73	1	1,05	1,18
Objem/max.	2,1	2,45		0,45	0,9	2,1	1,7	2,2	2,45

Tabulka 3: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Kubatury hrobových jam v jednotlivých antropologických kategoriích (HJ – hrobová jáma, Inf. – Infans, Juv. – Juvenis). Hodnoty jsou uvedeny v m³.

Table 3: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Grave pit volumes at the particular anthropological categories (HJ – grave pit, Inf. – Infans, Juv. – Juvenis, žena – female, muž – male). Values are given in m³.

zničeny úplně a archeologicky je nebylo možné zachytit. Zdokumentovaný stav je určitým způsobem zkreslený, proto není možné seriózně sledovat tendence mezi kubaturou hrobové jámy a bohatostí hrobového inventáře nebo pohlavím či věkem pohřbeného. Není také možné vyvozovat závěry z prostorového rozložení hrobových jam na základě kubatury.

Některé základní dispozice však sledovatelné jsou (tab. 3).⁴ Při porovnání kubatury hrobové jámy dospělých jedinců a dětí, nebo dospělých jedinců ženského a mužského pohlaví a jednotlivých dětských věkových kategorií nám vychází poměrně logický závěr, že kubatura se zvětšuje ve směru dítě → žena → muž. Ale také u nedospělých jedinců i u žen se vyskytly hrobové jámy, které svými rozměry předčí velikost hrobových jam mnohých nebožtíků mužského pohlaví (např. hroby JP/1, 22, 89; tab. XCVI, C, CXVI). A naopak, někteří dospělí muži byli pochováni do hrobů, které nedosahují ani průměrných rozměrových hodnot jejich antropologické kategorie (např. hroby JP/14, 150; tab. XCVIII, CXXVIII).

Lze předpokládat, že všechny tyto případy úzce souvisí se sociálním postavením pohřbené osoby. Čím byl vyšší společenský kredit zemřelého, tím pravděpodobnější bylo vynaložení více energie a času pro úpravu jeho místa posledního odpočinku (Hrdlička – Frolík 1961; Smetánka 2016, 79). Rozměrné hrobové jámy, které výrazně přesahovaly průměr pohřebiště, byly například identifikovány na nekropoli Olomouc-Nemilany. Tyto hroby vytvářely ucelenou prostorovou skupinu a zároveň obsahovaly bohatý hrobový inventář – meč, sekery, zbytky dřevěných věder s okutím, šperky (Přichystalová 2014, 211). Souvislost velké kubatury hrobové jámy se sociální stratifikací pohřbené populace byla vysledována také na pohřebišti kolem druhého kostela na severovýchodním předhradí hradiska Pohansko (Macháček et al. 2016, 31).

Na některých pohřebištích má menší hrobová jáma chronologické konotace. Starší hroby mají větší kubaturu než mladší jámy (Mařík 2009, 116–118). Tendenci ke zmenšování kubatury hrobových jam směrem od středohradištního k mladohradištnímu období vysledoval na pohřebištích jihozápadního Slovenska M. Hanuliak (1990, 153, Abb. 4). Lze se domnívat, že důležitým faktorem určujícím hloubku hrobu bylo také roční období, v němž se pohřeb konal. Zima a s ní spojené studené počasí a zamrzání půdy představuje faktor, který by rozměry hrobových jam mohl ovlivnit a také je patrně i ovlivňoval.

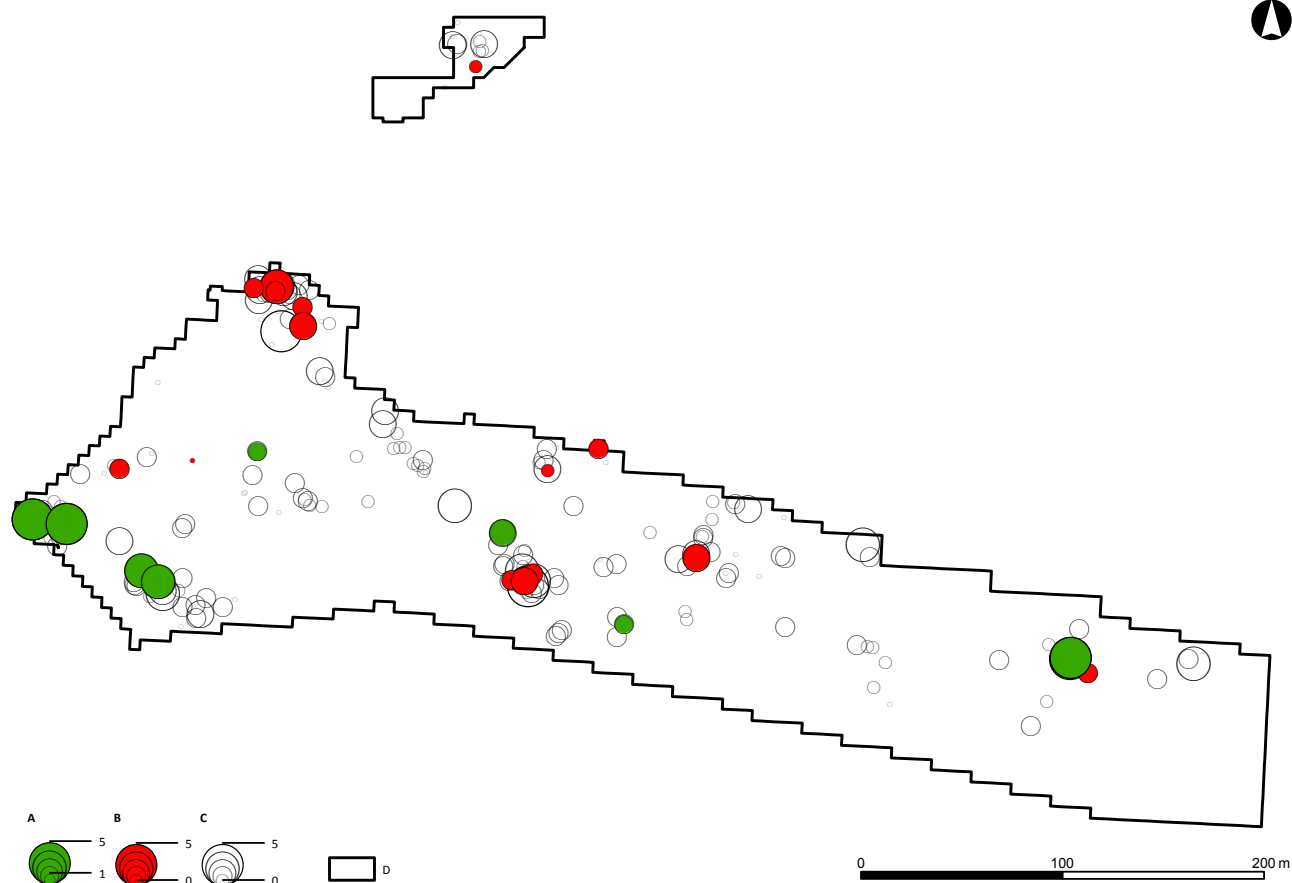
Na Jižním předhradí se téměř 41 % hrobových jam nacházelo v kubatuře od 0,51 do 1 m³ (kategorie podle Hanuliak 2004, obr. 64). Tento stav je důsledkem vysokého počtu dětských hrobů (téměř polovina ze všech zkoumaných hrobů) a také poměrně vysokého počtu hrobů porušených až zničených.

Na středohradištních pohřebištích jihozápadního Slovenska je podle M. Hanuliaka (2004) nejběžnější kubatura hrobové jámy od 1,1 do 1,5 m³, což odpovídá konvenčnímu rozměru hrobové jámy s délkou kolem 2 m, šířkou kolem 0,8 m a hloubkou kolem 0,9 m. V této objemové kategorii je na Jižním předhradí pohřbených 17 dospělých jedinců – devět žen a osm mužů (patří sem také hrob s mečem, JP/118; tab. CXXII) a sedm nedospělých jedinců ve všech věkových kategoriích. Dva hroby obsahovaly neurčené, patrně dospělé jedince.

V hrobech s vyšším objemem prostoru, od 1,51 do 2,5 m³ (kategorie 4 a 5 podle Hanuliak 2004, 77), byli uloženi převážně dospělí jedinci bez výraznější převahy jednoho z pohlaví. Děti se vyskytly ve třech hrobech. Jedno malé dítě (Inf. I) bylo součástí dvojhrobu s dospělou ženou (JP/71). Ostatní dva nedospělí jedinci byli ve věku od 10 do 15 let (JP/22, 89). Hrob JP/22 patří mezi nejbohatěji vybavené dětské hroby. Hrobový inventář obsahoval 30 skleněných korálků a měděný páskový prsten (tab. VII). Prostornější hroby patřily mužům s jezdeckými a bojovnickými elementy (JP/38, 42, 175–176, tab. CV, CVI, CXXXI). Patří sem také hrob ženy, která měla ve své hrobové výbavě sekeru (JP/103; tab. CXVIII).

Hrobová jáma s největším objemem (s jedním jedincem) patřila ženě ve věku 35–40 let (tab. XCVI). Hrob

4 V tabulce 3 jsou zahrnuty pouze hroby, u nichž byly k dispozici všechny rozměry pro výpočet kubatury (délka, šířka, hloubka). V kategorii Dítě bylo hodnoceno 76 hrobů, v kategorii Dospělý 70 hrobů, v kategorii Infans I pouze 4 hroby, v kategorii Infans II 33 hrobů, v kategorii Infans III 21 hrobů, v kategorii Juvenis 8 hrobů, v kategorii Žena 44 hrobů a v kategorii Muž 26 hrobů. Z hodnocení byla vynechána hrobová jáma dvojhrobu JP/175–176.

Obr. 17: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení hrobových jam podle kubatury s vyznačením hrobů s nálezem šperku, s elementy jezdecké výstroje a s výzbrojí. Legenda: A – hroby s elementy jezdecké výstroje a s výzbrojí, B – hroby se šperkem, C – ostatní hroby, D – hranice výzkumu. Kategorie: 0 – hrobová jáma bez zjištěné kubatury, 1 – kubatura od 0,01 do 0,5 m³, 2 – kubatura od 0,51 do 1 m³, 3 – kubatura od 1,1 do 1,5 m³, 4 – kubatura od 1,51 do 2 m³, 5 – kubatura od 2,1 do 2,5 m³.

Fig. 17: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave pit volumes with the marking of graves containing jewellery and elements of warrior and equestrian equipment. Key: A – graves with warrior and equestrian equipment, B – graves with jewellery, C – the other graves, D – excavation border. Categories: 0 – grave pit without recorded volume, 1 – 0.1–0.5 m³, 2 – 0.51–1 m³, 3 – 1.1–1.5 m³, 4 – 1.51–2 m³, 5 – 2.1–2.5 m³.

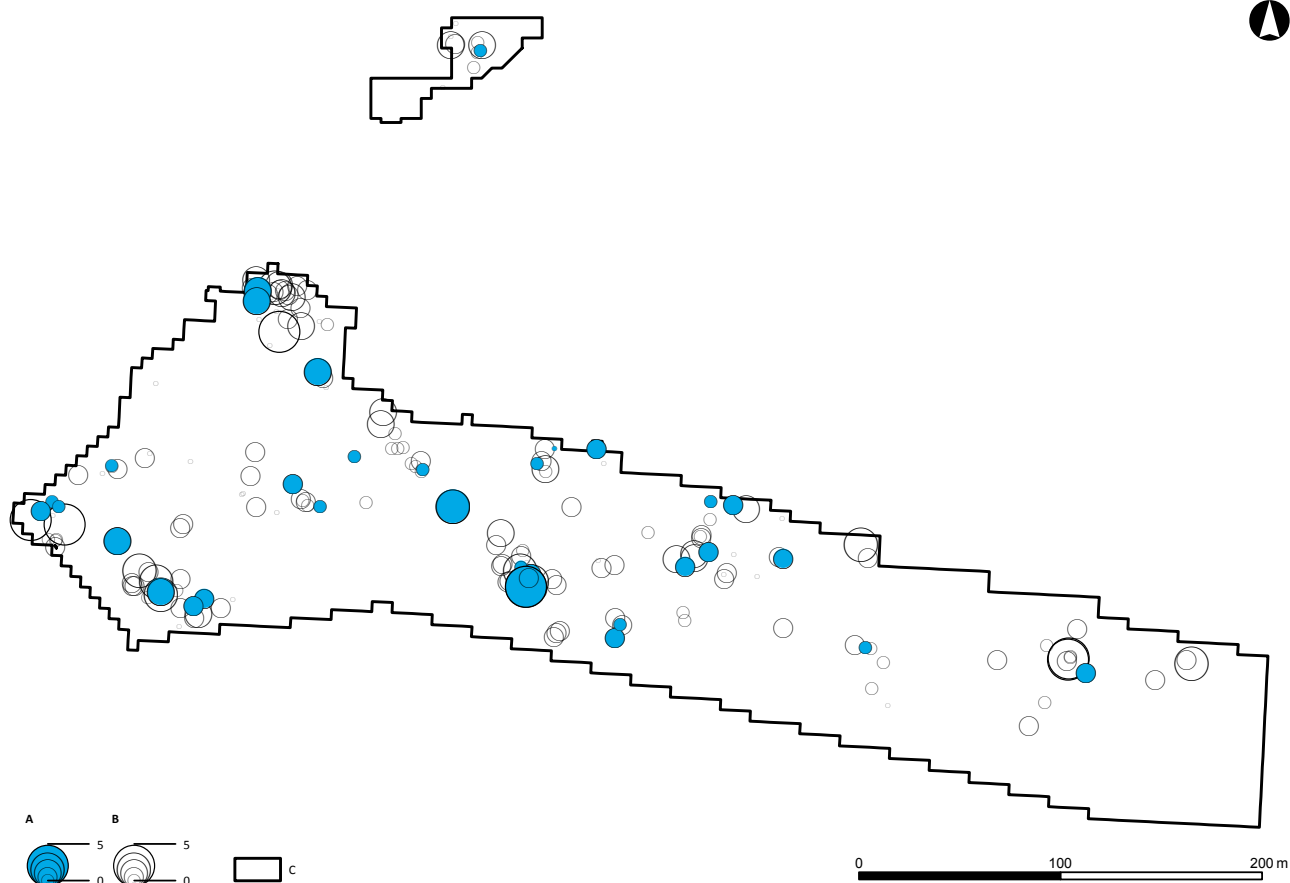
JP/1 byl orientován hlavou k jihozápadu. Kostra ležela v klasické poloze nznak, s levou horní končetinou pokrčenou s předloktím položeným přes pánev. Archeologicky zde nebyl identifikován žádný hrobový inventář.

Je velmi zajímavé, že i na pohřebišti kolem druhého kostela na Pohansku byla do nejrozměrnější hrobové jámy pohřbena žena bez inventáře – hrob SVP/154 (Macháček et al. 2016, 29–30). Na pohřebišti kolem prvního kostela to rovněž byla žena pohřbená v rakvi s železnými konstrukčními prvky, ta však již byla vybavena zlatými a stříbrnými šperky – hrob VD/38 (Kalousek 1971, 42–44). V *Lesní školce* byla naopak největší kubatura evidována u mužského hrobu LŠ/51, který také neobsahoval hrobovou výbavu, byly zde ale nalezeny stopy po dřevěné konstrukci na podložení těla (Přichystalová 2011, 43–44).

V hrobech s větším objemem se nacházely pohřby jedinců se zbraněmi a ostruhami (hroby JP/38, 42

a dvojhrob JP/175–176; tab. CV, CVI, CXXXI). Muž pohřbený s nejprestižnější zbraní – mečem – byl však uložen do poměrně úzké hrobové jámy s kubaturou 1,2 m³ (JP/118; tab. CXXII). Bohatost hrobového inventáře není přímo úměrná velikosti kubatury hrobové jámy. Tento poznatek se potvrdil také na hrobech z *Jižního předhradí*. Do rozměrnějších hrobových jam byli ukládáni jak jedinci s početnou a drahou výbavou, tak i jedinci bez doloženého hrobového inventáře (obr. 17).

Byly sledovány také hroby s výskytem keramiky jako milodaru. Pokud by se keramika obecně vztahovala pouze na hrobové jámy s vyšším objemem, mohlo by to potvrdit premisu o chronologickém významu velikosti hrobových jam – zjednodušeně řečeno, starší pohřby ovlivněné tradičním slovanským náboženstvím s keramikou ve větších jamách versus mladší pohřby bez keramiky uložené pod autoritou křesťanského učení v menších jamách. Premisa vychází z teorie, že

Obr. 18: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení hrobových jam podle kubatury s vyznačením hrobů s nálezem keramické nádoby. Legenda: A – hroby s keramickou nádobou, B – ostatní hroby, C – hranice výzkumu. Kategorie: viz obr. 17.

Fig. 18: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave pit volumes with the marking of graves containing pottery. Key: A – graves with pottery, B – the other graves, C – excavation border. Categories: see figure No. 17.

starší hroby bývají hlubší a směrem k počátku 10. století se jejich hloubka zmenšuje (Mařík 2009, 116–118; Hanuliak 1990, 153, Abb. 4).

Nádoby byly přítomny v hrobech s malou i vyšší kubaturou bez vypořádané preference určitého objemového intervalu s tím, že objemnější hrobové jámy s keramikou patřily dospělým osobám a k dvojhrobům. V hrobech s menší kubaturou byly pohřbené děti (obr. 18). Nápadná se jevila koncentrace hrobových celků s keramikou ve střední části velké plochy zkoumané v 70. letech. Zda se jedná o chronologický nebo nábožensko-rituální příznak, není prozatím jasné.

Při porovnání velikosti hrobových jam na Jižním předhradí a hrobů na pohřebišti kolem prvního kostela v poloze *Velmožský dvorec* vychází mezi nimi podstatný rozdíl. Na kostelním pohřebišti převládá kubatura 1,51–2 m³ (80 hrobů). Velkých hrobových jam od 2,51 do 6 m³ bylo u prvního kostela odkrytých celkem 61. V této skupině byli pohřbeni hlavně mužští dospělí jedinci, kteří ale na pohřebišti převažovali nad ženami obecně (148 : 82). Hrob s největším objemem, jak již bylo řečeno výše, patřil ženě pochované v rakvi spolu

se zlatými náušnicemi a tepanými měděnými pozlacenými gombíky (Kalousek 1971, obr. 38). Deset jedinců bylo uloženo do archeologicky doložených rakví (6 mužů, 4 ženy). Některé pohřby s rakvemi neobsahovaly hrobový inventář (např. hroby VD/4, 143). Výbava se v hrobě vyskytla celkem 33krát. K množině hrobů s největším objemem (kategorie 8 – od 4,1 do 6 m³ – podle Hanuliak 2004, obr. 64) patřily celky se skutečně bohatou a zajímavou výbavou, jako například již zmiňovaný hrob VD/38 nebo hrob VD/174 s mečem a hrob VD/253 s kováním franské provenience s emailovou výzdobou. Do této skupiny patří také hrob muže VD/79 v rakvi, který byl vybaven pouze dlouhým nožem anebo hrob VD/212, v němž byl pohřben muž velkého vzrůstu bez průvodního inventáře (Kalousek 1971).

Naopak při porovnání hrobů z Jižního předhradí s hroby u druhého kostela musíme konstatovat, že na předhradí převažuje počet hrobových jam s vyšší kubaturou. Na druhém kostelním pohřebišti kolem rotundy patřila největší skupina hrobů do kategorie s kubaturou od 0,01 do 0,5 m³, což je důsledkem

toho, že téměř 63 % jedinců pohřbených na této nekropoli spadalo do věkových kategorií Infans až Juvenis. Pokud budeme brát v úvahu pouze hroby dospělých jedinců, i zde hroby z předhradí svým počtem převyšují hroby z kostelní nekropole. U dospělých jedinců z pohřebiště u druhého kostela převažovala kubatura hrobové jámy v intervalu od 0,51 do 1 m³ (29krát). Mezi tyto hroby patří hrob SVP/60 se sekerou, hroby s ostruhami – SVP/92, 167 a 168, hrob SVP/117 se dvěma drobnými stříbrnými záušnicemi anebo také hrob SVP/166 z interiéru kostela. Jak je vidět, i jedinci s předpokládaným vysokým sociálním statutem byli ukládáni do malých či mělkých hrobových jam. U kostela však rozhodovalo také místo, kde bude hrob vyhlouben. Čím byla větší společenská prestiž zemřelého, tím blíže ke kostelu byl pohřben, nejlépe na jižní, jihovýchodní nebo jihozápadní straně od kostela. V konvenční velikosti hrobové jámy od 1,1 do 1,5 m³ bylo pohřbeno 12 nebožtíků. Mezi tyto hroby patří i nejvýznamnější hrob uložený přímo uvnitř kostela – SVP/153 a také hrob ženy s nejbohatší zaznamenanou pohřební výbavou – SVP/143. Kubaturu 1,51 m³ přesáhly pouze tři hroby (SVP/108, 133 a 154). Do nejprostornější hrobové jámy umístěné jižně od kostela, v jeho těsné blízkosti, byla pohřbena mladá žena. V hrobě nebyl objeven žádný pohřební inventář (Macháček et al. 2016).

Hroby s menší kubaturou než na Jižním předhradí byly zaznamenány také na disperzních pohřebištích objevených v poloze *Lesní školka* (graf 14). Téměř u 72 % hrobových jam se objem pohybuje v intervalu od 0,1 do 0,5 m³. Nejsou zde viditelné žádné zvláštní uskupení či dominance. Ve skupině se vyskytují dětské, ženské i mužské hroby, s inventářem i bez a ani orientace hrobových jam nevytváří žádný speciální okruh. Pět hrobů mělo objem od 0,5 do 1 m³. Dva hroby jsou mužské, vybaveny byly nožem (hroby LŠ/7, 29). Tři hroby bez hrobového inventáře patřily ženám (hroby LŠ/22, 23, 76).

Výjimečné postavení v *Lesní školce* má hrob LŠ/51 (Dostál – Vignatiová 1987, obr. 15). Byl to pohřeb vysokého muže ve věku 45–55 let. Pohřben byl v poloze nznak s nataženými končetinami, bez inventáře, hlavou k západu. Pozoruhodné jsou rozměry jeho hrobové jámy: 350 × 200 × 50 cm. Příčný profil jámy měl na každé straně stupňovité odsazení. Hloubka stupně byla 45 cm. Pod hlavou a pod chodidly bylo rozeznáno žlabovité probarvení o rozměrech 110 × 40 × 12 cm. Nebožtíkovo tělo patrně spočívalo na dřevěné podložce. Z popsanych faktů vyplývá závěr, že navzdory absenci hrobového inventáře byl v hrobě LŠ/51 pochován jedinec s poměrně vysokým společenským kreditem.

O zhodnocení malých pohřebišť a rozptýlených hrobů uvnitř opevnění hradiska, ale také z prostoru severovýchodního předhradí se pokusil B. Dostál

(1982, 197–198). Ve studii hodnotil 153 hrobů.⁵ Sledoval rozměry, úpravu hrobových jam, orientaci, způsob uložení nebožtíků, výskyt a sortiment hrobového inventáře. Na základě výsledků odvozených ze shromážděných údajů vyslovil názor, že na sledovaných pohřebištích a v rozptýlených hrobech byli pochováni řadoví obyvatelé Pohanska, s nižším sociálním statutem, než jaký měli mrtví ze hřbitova u prvního kostela nebo na jižním předhradí, což konvenuje také s naším pozorováním.

Pokud bychom vycházeli z úzu často citovaného v odborné literatuře, že hroby s většími rozměry (spojené často s výskytem inventáře) obecně platí za místo posledního odpočinku lidí s vyšším společenským kreditem (Hanuliak 2004, 78, obr. 67; Hrdlička – Frolík 1961, 26–27; Chropovský 1957, 191–192; Šolle 1966, 129–130; Smetánka 2016, 79), potom populace pochovaná u prvního kostela v rámci ohrazení sídla velmože by stála na společenském žebříčku výše než komunita z jižního předhradí a zároveň nebožtíci z polohy *Lesní školka*⁶ ze severovýchodní části hradiska by patřili k nižší společenské vrstvě než obyvatelé z jižního předhradí.

V porovnání s pohřebištěm od druhého kostela vynívají, co se týče kubatur hrobových jam, lépe hroby z jižního předhradí. Toto však neplatí při hodnocení hrobového inventáře a už vůbec to neodpovídá významu kostelní nekropole jako funerálního celku nacházejícího se v tzv. *locus sacer*. Tady snad můžeme brát v úvahu obecné uplatnění chronologického faktoru (Mařík 2009, 116–118; Hanuliak 1990, 153). Podle artefaktů hrobové výbavy a také podle absolutních dat z radiokarbonové analýzy kosterních pozůstatků pohřbívání na poloze *Jižní předhradí* (viz níže) končí někdy na přelomu 9. a 10. století, kdežto funerální aktivity kolem rotundy pokračují minimálně do poloviny 10. století (Macháček et al. 2016, 166–169).

5.1.3 Úprava hrobových jam

Při odkrývání hrobů nebyly evidovány žádné zvláštní úpravy interiéru jámy nebo stopy po přítomnosti speciálních konstrukčních prvků. Výkopy měly většinou rovné dno, kolmé nebo mírně šikmé stěny. Objevily se tu sice také stupňovité úpravy stěn nebo dna, ale s ohledem na tehdejší podmínky výzkumu (silné narušení terénu těžkou technikou, slabá rozlišitelnost hrobových zásypů) se tu patrně jedná pouze o uměle vytvořené tvary vzniklé při upřesňování výkopu

5 Hroby z *Lesní školky* (LŠ/1–32), ze *Žárového pohřebiště*, ze *Severovýchodního předhradí*; tzv. ojedinelé hroby označované OH, hroby objevené při řezech valem a hroby z tzv. *Pohřebiště II – Velmožský dvorec*, mimo kostelní pohřebiště.

6 A podle B. Dostála (1982) i obyvatelé pochovaní na ostatních polohách prozkoumaných v rámci opevnění Pohanska.

hrobové jámy (např. JP/1, 40, 70, 73, 130, 131, 135, 143, 155, 157, 161, 164, 174, 211).

Jako pravděpodobná se jeví přítomnost jistého druhu konstrukce při úpravě hrobové jámy hrobu JP/42 (tab. CVI). Jde o hrob s jezdeckou výbavou. Zpočátku se půdorys jámy jevil jen nezřetelně, až 15 cm od úrovně začištěného podloží se objevil velký obdélníkový obrys o rozměrech 238 × 105 cm. Po dalších zhruba 20 cm byl identifikován výrazný zásyp o rozměrech 200 × 58 cm. Mocnost tohoto zásypu byla 10 cm, podle zápisků v terénní dokumentaci se pak objevilo dno hrobové jámy. Je celkem možné, že menší obrys představoval výplň po totálně dekomponované dřevěné schránce (Mazuch – Hladík – Skopal 2017, 58). Zhruba 110 cm od západní kratší stěny hrobové jámy se v severní delší stěně (asi v úrovni levého kolenního kloubu kostry) nacházela sloupová jáma o průměru 37 cm. Jáma se objevila v hloubce 15 cm od začištěného podloží. Polovina výkopu sloupové jámy byla odtěžena při vybírání zásypu hrobové jámy. Na základě fotodokumentace se zdá, že její dno bylo v hloubce 36 cm od úrovně skrytého podloží (tab. CVI). V terénní dokumentaci se nenachází žádná zmínka o přímé souvislosti výkopu hrobové jámy JP/42 se zmiňovanou nečíslovanou sloupovou jámou. Není tedy zcela jasné, zda tento prvek patří ke konstrukci hrobové jámy. Pokud budeme považovat sloupovou jámu za strukturu náležící ke hrobové jámě, je pravděpodobné, že sloup do ní usazený mohl fixovat primární dutý prostor nebo mohl označovat hrob na povrchu.

Sloupové jámy u hrobů byly na Pohansku identifikovány na pohřebišti u prvního kostela u hrobu VD/142 – po obou stranách kratší stěny u lebky; dále u několika hrobů v *Lesní školce* – LŠ/13 – sloupová jáma v levém rohu za lebkou; LŠ/23 – dvě sloupové jámy u jihovýchodní delší stěny výkopu, jedna u nohou, druhá u hlavy. Jak na kostelním pohřebišti, tak v *Lesní školce* se patrně jedná o úpravu vnitřní konstrukce hrobové jámy (Kalousek 1971, 94; Dostál 1982, 178, obr. 5:13, 23).

Druhým případem, kde bychom mohli hodnotit nálezkovou situaci jako zvláštní úpravu hrobové jámy, je dvojhrob JP/175–176 (obr. 15, tab. CXXXI).⁷ U kratší severozápadní stěny výkopu (u hlavy) je v rozích viditelné nápadné oblé vykrojení (zvlášť u pravého rohu). V nohách toto zaoblení není patrné ani v plánech, ani na terénních fotografiích. V písemné dokumentaci se neobvyklé úpravě rohů hrobové jámy nevěnovala pozornost. Pokud by se jednalo o intencionálně upravenou kratší severozápadní stěnu hrobu, je možné uvažovat o tom, že v rozích výkopu byly umístěny dva

kůly/sloupy, které byly součástí konstrukce primárního dutého prostoru.

Další prokazatelné stopy po záměrné úpravě stěn nebo dna hrobových jam chybí. Stupňovité členění stěn na příčném nebo podélném profilu zaznamenané asi u dvacítky hrobů je pravděpodobně důsledkem špatně čitelné situace v terénu. Často se stávalo, že zásypy hrobů se na podloží jevily jako nejasné skvrny a až po odtěžení 15–20 cm se situace vyjasnila a obrys hrobové jámy se rýsoval jako úzký obdélník. Takto se jevily okolnosti například při odkrývání hrobů JP/14, 20, 118, 157 a 164 (tab. XCVIII, C, CXXII, CXXIX, CXXX).

5.1.3.1 Primární dutý prostor v hrobech z Jižního předhradí

O existenci stacionárních dřevěných konstrukcí v hrobových jámách nebo o jasných důkazech přítomnosti mobilních dřevěných schránek – rakví nemáme v terénní písemné či kresebné dokumentaci z výzkumu této polohy žádné záznamy. Pohřbívali tedy lidé z předhradí své mrtvé do holé země? Pro zpracování hrobových celků máme dnes k dispozici „pouze“ zápisy z terénních deníků, kresebné plány a černobílou fotodokumentaci (šikmé snímkování). Určit existenci primárního dutého prostoru, konstrukci jeho vnější formy, je dost komplikované a výslední informace je nutné brát s jistou dávkou opatrnosti.

Na rozdíl od výzkumů pohřebišť u prvního nebo u druhého kostela není v dokumentaci o hrobech z *Jižního předhradí* jediná zmínka o tom, že se při odbírání hrobového zásypu narazilo na stopy po dřevěné konstrukci hrobové komory, rakve nebo dalších typů úprav interiéru hrobové jámy (Přichystalová 2008).

Během odkryvu hrobů od prvního kostela Fr. Kalousek zaznamenával sytě černé skvrny obdélníkového tvaru, které interpretoval jako stopy po rakvích (Kalousek 1971, 31–32, 53–54, 61–62, 103–104). V některých případech byly dokonce objeveny železné tesařské skoby (tzv. „kramle“, z německého výrazu die Klammer – svorka), kterými byly dřevěné schránky původně zpevněny (Kalousek 1971, 42–43, 64–65, 88, 168). Někde byl identifikován výskyt rakve na základě stupňovitého či elipsovitého zúžení/zahloubení hrobové jámy (Kalousek 1971, 34, 41, 70, 116). V některých případech se stupňovité zahloubení prolínalo spolu s tmavým obdélníkovým zbarvením vrstev zásypu ve spodní části výkopu (Kalousek 1971, 29, 164–165). V případě hrobu mladého muže VD/169 Fr. Kalousek (1971, 108–109) uvažoval o možnosti existence krypty s plochým stropem. Na druhé straně zde také uvádí eventualitu, že se může jednat o destrukci zdiva z kostela. Hrob VD/169 se totiž nacházel v blízkosti jižního rohu nartexu prvního kostela. V každém případě na základě informací z publikovaného katalogu z roku 1971 můžeme předpokládat, že minimálně u 10 % hrobů

⁷ Podle typologie speciálních úprav vnitřní konstrukce hrobových jam publikované autory Mazuch – Hladík – Skopal 2017 by tato úprava patřila do typu 8: oblé výklenky či výběžky v rozích, popřípadě na delších stěnách hrobové jámy (Mazuch – Hladík – Skopal 2017, 75–76, obr. 40).

(z celkového počtu 407) bylo použito k uložení nebožtíka dřevěné schránky.

Během výzkumu pohřebiště u druhého kostela bylo použito dřevěné konstrukce archeologicky doloženo u 38 hrobů, což je celkem 25 % z celkového počtu 152 hrobů (Macháček et al. 2016, 38–41). Celkem 13krát byly identifikovány žlabovité negativy u kratších stěn hrobových jam. U hrobu SVP/82 byl navíc po obvodu hrobové jámy identifikován tmavě zbarvený obdélníkový rám o rozměrech 151 × 44 cm (Mazuch – Hladík – Skopal 2017, 75–76, obr. 40: 1, 2, 7). Charakter konstrukce nelze blíže popsat. Ve třiceti případech se podařilo zachytit kvadratické zbarvení kolem skeletu. Tyto obrysy evidujeme jako stopy po primárním dutém prostoru, tedy po schránce, do které bylo tělo v čase pohřbu uloženo. U pěti hrobů byla evidována kombinace žlabovitých negativů u kratších stěn hrobové jámy s výskytem dokladů dřevěné schránky.

Je tedy s podivem, že se během výzkumu 205 hrobů na Jižním předhradí nepodařilo archeologicky doložit ani jeden hrob v rakvi nebo ve stacionární dřevěné schránce. Při hledání odpovědi na otázku, zda se rakve na disperzních pohřebištích jižně od hradiska používaly, nebo ne, jsme využili možností tafonomie. Pod tímto termínem rozumíme sledování a podrobné dokumentování všech kvalitativních, kvantitativních a prostorových transformací kostí, ke kterým dochází přirozenou cestou od doby uložení těla mrtvého do hrobové jámy a jejího uzavření (zasypání) po dobu odkrytí hrobového celku archeologem nebo antropologem. Tyto zánikové transformace deformují původní situaci. Vysledováním zákonitostí kvalitativních a prostorových transformací kostí v určitých podmínkách je možné do určité míry zrekonstruovat primární polohu kadáveru nebo identifikovat přítomnost rakve, textilního zábalu, svázání těla v konkrétních místech apod. (Černý 1995, 301; Urbanová 2003, 48). Určitými podmínkami máme na mysli vnější i vnitřní faktory, které přímo ovlivňovaly zánik případné konstrukce v hrobové jámě i samotnou dekompozici měkkých i tvrdých tkání těla. Mezi vnější faktory řadíme půdu a prostředí, to znamená chemické vlastnosti sedimentu, aktivitu podzemní vody, teplotu, ne/přítomnost kyslíku, bakterií, hub, činnost podzemní fauny apod. Vnitřní faktory souvisejí se samotnými lidskými pozůstatky, roli hrají obal kadáveru, oděv, věk, pohlaví a zdravotní stav mrtvého, incidence traumat apod. Všechny tyto faktory determinují průběh transformačních procesů a samozřejmě také konečný stav zachování ostatků (Urbanová 2003, 48–50).

Protože v čase výzkumu polohy Jižní předhradí nebylo u nás sledování tafonomických procesů probíhajících v hrobech běžné, využijeme pro indikaci primárního nebo sekundárního dutého prostoru písemné deníky a fotodokumentaci vypreparovaných

skeletů. Informace načerpané z popsaných zdrojů byly východiskem pro stanovení přítomnosti nebo nepřítomnosti dutého prostoru v hrobě, a to na základě současných poznatků o tafonomických procesech probíhajících při existenci volného prostoru kolem uloženého pohřbu (primární dutý prostor – rakev, hrobová komora, krypta apod.). Stejný postup byl uplatněn pro definici dekompozice v sekundárním dutém prostoru, který vzniká druhotně následkem dekompozice měkkých tkání.

Při výběru hrobových celků, na kterých byly testovány teoretické základní znalosti z tafonomie, bylo podmínkou dobré až velmi dobré zachování lebky a postkraniálního skeletu. Kostry z Jižního předhradí jsou totiž většinou ve špatném stavu dochování. Dost často byly v hrobech nacházeny pouze dlouhé kosti v různé kondici a rozdrčená lebka. Další podmínkou byl věk jedinců – hodnoceny byly kostry dospělých individuí s vyváženým poměrem obou pohlaví. Dále byla požadována kompletní dokumentace: slovní popis, kresebný plán a fotografie. Proto byl výběr značně omezený. Bral se také ohled na to, aby byla obsažena celá plocha velkého prozkoumaného prostoru. Těmto podmínkám vyhovovalo osm hrobů – JP/42, 58, 70, 106, 118, 172, 175–176 (dvojhrob) a JP/208. Čtyři hroby obsahovaly ženské ostatky a čtyři mužské. Jeden mužský hrob obsahoval dva jedince, naše hodnocení tak probíhalo na devíti kostrách. Rozdělení souboru na dvě poloviny podle pohlaví bylo záměrné. Cílem bylo nejen zjištění pravděpodobné přítomnosti primárního dutého prostoru, ale i případná souvislost výskytu ochranné schránky v závislosti na pohlaví.

Po výběru konkrétních hrobů byly na základě dochovaných fotografií a písemných záznamů z terénu vyhodnoceny konečné polohy kostí skeletu. Při existenci primárního dutého prostoru dochází k dekompozici měkkých částí těla mnohem dříve než k zániku samotné konstrukce, která dutý prostor vytváří. Procesy při a po rozkladu těla v dutém prostoru mají svůj logický sled. Charakter disartikulace anatomických spojení je závislý na konstrukci hrobu, na poloze těla a taky na charakteru rozkladných procesů. Přítomnost labilních artikulací kloubů a chrupavek je pro identifikaci primárního pohřbu v určitém prostoru důležitější než přítomnost artikulací perzistujících. Přirozený anatomický sled slabých artikulací nám prozrazuje, že tělo bylo krátce po smrti pohřbeno a že v této době mohly být ukončeny i všechny pohřební obřady. To znamená, že s tělem nebylo manipulováno v době uvolnění nejslabších kloubních spojení a k rozkladu ligamentů a k jejich případné disartikulaci došlo až po uložení nebožtíka do hrobu (Černý 1995, 305; Prokeš 2007, 18).

Na základě poznatků o tafonomických procesech při rozkladu těla v dutém prostoru, anebo naopak při jeho absenci byla stanovena pravděpodobnost ne/

přítomnosti primárního dutého prostoru ve vybraných hrobech z *Jižního předhradí*. Byly sledovány typické charakteristiky vztahující se buď k jedné, nebo k druhé alternativě, například rozpojení pubické symfýzy, laterální sklopení pánevních kostí, podsunutí dlouhých kostí horních končetin pod pánevní kost, torze femurů mediálním aspektem vzhůru, sesunutí pátel laterálním směrem, dislokace lebky, mandibuly a prvních krčních obratlů (jevy charakteristické pro primární duté prostory), segmentace páteře (obratlů) do bloků, zploštění hrudního koše (jevy charakteristické pro sekundární duté prostory) apod. (Černý 1995; Prokeš 2007).

5.1.3.1.1 Stanovení přítomnosti primárního dutého prostoru pro ženské hroby

Hrob JP/70 (obr. 19; tab. LXIII)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 185 × 55 cm; hloubka 15 cm od úrovně skrytého povrchu. Hrobová jáma byla v jihovýchodní části (u nohou) a při západní stěně stupňovitě zahlobená. V písemné dokumentaci, bohužel, chybí podrobnější zmínka o terénních okolnostech vzniku stupně. Profil hrobové jámy není podrobněji popsán či zakreslen. Fr. Kalousek (1971, 34, 41, 70, 116) dával stupňovitá zahlobení u dna hrobové jámy do souvislosti s rakvemi.

Poloha crania a kostí: Lebka ležela na zátylku; levá klíční kost byla vertikalizovaná; hrudník byl stlačený, ale rozevřený; horní končetiny byly položeny podél trupu; kosti pravého předloktí byly patrně podsunuté pod pánevní kost (podle fotografie); pánev byla značně rozevřená; dolní končetiny byly mírně pokrčené v kolehou doleva; kotníky se nacházely vedle sebe.

Možná interpretace: Tělo ženy JP/70 bylo pravděpodobně uloženo v úzkém dutém prostoru. Mohlo se jednat o krátkou a úzkou rakev, čemuž by nasvědčovaly sevřená ramena, vertikalizovaná klíční kost a také mírně pokrčené a doleva složené dolní končetiny. Při větší představivosti se nabízí možnost sesunutí těla a pokrčení dolních končetin směrem k nohám během ukládání rakve v zešíkmené rovině na dno hrobu. Pokud by byl tento předpoklad správný, znamenalo by to, že pohřební rituály ukládání nebožtíka do země by se

Obr. 19: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/70.

Fig. 19: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/70.

Obr. 20: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/106.

Fig. 20: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/106.

musely odehrávat před začátkem anebo (pravděpodobněji) až po uplynutí posmrtného ztuhnutí těla.

Hrob JP/106 (obr. 20; tab. XXXII)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 240 × 65 cm; hloubka 56 cm od úrovně skrytého povrchu; jáma byla poměrně hluboká, stěny kolmé a kostra ležela na rovném dnu. Bohužel, opět není k dispozici náčrtek profilu jámy ani jeho detailnější písemný popis.

Poloha crania a kostí: Lebka byla stočena k levému spánku; mandibula i maxilla se dotýkaly levé klavikuly; obě klíční kosti byly vertikalizované; hrudní dutina byla rozevřená; stejně tak pubická symfýza; horní končetiny byly natažené podél trupu; pánev na levé straně překrývala ulnu a radius, na pravé straně byl pánevní kostí překrytý radius (ruka původně ležela dlaní k zemi); dolní končetiny byly mírně pokrčené v kolenou vpravo; pravý kotník částečně překrýval levý kotník.

Možná interpretace: Pohřeb JP/106 byl velmi pravděpodobně uložený v úzkém dutém prostoru – snad v rakvi. Toto tvrzení podporují polohy klíčních kostí a lopatek, rozevření hrudního koše a pánve a také i mírně pokrčené nohy. Také v tomto případě – podobně jako u hrobu JP/70 – je možné uvažovat o sesunutí těla při manipulaci s rakví s nebožtíkem.

Hrob JP/172 (obr. 21; tab. XLVII)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 180 × 67 cm; hloubka 24 cm od úrovně skrytého povrchu. Jáma byla relativně mělká, měla téměř kolmé stěny. Kostra pochované ženy ležela na rovném dnu. O charakteru zásypu nemáme k dispozici bližší zprávy, podle dokumentace však výplň hrobu obsahovala keramické zlomky, fragmenty mazanice (32 ks) a také kousky uhlíků.

Poloha crania a kostí: Celá kostra ležela blíže k delší východní stěně hrobové jámy. Lebka ležela na bázi v prostoru mezi rameny; temeno bylo poškozené recentním zásahem při odkrývání hrobu; oblast hrudníku a páteře nebylo možné na základě snímku hodnotit; pravá horní končetina byla natažená podél trupu; levá horní končetina byla v lokti ohnutá do pravého úhlu

Obr. 21: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/172.

Fig. 21: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/172.

a ulna a radius vedly přes lumbální část páteře; stydká spona nebyla rozevřená; dolní končetiny byly natažené; chodidla přiléhala těsně k sobě; o fibuli, tibia a tarsus pravé nohy byla opřena keramická nádoba.

Možná interpretace: Na první pohled by se mohlo zdát, že indicií vedoucích k detekci primárního dutého prostoru není mnoho. Podle fotografie kostry JP/172 je možné pozorovat jistou segmentaci páteře do bloků z obratlů. Tento jev se nejčastěji připisuje pochodům probíhajícím v sekundárním dutém prostoru. Také pubická symfýza nevykazuje znaky rozevření a zachovaná levá patela není sesunutá mimo kolenní kloub. Tyto údaje by mohly naznačovat, že tělo bylo po uložení do hrobové jámy zasypáno bez přítomnosti ochranného prostoru, který by odděloval kadáver od zásypového sedimentu. Segmentaci páteře či nerozevřenou pánev by však mohlo vysvětlit vniknutí náplavového sedimentu do rakve mezerami v její konstrukci v průběhu

dekompozice měkké tkáně. Průnik sedimentu do dutého prostoru může totiž způsobit pozvolnou fixaci kostí, které se na skeletu postupně uvolňují. Na snímku skeletu JP/172 je ale také možno identifikovat skutečnosti, které by lépe odpovídaly existenci úzkého primárního dutého prostoru. Je to především lebka ležící na bázi na krčních obratlích a na části žebíř. Pravá klíční kost je vertikalizovaná. Jistým náznakem by mohla být i excentricita umístění jedince vůči podélné ose hrobové jámy (Mazuch – Hladík – Skopal 2017, 97–98). Poloha lebky by mohla naznačovat eventualitu podložení hlavy podložkou z organického materiálu. Po rozvolnění labilních kloubních spojení (ta se nachází právě v oblasti krční páteře) se podložená lebka mohla „sklouznout na bázi“ a pomalu se přesunout až nad krční obratle. Sevřená ramena by mohla indikovat stísněný prostor v rakvi. Nádoba zachovaná téměř v úplnosti, položená u severovýchodního rohu jámy, se šikmě opírala o spodní část pravého bérce. Po fatálním narušení celistvosti schránky se nádoba položená těsně u jejího pravého dolního rohu mohla dostat do šikmé polohy a při sesuvu do ještě nezaplněného dutého prostoru rakve se zachytit o kosti bérce a nohy.

Hrob JP/208 (obr. 22; tab. LXXIX)

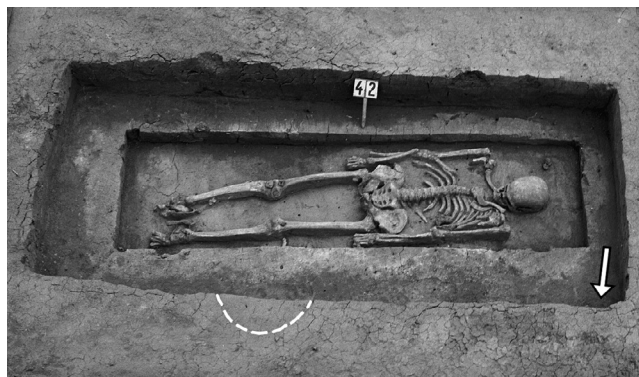
Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 240 × 68 cm; hloubka 40 cm od úrovně skrytého povrchu. Jáma byla relativně hluboká, s téměř kolmými stěnami. O charakteru zásypu nemáme bližší informace, podle písemných záznamů však výplň hrobu obsahovala zvířecí kosti. K výkopu hrobu JP/208 jsou k dispozici jednoduché příčné a podélné profily. Na základě podélného profilu můžeme v jihozápadní části hrobové jámy u dna identifikovat zřetelné mísovité zahloubení. Severovýchodní část hrobu přepadala do zásypu staršího objektu č. 454 – do studny.

Poloha crania a kostí: Lebka ležela na pravém spánku; mandibula ležela pod bází lebky bradovým výčnělkem na krčních obratlích; krční obratle sledují směr sklonu lebky; klíční kosti jsou vertikalizované; hrudník byl stlačený a mírně dislokovaný; pravá horní končetina byla (pravděpodobně) natažená podél trupu; levá horní končetina byla ohnutá do tupého úhlu směrem k tělu a kosti předloktí byly položeny na pánvi;

Obr. 22: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/208.

Fig. 22: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/208.

Obr. 23: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/42.

Fig. 23: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/42.

pánev byla rozevřená; dolní končetiny ležely v natažené poloze, pravá noha se nedochovala. Pravá část skeletu v prostoru mezi předloktím a páteří byla zřejmě narušena bioturbací.

Možná interpretace: Ženský pohřeb JP/208 byl patrně uložen v dutém primárním prostoru. Poloha lebky s různým uložením horní a dolní čelisti, vysunutí laterálních konců klíčních kostí směrem nahoru a široké rozevření pánve – to vše by mohly být doklady toho, že tělo zemřelého mohlo být uloženo v nepříliš prostorné rakvi.

5.1.3.1.2 Stanovení přítomnosti primárního dutého prostoru pro mužské hroby

Hrob JP/42 (obr. 23; tab. XIV)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 238×105 cm v hloubce 36 cm od začistěného podloží, 200×58 cm v hloubce 46 cm od podloží. Jáma byla poměrně hluboká, s kolmými stěnami a se stupňovitým zahloubením. Na dně zahloubení spočívala kostra. Při výzkumu pohřebiště u prvního kostela dával Fr. Kalousek (1971, 34, 41, 70, 116) stupňovité zahloubení u dna hrobové jámy do souvislosti s přítomností rakve. V severní stěně hrobové jámy, přibližně v úrovni kolen kostry, se nacházela sloupová jáma. Bohužel, nemáme k ní dostupné podrobnější informace, takže nemůžeme potvrdit ani vyloučit předpoklad, zda s hrobem JP/42 skutečně souvisí.

Poloha crania a kostí: Lebka ležela na bázi; levá klíční kost byla vertikalizovaná; hrudní dutina byla rozevřená; horní končetiny byly natažené podél těla, dlaněmi k zemi; pánev nebyla rozevřená; dolní končetiny byly v natažené poloze a směřovaly mimo podélnou osu výkopu k jihozápadnímu rohu jámy; chodidla byla otočená patami k sobě.

Možná interpretace: Mužský hrob JP/42 se jeví jako pohřeb v dutém prostoru. Indicií pro existenci primárního dutého prostoru je již zmiňovaná sloupová jáma, která mohla souviset s jeho konstrukcí.

Obr. 24: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/58.

Fig. 24: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/58.

Že se mohlo jednat o prostor s nižší kubaturou, nám signalizuje poloha levé klíční kosti, nerozevřená pánev a také celková pozice kostí dolních končetin. Podobně jako v případě hrobu JP/172 můžeme podle na bázi ležící lebky předpokládat, že hlava nebožtíka byla patrně podložena předmětem z organického materiálu. Po rozvolnění kloubních artikulací se lebka mohla sesunout do polohy, v níž byla nalezena. Muž JP/42 byl vybaven ostruhami, a je tedy možné, že byl pochován v pevné obuvi. Měkké tkáně nohou podlehly dekompozici mnohem dříve než materiál, ze kterého byla ušita obuv. Díky tomu zůstaly tarzální, metatarzální kosti a prstní články téměř v neporušené anatomické poloze. Po rozkladu vaziva a šlach v hlezně se pravděpodobně nohy vyvrátily patami k sobě.

Hrob JP/58 (obr. 24; tab. XX)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 220×56 cm; hloubka 23 cm od úrovně skrytého povrchu. Jáma byla poměrně mělce zapuštěná, měla kolmé stěny. Kostra ležela na rovném dně. U severní stěny, u spodní části dolních končetin (od kolen dolů) bylo na fotografii zřetelné nízké stupňovité odsazení stěny. V písemné dokumentaci o tomto drobném stupňovitém zahloubení není žádná zmínka. Z originálních pramenů tedy nevyplývá, zda je tento stupeň intencionalní, anebo jde o situaci, kterou mají na svědomí lidé provádějící odkrývání hrobu.

Poloha crania a kostí: Lebka ležela na pravém spánku a je recentně poškozená; krční obratle sledovaly stočení lebky; mandibula se dotýkala pravé klíční kosti; hrudník byl rozevřený, v pravé části dokonce žebra překrývají diafýzu humeru; horní končetiny byly natažené podél trupu, pravá ulna byla překryta pánevní kostí; pubická symfýza byla otevřená; dolní končetiny byly v natažené poloze.

Možná interpretace: Hrob JP/58 je možné interpretovat jako pohřeb, který byl uložen v primárním dutém prostoru. Odpovídal by tomu rozkleslý hrudní koš i kosti pánve. Navíc je tady sporná existence stupňovitého zahloubení u severní stěny hrobové jámy. Náznačení stupně může svědčit o nerozpoznané změně

Obr. 25: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/118.

Fig. 25: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/118.

v charakteru zásypu v těsné blízkosti skeletu (stopy po zetlelém organickém materiálu předpokládané schránky).

Hrob JP/118 (obr. 25; tab. XXXVI)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 240 × 65 cm; hloubka 37 cm od úrovně skrytého povrchu. Jáma s kolmými stěnami byla původně kopaná jako objekt s nepravidelným lichoběžníkovitým půdorysem (sbíhající se k nohám). Až po 15 cm odebrání zásypu se objevil obdélníkový tvar jasně odlišitelný od podloží. V této fázi bylo již odebráno 40 cm zeminy v rámci mechanické skrývky terénu. Hrobový zásyp byl tedy zřetelně rozpoznán jen 22 cm nade dnem hrobu.

Poloha crania a kostí: Lebka byla dislokována na pravém boku; mandibula ležela bradovým výběžkem na krčních obratlích; hrudník byl rozevřený; horní končetiny byly natažené podél trupu; levý radius a i prstní články byly položeny na pánevní kosti; ulna ležela pod pánví; pubická symfýza byla rozevřená pouze minimálně; dolní končetiny byly v natažené poloze; chodidla stočena patami k sobě.

Možná interpretace: Bojovník s mečem JP/118 byl pravděpodobně uložen do nepříliš prostranného primárního dutého prostoru. Nasvědčuje tomu nálezo-vá situace. Při odkrývání hrobové jámy nebyly v zásypu s největší pravděpodobností rozpoznány stopy po dřevěné schránce. Disartikulace levého zápěstí naznačuje, že předloktí původně spočívalo na pánvi. Po rozvolnění kloubního spojení a rozkladu vaziva se loketní kost propadla dolů. Po dekompozici měkké tkáně v oblasti pánve a po rozevření stydké spony překryla ulna pánevní kost. Tyto pochody mohly proběhnout pouze v případě existence dutého prostoru.

Dvojhrob JP/175–176 (obr. 26; tab. XLIX)

Základní pozorování: Rozměry hrobové jámy 216 × 140 cm; hloubka 41 cm od úrovně skrytého povrchu. Dvojhrob je v původní dokumentaci veden jako

Obr. 26: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, hrob JP/175–176.

Fig. 26: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, grave JP/175–176.

dva samostatné hroby JP/175 a JP/176. Po podrobném průzkumu dostupných zdrojů informací byla tato kategorizace přehodnocena a v současnosti je zmiňovaný celek veden jako hrob dvojnásobný.⁸ Kostry ležely v rozměrné téměř čtvercové jámě s kolmými stěnami. Severní stěna byla stupňovitě zahloubená. V severozápadní stěně (u hlavy) byla identifikována segmentová zaoblání obou rohů jámy. Zda je tyto detaily možné interpretovat jako zbytky po konstrukci použité v rámci úpravy hrobové jámy, je námět k diskusi.

Poloha crania a kostí jedince JP/175: Lebka ležela na levém spánku; krční obratle anatomicky nekorrespondují s polohou lebky; laterální konce klíčních kostí byly posunuté směrem vzhůru; hrudník i pánev byly rozevřené; horní končetiny ležely podél těla; dolní končetiny byly natažené.

Poloha crania a kostí JP/176: Lebka byla odvalená k levému hornímu rohu jámy a ležela na zátylku; spodní čelist byla bradovým výběžkem položena na prvním levém žeburu; klíční kosti byly vertikalizované; hrudník i pánev byly rozevřené; horní končetiny ležely podél trupu; pravá i levá ulna byly překryté pánevní kostí; dolní končetiny byly v natažené poloze; distální konce

⁸ Mezi oběma hrobovými zásypy nebyl viditelný žádný rozdíl; nebyl zachycen zřetelný předěl v podobě stěny hrobové jámy, který by je odděloval; skelety ležely ve stejné úrovni.

levé fibuly a tibie a také i kosti nohy byly překryty pozůstatky dřevěného vědra s kovovým okutím.

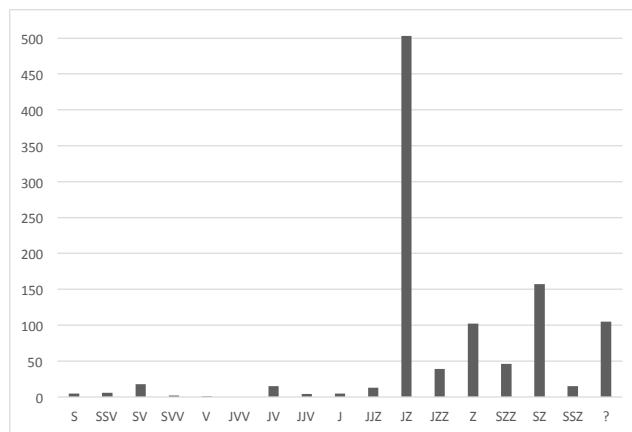
Možná interpretácia: Dvojhrob JP/175–176 byl s největší pravděpodobností uložen do primárního dutého prostoru. Zda to byly dvě samostatné rakve uložené do jedné hrobové jámy, anebo byla použita společná stacionární hrobová komora, to dnes vskutku není možné jednoznačně posoudit. Přiklonění jedné lebky k levému rameni a odvalení druhé lebky dozadu by mohly svědčit o případném podložení hlav nebožtíků podložkami z organického materiálu. Těsně vedle levého chodidla mladšího jedince bylo původně uloženo dřevěné vědro, které se během svého rozkladu nasunulo do volného prostoru nad kosti levé nohy.

5.1.3.1.3 Stanovení přítomnosti primárního dutého prostoru v hrobech obecně

S jistou dávkou opatrnosti můžeme hodnotit všechny vybrané hroby jako hrobové celky s pravděpodobnou přítomností primárního dutého prostoru, který se však nedá blíže specifikovat. Ve skupině se nachází bohatěji vybavené hroby, jako například JP/42, 118 a jedinec 176 z dvojhrobu JP/175–176. Všechny obsahovaly vojenské a jezdecké elementy. Patří sem také hrob JP/106, v němž byl kromě jiného objeven zlomek náušnice z pozlaceného bronzu, nebo jiný ženský hrob JP/172, který obsahoval zbytky náhrdelníku ze skleněných korálek a keramickou nádobu. Jsou tu zastoupené celky s průměrnou hrobovou výbavou JP/58 – železný nůž, jedinec 175 z dvojhrobu JP/175–176 – nůž a přeslen. Ve skupině jsou zastoupeny i hroby bez výbavy, a to JP/70 a JP/208. Hodnocené hroby nesdílejí jednotné parametry ani v rozměrech hrobové jámy ani v orientaci, ani nepatří do jedné věkové kategorie v rámci pohřbívání.

Protože u všech osmi vybraných hrobů je možné potvrdit jistou pravděpodobnost výskytu primárního dutého prostoru, lze se také domnívat, že na disperzních pohřebištích a u osamocených hrobů prozkoumaných jižně od hradiska bylo používání schránek běžnou součástí pohřebních zvyklostí. Při podrobném studiu fotodokumentace dalších hrobových celků z *Jižního předhradí* se u některých vyskytly indicie, které mohou znamenat použití dřevěné schránky. Jedná se například o bioturbace v prostoru hrudníku (činnost podzemní fauny). Toto porušení celistvosti skeletu je možné za podmínek, že měkké tkáně jsou již dekomponované, ligamentová spojení jsou narušená, ale kolem rozkládajících se ostatků je ještě stále volný prostor⁹ nebo málo ulehlý, kyprý sediment. Tyto podmínky plně vyhovují podzemní fauně pro obývání prostoru. Popsané

9 Při předpokladu, že tělesné pozůstatky degradují mnohem rychleji než konstrukce schránky, do které byly uloženy.

Graf 1: Břeclav – Pohansko. Grafické vyjádření frekvence výskytu jednotlivých orientací pohřbených jedinců.

Graph 1: Břeclav – Pohansko. Graphic expression of the frequency of particular body orientations.

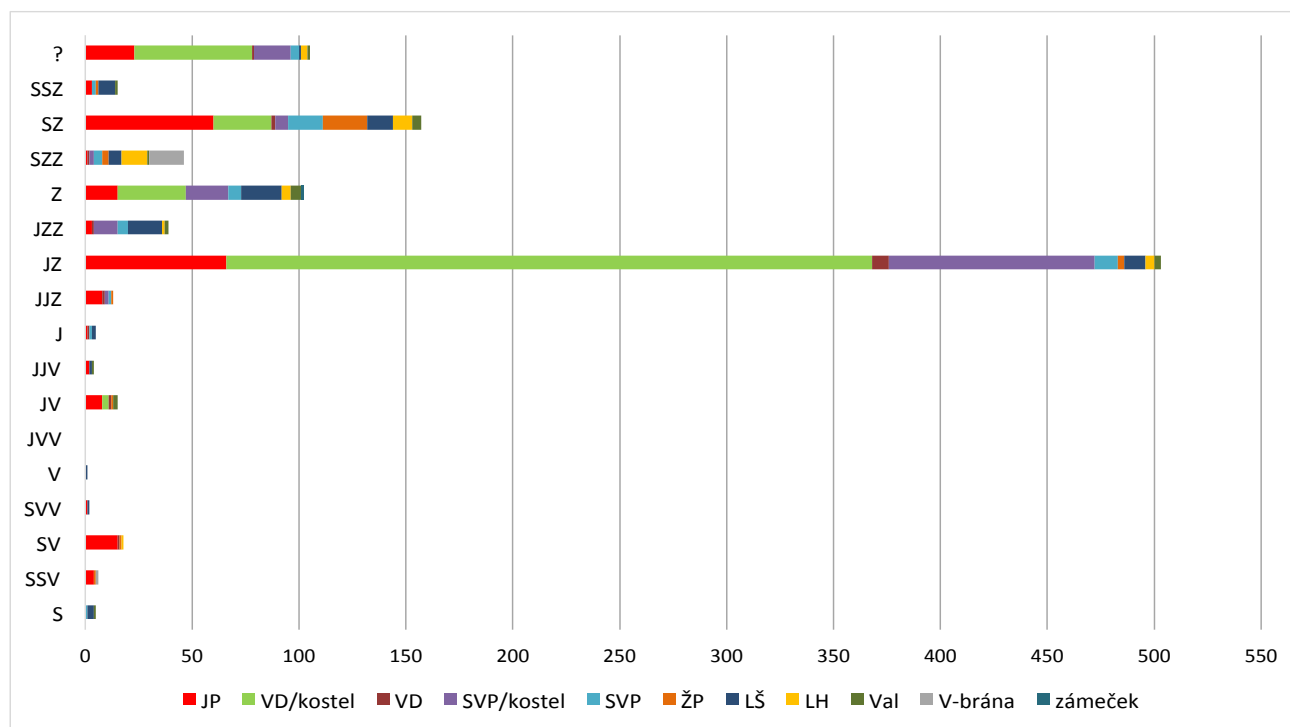
dislokace kostí byly rozpoznány na fotografiích hrobů JP/22, 33, 82, 85, 132 a 156 – tedy tam všude lze předpokládat nějakou formu primárního dutého prostoru (tab. C, CIII, CXV, CXXV, CXXVIII).

Na základě uvedených skutečností je možné vyjádřit názor, že mezi důležité a významné faktory pohřebních zvyklostí a rozlučky s mrtvým patřil i způsob jeho uložení do hrobu, kdy použití dřevěné stacionární nebo mobilní dřevěné schránky nebylo ničím výjimečným. Ke stejnému závěru dospěl i kolektiv autorů, kteří sledovali důkazy o výskytu těchto dřevěných schránek pro uložení mrtvého těla do hrobu na lokalitách Nechvalín, Prušánky, Mikulčice – Panské, Čejč – Nad hřbitovem atd. (*Mazuch – Hladík – Skopal 2017*, 284–285). Podle jejich zjištění bylo používání dřevěných schránek běžným jevem a lze je předpokládat u 75 až 100 % hrobů z velkomoravského období.

5.2 Orientace pohřbených jedinců na Jižním předhradí

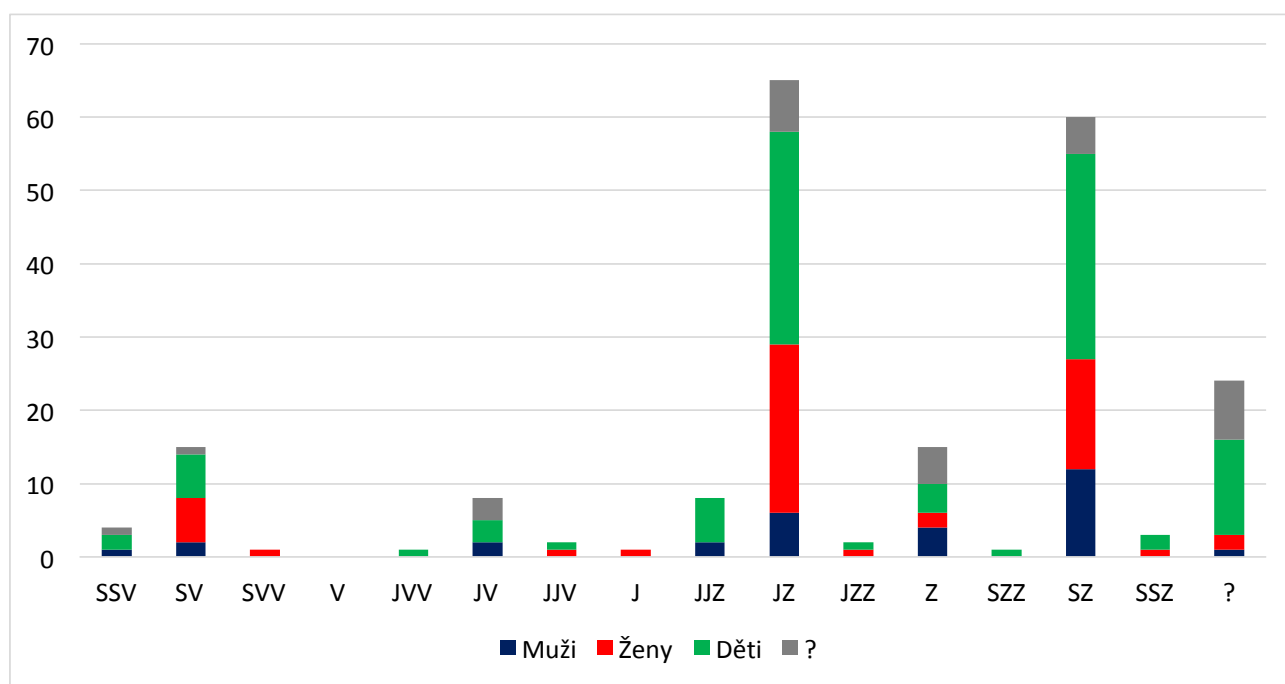
Pro lokalitu Břeclav – Pohansko obecně platí, že u většiny hrobů, ale také u sídlištních struktur převažuje orientace JZ-SV (graf 1). Tímto směrem je dokonce orientována i podélná osa opevnění. Stejně je orientováno ohrazení velmožského dvorce a první kostel, který byl jeho součástí. V ose JZ-SV byla orientována také rotunda na severovýchodním předhradí, oplocení kolem ní a i hroby, které svatostánek obklopovaly (Dostál 1975; Macháček 2005, obr. 14–16; Přichystalová 2011; Macháček et al. 2016).

U hrobů tedy také převažuje orientace hlavou k jihozápadu a nohama na severovýchod. Celkem je v této orientaci pohřbených asi 49 % jedinců ze všech hrobů na Pohansku. Pokud bychom do této skupiny zahrnuli

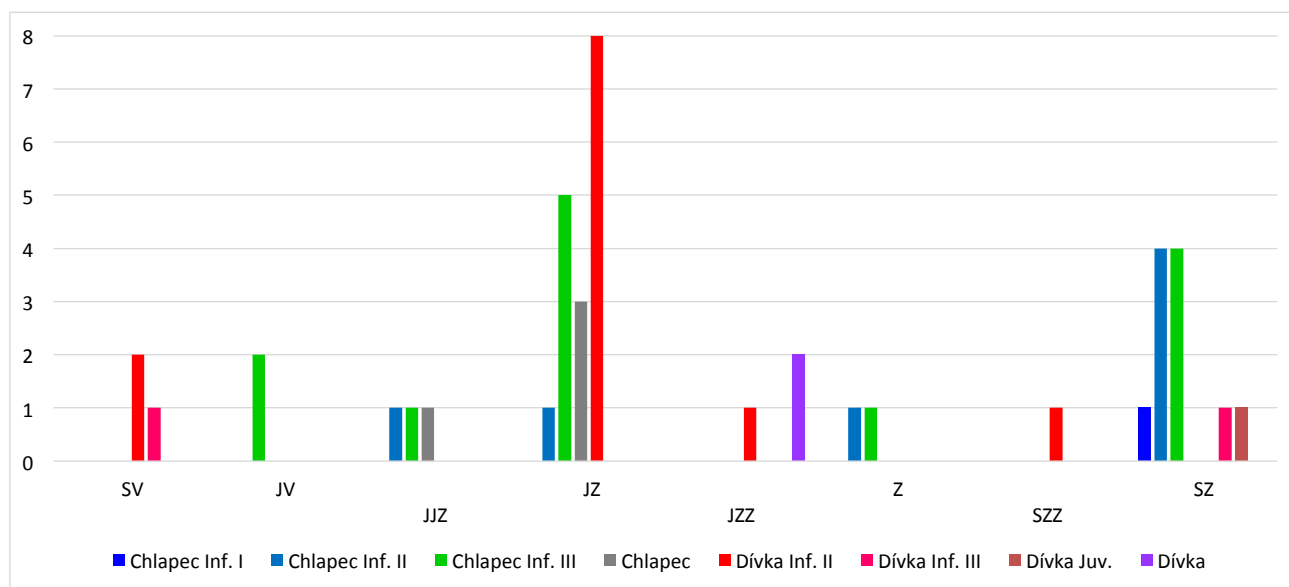
Graf 2: Břeclav – Pohansko. Grafické vyjádření orientace jedinců v hrobech v jednotlivých polohách lokality. Do statistiky nebyly zahrnuty sídlištní hroby ze Severovýchodního předhradí objevené v letech 2013–2016 (VD – Velmožský dvorec; LŠ – Lesní školka; ŽP – Žárové pohřebiště; LH – Lesní hrúd; V-brána – východní brána; zámeček – sonda před loveckým zámečkem Pohansko; SVP – Severovýchodní předhradí; JP – Jižní předhradí).

Graph 2: Břeclav – Pohansko. Graphic expression of the body orientations in grave pits at individual locations within the site. The statistics did not include settlement burials from the North-eastern Suburb which were explored during the 2013–2016 campaigns (location abbreviations: Magnate's Manor – VD; Forest Nursery – LŠ; Cremation Graveyard – ŽP; Forest Dune – LH; Eastern Gate – V-brána; excavation trench in front of the hunting chateau Pohansko – zámeček; North-eastern Suburb – SVP; Southern Suburb – JP).

Graf 3: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Grafické vyjádření početnosti a variability orientace pohřbených jedinců vůči světovým stranám.

Graph 3: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic expression of the frequency and variability of body orientations in relation to the cardinal points.

Graf 4: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Grafické vyjádření variability a početnosti orientací u dětských jedinců se stanoveným pohlavím pomocí analýzy aDNA.

Graph 4: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic expression of the frequency and variability of body orientations in children with the sex category determined by aDNA analysis.

i velmi blízké orientace JZZ–SVV, SZZ–JV a Z–V, pak by byl poměr ve prospěch převládající orientace vůči ostatním orientacím ještě výraznější, a to téměř 67%. Druhou nejfrekventovanější orientací je směr SZ–JV (něco přes 15% hrobů). Klasická raně středověká orientace těla v hrobě, ovlivněná křesťanstvím, tedy poloha hlavou k západu, se na Pohansku vyskytla u necelých 10% nebožtíků, při započítání blízkých azimutů (hlavou k SZZ a JZZ) stoupne počet takto nasměrovaných hrobů na 18%. Ostatní orientace jsou marginální (graf 1). Lze tedy konstatovat, že pro Břeclav – Pohansko je standardní ta orientace, která se na jiných soudobých lokalitách vychyluje od normy.

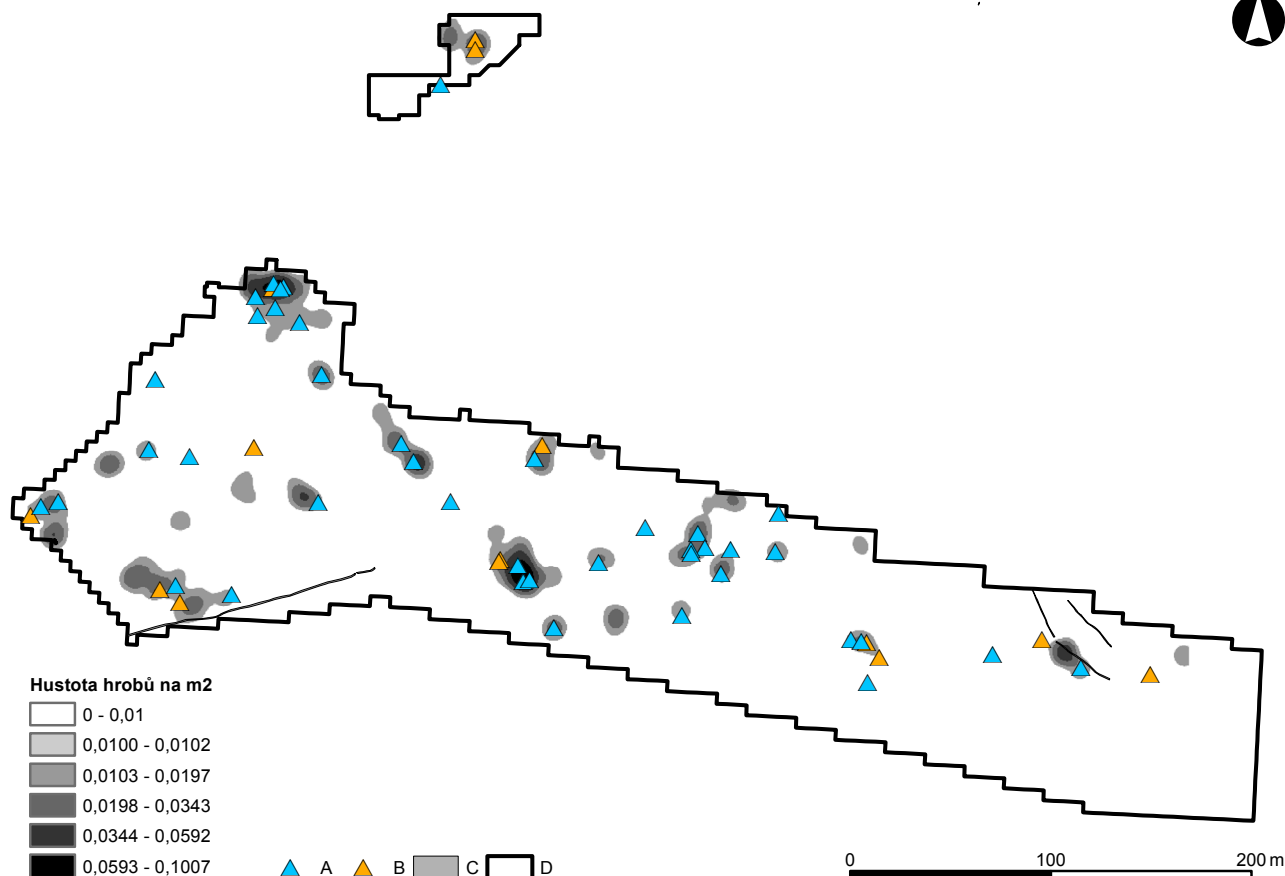
U obou kostelů z Pohanska a také na jeho jižním předhradí jasně dominovala orientace hlavy směrem na jihozápad. Na *Severovýchodním předhradí* – v hrobech mimo kostelní pohřebiště a v poloze *Žárové pohřebiště* převažovala orientace zimního slunovratu – tedy hlavou na severozápad. Orientace Z–V se většinou objevila v poloze *Lesní školka*. Na pohřebišti u východní brány dominovala orientace SZZ–JV. V ostatních polohách nebyly nápadné preference konkrétního směru vůči světovým stranám zaznamenány (graf 2).

Orientace jedinců ve směru Z–V je v některých polohách Pohanska pokládána za chronologicky citlivý faktor. Vedou nás k tomu pozorování nálezových situací na obou kostelních hřbitovech, kde hroby orientované Z–V tvořily menší jasně vymezené skupiny. Na pohřebišti u prvního kostela je to

skupina hrobů mimo palisádou ohrazený prostor – jihoovýchodně od vstupu do dvorce. Menší skupina byla zaznamenána mezi apsidou kostela a tzv. kultovním objektem č. 39. Tady některé hroby porušovaly jiné hroby a také základový žlab po palisádovém ohrazení. Na pohřebišti u druhého kostela to byly hrobové celky severně od rotundy (Dostál 1975, plán 1; Macháček et al. 2016, 180–181, obr. 133).

Na *Jižním předhradí* se obecný trend v preferenci orientací JZ–SV a SZ–JV potvrzuje (graf 3). Většina jedinců byla orientovaná hlavou k jihozápadu (66krát) a k severozápadu (60krát). Zajímavé je rozdělení pohlaví u převažujících orientací. Směrem k jihozápadu byly orientovány hlavně ženy a děti (23krát z 53 jedinců a 29krát z 98 jedinců). U mužů převažovala orientace SZ–JV (12krát z 30 jedinců).

O existenci rozdílné orientace pohřbených Slovanů v závislosti na pohlaví psali již nestoři slované archeologie L. Niederle (1931, 84–85) a J. Eisner (1966, 383–384). V jejich dílech jsou uváděny příklady z Polska, Pobaltí, Ruska, Dalmácie a z území někdejšího Československa. Na Moravě byl tento jev zachycen na mladohradištních pohřebištích Vícemilice a Holubice. Ve Vícemilicích je uváděno 25% hrobů ze 129 s orientací V–Z a všechny tyto hroby byly údajně mužské (Šikulová 1959, 99–100, 161). V Holubicích se nebožtík s hlavou orientovanou k východu vyskytl ve 20 hrobech z celkem 211 funerálních objektů, z toho 11krát u mužských jedinců, 8krát u dětí

Obr. 27: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Vyobrazení poloh s nejhustší koncentrací hrobů a jedinců s hlavou orientovanou jinak než na JZ a SZ. Legenda: A – hroby s menšinovými orientacemi (kromě Z–V), B – hroby s orientací Z–V, C – žlab, D – hranice výzkumu.

Fig. 27: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave density with the marking of graves with body orientation other than SW–NE and NW–SE. Key: A – graves with minority orientations (except for the W–E orientation), B – graves with orientation W–E, C – trench, D – excavation border.

a pouze jedenkrát u jedince ženského pohlaví (Geisler 1992, 362). Na zmiňovaných lokalitách se jedná o tzv. antipodické orientace (rozdíl o 180°), kdy ženy bývají poměrně pravidelně ukládány hlavou směrem k západu, kdežto u mužů je zaznamenána preference východozápadní orientace. Na *Jižním předhradí* činí rozdíl mezi „mužskou a ženskou orientací“ pouze 90 stupňů. Rozdílné orientace u mužů a žen jsou vysvětlovány odlišnými úlohami obou pohlaví ve společnosti nebo v náboženské symbolice vycházející ze slovanské předkřesťanské víry, tradice a filozofie, která čerpala myšlenky z indoevropského ideového základu (Koperekiewicz 2003, 316–318; Ungerman 2007, 49).

Zda je zmiňovaný jev z *Jižního předhradí* pouze náhodný, anebo není, jsme se snažili ověřit na dětských kostrách, které byly podrobeny analýzám aDNA (Boberová – Drozdová 2011). Pohlaví bylo určeno u 50 nedospělých jedinců, z toho v 22 případech analýza aDNA potvrdila ženské pohlaví a v 28 mužské. U třech chlapců a pěti dívek nebylo možné orientaci určit, hodnoceno bylo tedy 42 jedinců (17 dívek a 25 chlapců,

graf 4). U nedospělých jedinců ženského pohlaví převažovala orientace hlavou směrem k jihozápadu, tendence byla patrná hlavně ve věkové kategorii Infans II. U chlapců nebyly preference konkrétní orientace pozorovány. U věkové kategorie Infans II můžeme hovořit o převaze orientace k severozápadu, ale ve věkové kategorii Infans III mírně převažovali jedinci orientovaní k jihozápadu. U dětských jedinců ženského pohlaví se tedy potvrdil předpoklad upřednostňování orientace JZ–SV. Preferenci orientace SZ–JV u dětí mužského pohlaví se nepodařilo přesvědčivě prokázat. Je možné, že rozdělování dětí podle pohlaví nehrálo do určitého věku při pohřebních rituálech významnou roli. Nebylo důležité pohlaví mrtvého, ale možná jeho věk. Pokud dotyčný jedinec nepřekročil hranici, která ho v sociální struktuře posunula do další společenské úrovně, nemuselo mít pohlaví výraznější význam (van Gennepe 1996, 67–109). Při porovnání orientací JZ–SV a SZ–JV u mužů a žen z ostatních zkoumaných poloh Pohanska nebyla zjištěna preference jedné či druhé orientace u žádného z pohlaví. Relevance porovnání je však

diskutabilní, protože u kostelních pohřebišť rozhoduje orientace sakrální stavby (tedy JZ–SV) a u ostatních poloh je zase handicapem menší počet hrobů oproti *Jižnímu předhradí*, nebo nevyváženost pohřbené populace, například na *Lesním brúdu*, nebo u hrobů odkrytých při výzkumu opevnění, kde byla evidována výrazná převaha nedospělých jedinců.

Děti byly obecně na *Jižním předhradí* pohřbívány v převažujících směrech, hlavou směrem na jihozápad 30krát a směrem na severozápad 28krát. Byla u nich zaznamenána větší variabilita orientací než u dospělých jedinců. Pohřby dětí zřejmě nebyly striktně podřízeny unifikovaným pravidlům pohřebních obřadů. Tento jev lze sledovat také u kategorie poloha těla (viz kapitola 5.3). Může to souviset s jejich společenským kreditem.

Všechny ostatní orientace tvoří 28,5 % jedinců objevených při výzkumu předhradí (u 27 jedinců nebyla orientace zjištěna, počítáno i s tzv. kenotafy). Tyto orientace vytváří zhruba stejně početné skupiny. Jde o tzv. opačné/obrácené směřování vůči převládajícímu azimutu: SV–JZ a JV–SZ; orientace v poledníkovém směru: S–J, J–S a pro středověk dominující orientace: Z–V (v jednom případě se jednalo o obrácené směřování V–Z). Hroby s menšinovými orientacemi byly součástí větších pohřebních areálů, kde evidujeme jejich umístění v centru, ale i na okraji středních a malých pohřebišť. Takto orientovaní jedinci byli pohřbeni i do osamocených hrobů. Není možné vypořádat jasnou souvislost mezi orientací jedince a umístěním hrobu ve zvlášť vyhrazeném areálu (obr. 27).

To, že víc než jedna čtvrtina hrobů má variabilní orientaci, způsobuje především charakter pohřebních areálů. Jedná se o malá pohřebišť, skupiny hrobů nebo ojedinělé hroby rozptýlené mezi sídlištní zástavbou. Hroby se často svou orientací přizpůsobovaly podélné ose blízkých sídlištních objektů. Menšinové orientace se vyskytovaly i u hrobů ležících ve větší vzdálenosti od sídlištních nebo jiných funerálních struktur.

Nápadná je hojnost minoritních orientací u jedinců pohřbených v nestandardních polohách. U čtrnácti jasně doložených skrčených poloh je evidována dvakrát orientace poledníková a šestkrát orientace opačná (hlavou na SV nebo JV). Stejně výsledky, tj. že v hrobech s menšinovou orientací byli uloženi jedinci v nestandardní poloze, byly publikovány také z jiných raně středověkých pohřebišť nebo aglomerací se sídlištními funerálními areály (*Mařík 2009*, 116, 121–122; *Staňa 2006*, 34–36; *Ungermaň 2007*, 48).

U jedinců orientovaných ve směru Z–V se vyskytovala pouze poloha naznak (pokud polohu bylo možné určit). Na rozdíl od pohřebišť u prvního a druhého kostela, hroby západovýchodní orientace z *Jižního předhradí* nevytvářely žádné nápadné prostorové uspořádání. Ve skupině se vyskytují muži, ženy i děti, hroby

s výbavou i bez výbavy. Z celého souboru takto orientovaných hrobů se zřetelně vyděluje skupina mužů mezi 30 až 45 lety. Jedná se o čtyři hroby, které byly vybaveny hrobovým inventářem, v hrobech JP/42 a JP/49 byly dokonce přítomny elementy jezdecké výstroje a bojovnícké výzbroje (tab. XIV–XVII). Všechny se nacházely v západní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století, ale každý byl součástí jiné sídlištní struktury. Svoji orientací se odlišovaly od sousedních hrobových celků. Je možné, že v nich byli pohřbeni specifickí členové zdejší komunity.

5.3 Polohy pohřbených jedinců v hrobech

Na *Jižním předhradí* dominuje pro 9. století standardní uložení mrtvých – tedy poloha naznak s nataženými končetinami. Bohužel, pro špatné dochování kosterního materiálu nebo kvůli totální dislokaci kostí z důvodu různých tafonomických faktorů či kvůli razantní mechanické skrývce se u 58 jedinců polohu nepodařilo stanovit. U některých poničených koster nebo u částečně dekomponovaných skeletů je možné na základě pozice lebky a dlouhých kostí původní uložení alespoň odhadnout, jedná se o 18 hrobů, u nichž je stanovená poloha určena s větší či menší pravděpodobností.¹⁰ V obou výše zmiňovaných kategoriích hrobů byly uloženy děti nebo neurčení jedinci.

5.3.1 Poloha na zádech

Celkově bylo na *Jižním předhradí* v poloze na zádech¹¹ (neboli naznak) s horními končetinami podél těla a nataženými dolními končetinami (včetně tolerovaných odchylek pokrčení horních i dolních končetin) pohřbeno 116 jedinců (55,2 %). Hroby majoritně dodržovaly orientaci typickou pro Pohansko s tím, že u žen převažovalo směřování hlavy na jihozápad a u mužů (a také u dětí) na severozápad. Samozřejmě se vyskytovaly také menšinové orientace (u 33 jedinců). Nejvíce, celkem 14 jedinců, bylo orientováno směrem Z–V. Větší variabilitu orientací těla vůči světovým stranám zaznamenáváme u žen a dětí.

Zajímavým jevem, který se v hojné míře diskutuje v odborné literatuře, je výskyt různých variant uložení horních končetin a rukou nebo pokrčení dolních končetin zemřelých¹² (např. *Hrubý 1955*, 78–80, obr. 9;

10 Hroby: JP/92, 93, 95, 99, 105, 107, 115, 127, 128, 130, 153, 159, 166, 167, 169, 171, 184 a 189.

11 Do tohoto počtu nebyli započítáni jedinci, u nichž byla poloha na zádech stanovena pouze jako pravděpodobná.

12 Různé varianty polohy dolních končetin nejsou u jedinců z hrobů z *Jižního předhradí* blíže rozebírány z důvodu častého fragmentárního dochování skeletu a jejich značného recentního poškození při mechanické skrývce, kdy docházelo k posunutí polohy

Dostál 1966, 27; Pleterski – Belak 2002, 291, Abb. 21, 22; Hanuliak 2004, 101–104, obr. 104; Macháček 2010, 334–341; Ungerman 2007, 57–59).

Na Jižním předhradí převažuje uložení horních končetin v natažené pozici podél trupu – což je zhruba 72 % z celkového počtu koster, u kterých lze určit polohu u obou končetin. Většinou byla ohnutá levá horní končetina (levá končetina k pravé byla v poměru 23 : 14). Jedenáctkrát je evidováno ohnutí obou končetin, třikrát pouze u pravé a dvanáctkrát u levé horní končetiny. Vyskytují se odchylky mírné, výrazné a extrémní (podle Hanuliak 2004, obr. 104). Nejvíce bylo zdokumentovaných mírných odchylek od natažené polohy, tzn. ohnutí končetiny v lokti v tupém úhlu směrem k tělu s rukama v abdominálním prostoru. V této pozici bylo evidováno celkem u osmnácti jedinců 16 případů u levé a 10 případů u pravé horní končetiny (např. hroby JP/1, 55; tab. XCVI, CIX). Výrazná odchylka, tedy pokrčení končetiny v lokti v pravém úhlu, s předloktím přeloženým přes lumbální část páteře, byla zaznamenána celkem u pěti jedinců, a to čtyřikrát u levé a jedenkrát u pravé končetiny (například hroby JP/141, 172; tab. CXXVI, CXXXI). Extrémní pokrčení horní končetiny, tedy ohnutí v lokti v ostrém úhlu s uložením předloktí v prostoru hrudníku, bylo evidováno celkem u čtyř jedinců. Levá i pravá končetina byla takto pokrčená třikrát (např. hroby JP/148, 193; tab. CXXVII, CXXXIV). Jednotlivé kategorie pokrčení se vzájemně kombinovaly.

V hrobech s odchylkami v uložení horních končetin byli pohřbíváni zejména dospělí jedinci (2 neurčení, 9 mužů a 11 žen). Děti se vyskytly pouze ve čtyřech případech, ovšem podle polohy kostí na dokumentačních fotografiích je celkem možné, že mírné vyhnutí předloktí mohlo být způsobeno tlecími procesy anebo posuny ovlivněné sesedáním záspy hrobu, popřípadě bioturbacemi (hroby JP/26, 136, 138, 190; tab. CII, CXXV, CXXVI, CXXXIV). Intencionalita pokrčení horní končetiny zejména u dětí není tedy úplně bez výhrad.

Hroby s jedinci, u kterých bylo evidováno pokrčení horní končetiny, vytvářeli kompaktnější uskupení pouze na jednom místě, a to v severozápadním cípu zkoumané plochy, která byla otevřena již v letech 1960–1962. Nacházelo se tu pět hrobů s kostrami s různým stupněm pokrčení horní končetiny (JP/1, 9, 20, 26, 27; tab. XCVI, XCVII, C, CII).

U koster z jiných zkoumaných poloh Pohanska se analogické pozice horních končetin vyskytly také. Při porovnání s pohřebištem u prvního kostela je procento jedinců s pokrčenou alespoň jednou horní

končetinou téměř stejné (počítání byli pouze jedinci, u kterých bylo možné stanovit pozici u obou horních končetin). Na předhradí tak bylo pohřbeno 12,4 % jedinců, u prvního kostela 15,3 %. Pokrčení horní končetiny je zde rovnoměrně rozloženo mezi obě strany, u levé i pravé horní končetiny je pokrčení zaznamenáno 39krát, 12krát bylo evidováno u obou končetin zároveň. Na pohřebišti u druhého kostela bylo v jasně doložitelné poloze na zádech uloženo 129 jedinců a z tohoto počtu byla u 27 jedinců zaznamenána odchylka v uložení horních končetin (21 %). Ve sledované skupině dominovali muži (17), u žen se vyskytlo pokrčení horních končetin šestkrát, u nedospělých jedinců pouze čtyřikrát. Uložení rukou v abdominálním nebo hrudním prostoru bylo častěji evidováno u pravé horní končetiny (21 : 12) (Macháček et al. 2016, 42–43).

Při sledování popisovaného jevu v poloze *Lesní školka* musíme konstatovat, že procento výskytu pokrčení horních končetin je velmi podobné situaci na pohřebišti u druhého kostela. Pokrčení horní končetiny směrem k tělu bylo evidováno u 20 % skeletů. Shoda s *Jižním předhradím* zůstává v preferenci končetiny, levá horní končetina byla pokrčená 12krát, pravá 10krát a ohnutí u obou končetin zároveň bylo zaznamenáno 4krát. Na všech konfrontovaných polohách je evidentní převaha dospělých jedinců nad dětmi. Na pohřebišti kolem prvního kostela se častěji s odchylkou v pozici horní končetiny vyskytovali muži, což je ale dáno obecnou převahou jedinců mužského pohlaví nad ženami (145 : 78). U druhého kostela také převažovali muži s takto uloženými horními končetinami. V *Lesní školce* bylo častěji registrováno pokrčení horních končetin u jedinců ženského pohlaví, stejně tak na *Jižním předhradí*. U dětí se tento jev vyskytl minoritně (4krát), i když podíl nedospělých jedinců na disperzních pohřebištích z prostoru tzv. řemeslnického areálu (*Lesní školka*) činí zhruba 41 %.

To, že zvyk ukládání horních končetin v pokrčené poloze nebyl ustálený a neřídil se striktními pravidly, lze sledovat i na klasických, tzv. venkovských pohřebištích. Preference pokrčení u levé horní končetiny byla evidována například na pohřebišti v Dolních Věstonicích (Ungerman 2007, 58). Na pohřebišti ve Velkém Grobu B. Chropovský (1957, 193) popisuje častější pokrčení horní končetiny na pravé straně. Frekventovanější výskyt ohnutí pravé horní končetiny je uváděn také na pohřebišti v Čakajovicích (Rejholcová 1995, 14). Výraznější vnitřní pravidelnost při upřednostňování pokrčení levé nebo pravé horní končetiny u regulérní pohřební pozice těla v natažené poloze na zádech nepotvrdil ani M. Hanuliak (2004, 101–104) při analýze raně středověkých pohřebišť z jihozápadního Slovenska. Vypozoroval však chronologickou závislost výskytu odchylek v poloze horních končetin (od natažené polohy podél těla přes uložení rukou v abdominálním prostoru k silnému pokrčení v lokti a uložení

dlouhých kostí. Mírné pokrčení kolen na levou nebo pravou stranu může být důsledkem tlecích a tafonomických procesů. Proto mírná odchylka od regulérní pozice natažené dolní končetiny není důvodem k vydělení jedince ze skupiny standardního uložení.

předloktí v prostoru hrudníku). Zaznamenal nárůst pokrčení horních končetin v hrobech od průběhu druhé poloviny 9. století směrem k 10. století. Tuto tendenci pozorujeme i na Pohansku.

Ruce složené v klíně, přeložené přes břicho či sepjaté na hrudi bývají pro období raného středověku brány jako důkaz křesťanských vlivů na pohřební *modus operandi*, které sem proudily ze západu (Franská říše) nebo z východu (Byzanc), kde křesťanský pohřební ritus navázal na antické tradice (Krumphanzlová 1966, 284–285; 1971, 420; Zoll-Adamikowa 1971, 55–57; 1991, 130; Pleterski – Belak 2002, 291; Hanuliak 2004, 103). Pozorovaná nejednotnost v ukládání mrtvých s pokrčenými horními končetinami na středohradištních kostelních, disperzních i venkovských pohřebištích může vycházet z neexistence oficiálních regulí upravujících přesnou polohu mrtvého v hrobové jámě, která byla vyžadována pro křesťanský pohřební rituál. Anebo se možná napodobovala pouze vnější forma rituálu a její pravý význam byl pro obyvatele našeho území v 9. století skrytý nebo detailněji nepochopený.

Druhé vysvětlení konvenuje například poznatkům z *Lesní školky*, kde hroby s pokrčenými horními končetinami, s orientací Z–V, s absencí hrobové výbavy – tedy s atributy regulérních křesťanských pohřbů – byly rozptýlené, mimo výrazná uskupení hrobů anebo na jejich okrajích. Jejich umístění neodpovídá preferenci osob s křesťanskou vírou, která jim poskytla určitou společenskou prestiž a kterou tak vehementně prosazovali nejvyšší složky velkomoravské společnosti (Macháček 2005a, 303–304; 2010, 340–343). Je velmi pravděpodobné, že se v popsané nepravidelnosti odráží prolínání tradičního slovanského kultu a jeho zvyklostí s novými podněty z nomádské kultury přicházející z Karpatské kotliny a samozřejmě s novým náboženstvím hlásaným ve jménu Krista. Fenomén uložení rukou v klíně, na břichu nebo na hrudi je pravděpodobně odrazem různých činitelů, které utvářely pohřební habitus raného středověku, a jsou v něm reflektovány náboženské, společensko-kulturní a možná i sociální prvky (Třeštík 2001, 128–130; Hanuliak 1992; 1994, 22, obr. 19; Nevizánský 1979; Dušek 1964; Rejholcová 1976; Boddington 1996, 35; Nowotny 2011, 39–40).

5.3.2 Poloha na boku a skrčenci

Na *Jižním předhradí* bylo objeveno a prozkoumáno 19 hrobů s jedinci uloženými v nestandardní poloze. U některých pohřbů byly polohy koster velmi obtížně rozpoznatelné, protože buď byla kostra téměř strávená, anebo došlo k velkému recentnímu narušení kontextu při skrývce (tab. 4). Příkladem částečně zetlelého skeletu jsou hroby JP/52, 149, 179 (tab. LXII, CXXVIII, CXXXII). Netypickou polohu těla naznačují

fragmentárně zachované části koster. Recentní narušení původní polohy je zaznamenáno u hrobů JP/74 a 170 (tab. CXIII, CXXX).

Žena z hrobu JP/52 podle pozice dochovaných horních končetin, lebky, části žeber a obratlů pravděpodobně ležela ve skrčené poloze na pravém boku. Uspořádání dlouhých kostí skeletu z jedince JP/149 vyvolává dojem, že nebožtík mohl původně ležet na levém boku.

Ne snadno se určovala pozice jedince v hrobě JP/74. Pohřeb uložený v hloubce 5 cm od úrovně skrytého povrchu byl poničen, poloha kostry byla nejasná. Na základě polohy dochované horní končetiny můžeme snad uvažovat o ventrální poloze. Jedinec z hrobu JP/179 je nejdiskutabilnější, ale na základě částečně dochované dolní končetiny pokrčené v ostrém úhlu lze uvažovat o původně skrčené poloze. Neúplná kostra JP/170, u které chybí horní část postkranialního skeletu i lebka, je patrně poškozena následkem nešetrné skrývky nadložních vrstev. Na zničení kostry mechanizací ukazuje přítomnost mandibuly na femurech. Z kostry zůstaly pouze dolní končetiny a dislokovaná dolní čelist. Končetiny byly silně skrčené a zároveň překřížené. Jedinec asi původně ležel ve skrčené poloze na pravém boku.

Ostatních 14 hrobových celků obsahovalo jasně doložitelnou nestandardní polohu. Ve čtyřech hrobech ležela kostra na pravém boku (hroby JP/7, 64, 131 a 146; tab. XCVI, CXI, CXXIV, LXXI). Jeden hrob ukrýval dospělého muže uloženého v silně skrčené poloze na pravém boku (hrob JP/44; tab. CVII). V sedmi hrobech byly zdokumentovány skelety ve skrčené poloze na levém boku (hroby JP/17, 50, 122, 133, 142, 150 a 194; tab. XCIX, CVIII, CXXIII, CXXVII, CXXVIII, CXXXV). V hrobě JP/91 bylo pohřbeno asi 12leté dítě (tab. CXVI). Leželo na zádech, ale mělo značně ohnuté horní končetiny, složené na hrudi s rukama pod bradou. Dolní končetiny byly těsně u sebe v pokrčené pozici, vyzdvižené kolena nahoru a nasměrované na levou stranu. Na levém boku byla uložena i lebka. Celá pozice kostry inklinuje k pootočení na levý bok, proto byla zařazena do kategorie nestandardních poloh. Posledním skeletem ze skupiny mimořádných uložení je celek JP/129. Jedinec mužského pohlaví ležel na břichu (tab. CXXIV). V tomto případě se ale nejedná o pohřeb v pravém slova smyslu, ale o nepietní deponaci, proto bude tomuto jedinci věnována zvláštní pozornost (viz níže kapitola 5.3.3).

Většina nestandardně uložených pohřbů patřila dětem (sedmkrát). Nedospělí jedinci náleželi do věkové kategorie Infans II (dvakrát) a Infans III (čtyřikrát), jedno dítě nebylo věkově blíže specifikované.¹³ U čtyř

¹³ Z analýzy byla vyřazena kostra dítěte z dvojhrobu JP/7 (viz katalog), protože k podrobnějším závěrům chybí dostatek informací.

Nestandardní poloha	Muž	Žena	Dítě	Neurčený jedinec
Na pravém boku	–	2	2	–
Skrčená na pravém boku	1	–	–	–
Skrčená na levém boku	1	2	5	–
Na břiše	1	–	–	–
Na levém boku s ?	–	–	–	1
Skrčená na pravém boku s ?	–	1	–	1
Na břiše s ?	–	–	–	1
Skrčená poloha s ?	–	–	–	1

Tabulka 4: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Typy nestandardních poloh a jejich výskyt u jednotlivých antropologických kategorií (? znamená nejisté určení polohy).

Table 4: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Nonstandard body position types and their incidence in the particular anthropological categories (? – means uncertain body position).

z nich se na základě analýzy aDNA podařilo zjistit pohlaví – jedenkrát se jednalo o chlapce a třikrát o dívku. U orientací převažovaly většinové směry, a to hlavou na JZ (dvakrát) a na SZ (třikrát). Jednou se vyskytla opačná orientace, hlavou na SV, a jednou orientace poledníkového směru, hlavou na JJZ. Z dokumentace vyplývá, že děti z hrobů JP/91, 131, 146 a 194 byly uloženy do regulérní hrobové jámy. Ani v jednom případě se nejednalo o extrémně skrčenou polohu. Děti byly uloženy na boku (jedinec JP/91 na zádech) s více či méně pokrčenými horními i dolními končetinami.

Odlišná situace je u zbývajících třech dětských hrobů. Tady evidujeme extrémně skrčenou polohu a absenci regulérní hrobové jámy. Pěti- až sedmiletá dívka z hrobu JP/17 byla uložena v silně skrčené poloze na levém boku do zásypu již nefunkčního sídlištního objektu č. 6. Kostra ležela nad úrovní skrytého podloží. Hrobová jáma nebyla rozlišena.¹⁴ Do sídlištního objektu č. 234, konkrétně do jeho severozápadní okrajové části, byl těsně nad jeho dnem uložen asi 12letý jedinec JP/133. Trup ležel na zádech s mírným pootočením vlevo, levá horní končetina byla pokrčená s rukou v klíně, pravá končetina byla ostře pokrčená s rukou původně někde pod bradou, silně pokrčené dolní končetiny byly složené pod trupem. U chodidel byla umístěna keramická nádoba. Velmi podobný nález pochází z *Lesního hrůdu*, kde v zanikajícím sídlištním objektu č. 19 bylo deponováno asi osmi- až dvanáctileté dítě v extrémně skrčené poloze na pravém boku (*Přichystalová 2010*, obr. 4). Všechny tři zmínované objekty (č. 6, 234 a 19) měly protáhlý oválný půdorys a děti v nich uložené byly orientované podle podélné osy těchto objektů.

Hrob JP/142 se nacházel na severním okraji tzv. Osady II. Skelet asi 11leté dívky ležel na levém boku v silně skrčené poloze, s hlavou orientovanou na JJZ. Hrob byl situován mezi neočíslovanou oválnou zahlobeninou a sídlištním objektem č. 208. Hrob těsně přiléhal k jeho severozápadní stěně. Objekt č. 208 narušoval zemnici č. 202. Hrobová jáma jedince JP/142 nebyla rozlišena, skelet ležel těsně pod úrovní skrytého povrchu. Je možné, že i tento skelet byl uložen do zásypu nerozpoznaného, v čase pohřbu již zaniklého sídlištního objektu.

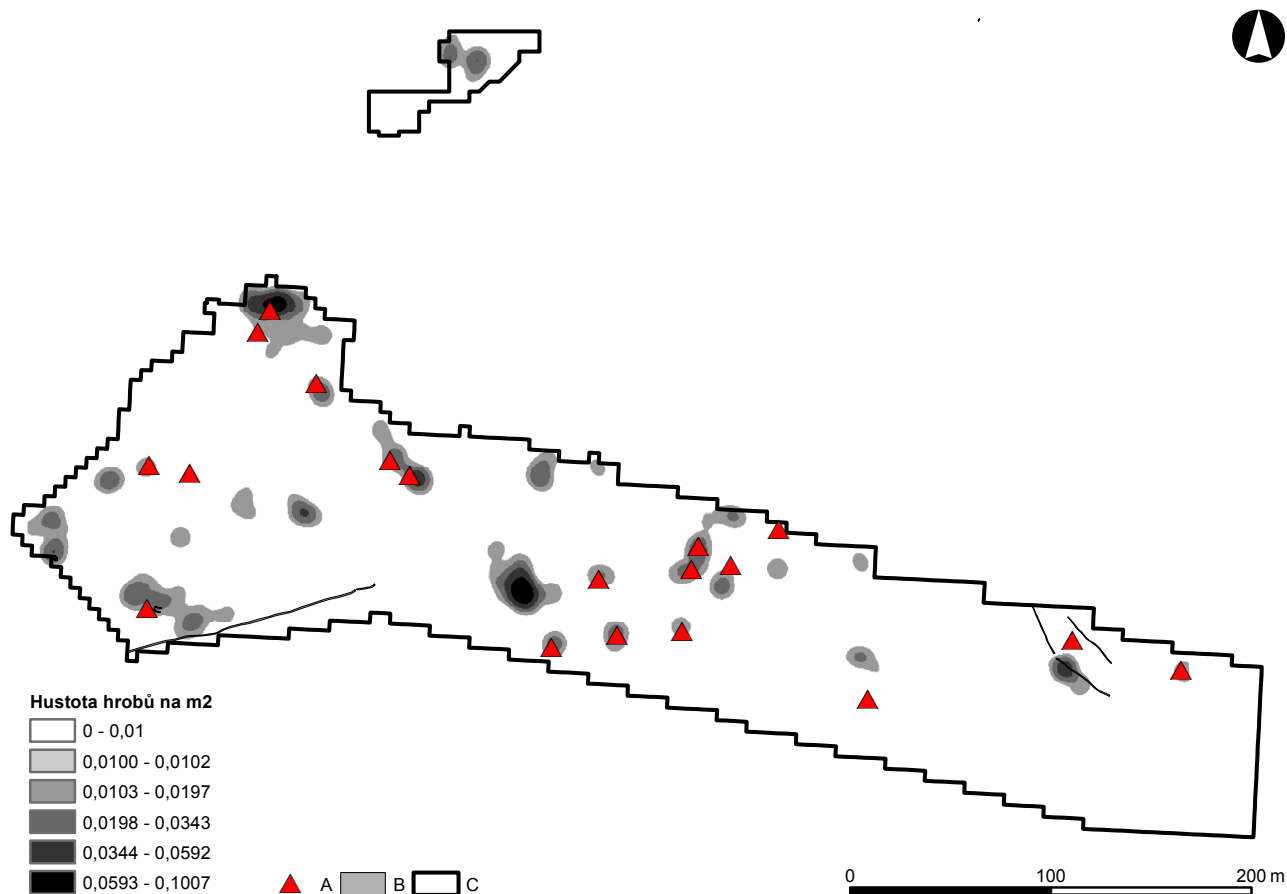
Dospělí jedinci byli v mírně nebo extrémně pokrčené poloze na boku nalezeni v šesti případech. Jde o dva muže a čtyři ženy ve věku od 35 do 50 let. Výjimkou je žena z dvojhrobu JP/7 nalezená v poloze na pravém boku, která je řazena na pomezí dvou kategorií – Juvenis a Adultus (tab. I).¹⁵ Poloha na pravém boku byla zaznamenána také u ženy z hrobu JP/64 (tab. CXI). Obě ženy pohřbené v poloze na boku byly orientované hlavou na jihozápad. Mladá žena z hrobu JP/7 měla v nohách položené dvě keramické nádoby.

Zbývajících čtyři skelety byly uloženy v extrémně skrčené poloze. Dvě ženské kostry ležely na levém boku (hroby JP/50 a 122; tab. CVIII, CXXIII). U dvou mužských jedinců byla evidována poloha v jednom případě na levém a v druhém případě na pravém boku (hroby JP/44 a 150; tab. CVII, CXXVIII). Až na jednu výjimku byli všichni orientováni ve směru SV–JZ. Muž v hrobě JP/44 byl hlavou posunutý více k severu – tedy do směru SSV–JJZ. Tento hrob se nacházel na jižním okraji skupiny hrobů zkoumaných v roce 1962. Sondy

Ke skeletu chybí veškerá terénní dokumentace. Data lze čerpat pouze z malého odstavce v článku J. Vignatiové (1977–1978, 142). Tento jediný zdroj informací není dostačující.

14 Sídlíštní objekt č. 6 byl v superpozici také s regulérním hrobem JP/20, který narušoval výkop objektu ze severozápadní strany. JP/17 byl zahloben do jihozápadní části objektu (plán 1).

15 Nad kostrou ženy leželo v antipodické poloze dítě neurčeného věku. Nacházelo se v prostoru kolen mladé ženy. Horní končetiny mělo v natažené poloze, dolní končetiny silně pokrčené. Tyto údaje jsou čerpány z článku J. Vignatiové z r. 1977–1978. Originální dokumentace a i kostra dětského jedince jsou dnes, bohužel, nezvěstné. Černobílá fotografie hrobu JP/7 zachycuje zřejmě stav po odpreparování a vyzdvížení horní kostry, protože na fotografii je zachycena jen kostra dospělého jedince (*Přichystalová 2007*, 169, 176).

Obr. 28: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení ploch s nejhustší koncentrací funerálních objektů a umístění hrobů jedinců v nestandardní poloze. Legenda: A – jedinci v nestandardní poloze, B – žlab, C – hranice výzkumu.

Fig. 28: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave density with the marking of graves with non-standard body position. Key: A – grave with non-standard body position, B – trench, C – excavation border.

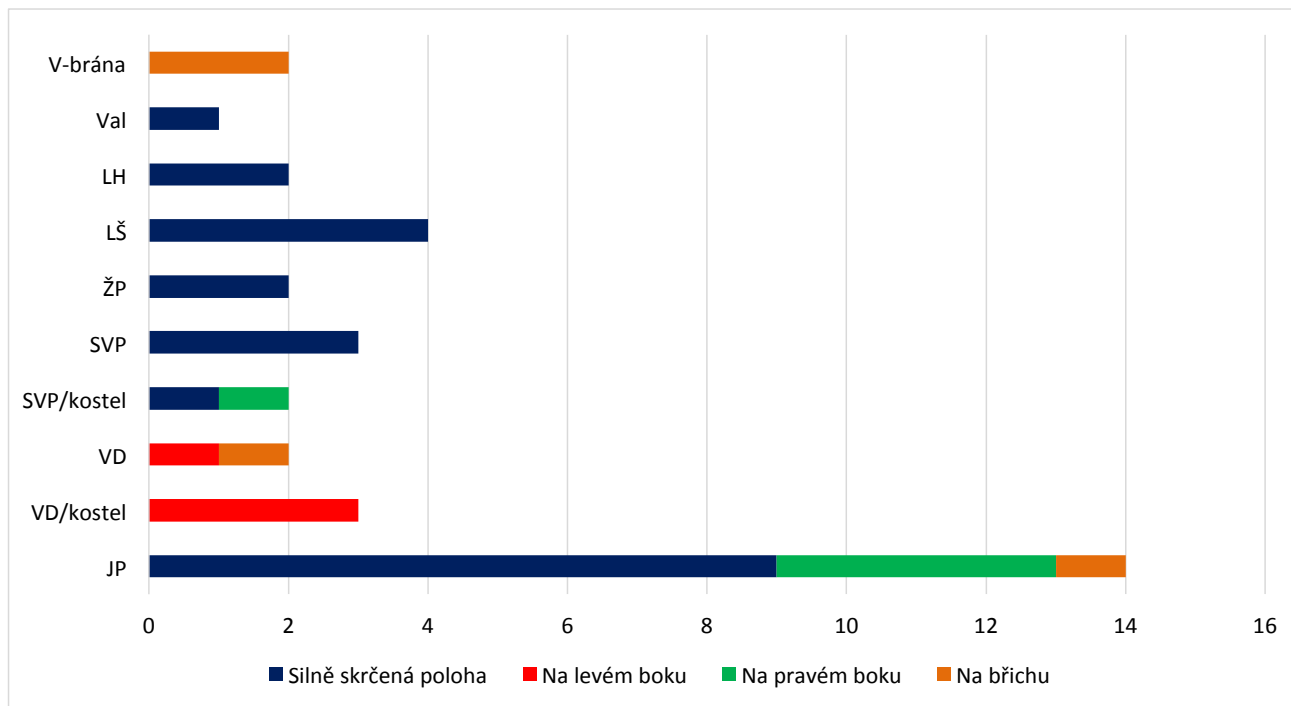
vedené v průběhu této kampaně jej však nezachytily, a tak byl objeven až v roce 1975, kdy v tomto prostoru započal velkoplošný záchranný archeologický výzkum z let 1975–1979. Hrobová jáma nebyla rozlišená, kostra ležela těsně pod úrovní skrytého podloží. Muž ve věku asi 45–55 let ležel na pravém boku, horní končetiny měl pokrčené a složené na hrudníku, pravou dolní končetinu měl pokrčenou až k trupu, levá ležela přes pravou. Lebka v prostoru levého spánku byla kruhovitě protlačená. Paleopatologický nález však nebyl zaznamenán. Patrně se jedná o deformaci způsobenou tlakem sedimentu nebo těžkou mechanizací během skrývky.

Druhý jedinec mužského pohlaví JP/150 pochovaný ve skrčené poloze na levém boku se nacházel v centrální části plochy zkoumané v 70. letech 20. století. Asi 25 m severozápadně od skrčence byl prozkoumán sídlištní objekt č. 230 s kompletní kosterou koně. Muž ve věku asi 35–40 let měl horní končetiny pokrčené na hrudi, s rukama uloženými pod bradou. Pokrčené dolní končetiny se dotýkaly hrudního koše. Skrčenec byl uložen v mělké oválné jámě. V jeho blízkosti byly

objevy další dva hroby, ve kterých se nacházeli jedinci pohřbení ve standardní poloze.

V sousedství jiného objektu obsahujícího záměrně deponovanou část koňského skeletu (obj. č. 61) byl prozkoumán dvojhrob JP/50. V hrobě byly objeveny ostatky dospělé ženy skrčené na levém boku (věk asi 35–40 let). Z levé strany se k ní přimykala skelet malého dítěte (věk asi 2–4 roky), patrně v natažené poloze. Jedinci se dotýkali v místě lebek. Po levé straně lebky děvčátka (určení pohlaví analýzou aDNA) se nacházela bronzová náušnice s drátěným oboustranným spirálovitě točeným válcovitým závěskem. Hrobový nález byl ve střední části, bohužel, poškozen sondovací rýhou.

V prostoru tzv. Osady II, nedaleko dětského hrobu JP/131 v nestandardní poloze, byl objeven pohřeb ženy ve skrčené pozici JP/122 (věk asi 35–40 let). Kostra ležela na zádech, levá horní končetina byla natažená podél trupu, pravá horní končetina byla pokrčená téměř v pravém úhlu s rukou uloženou v klíně. Dolní končetiny byly silně pokrčené, složené pod trupem a stočené na levou stranu. Kostra byla orientována ve směru SV-JZ. U lebky byly z každé strany nalezeny

Graf 5: Břeclav – Pohansko. Zobrazení výskytu nestandardních uložení těla v hrobech v jednotlivých prozkoumaných polohách (pouze jisté nestandardní polohy těla) (JP – Jižní předhradí; VD – Velmožský dvorec; SVP – Severovýchodní předhradí; ŽP – Žárové pohřebiště; LŠ – Lesní školka; LH – Lesní hrůd; Val – řez valem; V-brána – pohřebiště u východní brány.)

Graph 5: Břeclav – Pohansko. Graphic expression of the incidence of nonstandard body positions at individual excavated locations within the site (only well-recognized body positions). Abbreviations: Val – Rampart Section; other – see Graph 2.

čtyři jednoduché drátěné náušnice. U pravého loketního kloubu se nacházel větší fragment z keramiky a pod tibii levé dolní končetiny byl objeven větší tuhový střep. Kostra ležela v severovýchodní části oválné jámy. Je možné, že šlo o sídlištní objekt druhotně využitý k pohřbu. Vedle jámy se skrčencem byl situován dětský hrob JP/119 s jedincem v natažené poloze na zádech s orientací JV–SZ (Infans III).

Podobná situace je doložena na *Severovýchodním předhradí*, při jižní hranici zkoumané plochy (staré výzkumy). U palisádového základového žlabu Z–V orientace byla ve východní části oválné jámy s nepravidelným dnem objevena kostra ženy ve skrčené poloze – hrob SVP/16 (věk 35–39 let). Hlavou byla orientována k západu. Ležela na zádech, pravá horní končetina v natažené poloze, levá horní končetina byla natažená přes hrudník s rukou uloženou v klíně. Dolní končetiny byly extrémně pokrčené, oba femury se dotýkaly žeber, natočené byly na pravou stranu (*Dostál 1970a*, obr. 4:13). Hrob neobsahoval žádný inventář. Jáma s kostrou kopírovala linii základového žlabu. V blízkosti hrobu SVP/16 se nacházel hrob SVP/12, který ukrýval skelet kojence (asi 9 měsíců) v natažené poloze, s hlavou orientovanou na SZS. Tento dětský hrob se však nacházel vůči hrobu ženy ve skrčené pozici z druhé strany základového žlabu (*Dostál 1970a*, obr. 3).

Hroby s nestandardními polohami nevytvářely na *Jižním předhradí* v prostoru žádné významné kumule. Byly rozptýleny po celé ploše zkoumané v 60. až 70. letech 20. století. Na ploše zkoumané v 90. letech nebyla identifikována žádná mimořádná uložení nestandardních pohřbů. Jistou hustší koncentraci zaznamenáváme ve střední části velké plochy ze 70. let, kde se nacházelo osm hrobů s jinou než standardní polohou těla. Jsou však rozptýleny na ploše o velikosti zhruba 1 hektaru. Relevantnější výsledky dostaneme, pokud vyneseme pozice jedinců v nestandardních polohách do plánu s vyznačenými nejhustšími koncentracemi hrobů na předhradí (obr. 28). Až na hrob JP/17, který byl zahlouben do zasypané sídlištního objektu č. 6, se všechny sledované hroby nacházejí na okraji nebo mimo zvýšené koncentrace funerálních komplexů. To znamená, že i v prostředí disperzních pohřebišť na sídlišti byla inhumace v nestandardní poloze vnímána jako speciální jev mimo strukturu rozptýlených sídlištních pohřebišť. Tyto závěry jsou platné pro většinu lokalit s výskytem pohřbů v neregulérních polohách (srovnej *Profantová – Kavánová 2003*, 58; *Staňa 2006*, 34; *Ungerma 2007*, 60).

Na ploše celé sídelní aglomerace Břeclav – Pohansko bylo doposud zdokumentovaných 35 jasně prokazatelných pohřbů uložených v poloze na boku, na břiše nebo v extrémně skrčené poloze, což je necelých 3,5%

z celkového počtu evidovaných jedinců (graf 5). U tří případů můžeme předpokládat jiné než pohřební důvody deponace lidského jedince (úmrtí při nešťastné náhodě bez řádného pohřbu – *Velmožský dvorec* a řez valem R11; záměrná nepietní deponace mrtvého – *Jižní předhradí*). Nejpestřejší paletu nestandardních inhumací evidujeme na *Jižním předhradí*, kde byl prozkoumán poměrně vysoký počet těchto případů – 19 celkem, z toho ale pouze 14 dobře doložitelných. V ostatních polohách tento počet nepřekročil číslo čtyři. Klamný dojem jisté výjimečnosti *Jižního předhradí* v tomto ohledu způsobuje různý počet prozkoumaných hrobů a také nestejný rozsah prozkoumané plochy na jednotlivých polohách Pohanska. Na předhradí je na prozkoumané ploše zhruba 9 ha evidovaných 205 hrobů s 210 jedinci a z nich je pouze osm pohřbených v extrémně skrčené poloze. V *Lesní školce* je celkový počet hrobů 80 s 82 jedinci na necelých 2 hektarech, z tohoto počtu byli čtyři jedinci pohřbeni v silně skrčené poloze. Podobně jsou na tom další dvě polohy *Lesní hruď* a *Žárové pohřebiště*, kde byla odkryta zhruba třicítka hrobů a extrémní poloha se zde vyskytla vždy ve dvou případech. Absence extrémních skrčených pozic pohřbených jedinců na kostelních pohřebištích má zřejmě souvislost s centrálně řízenou správou funerálního areálu a s existencí přísnějšího dodržování úzu pohřebního ritu ovlivněného novým křesťanským náboženstvím.¹⁶

M. Hanuliak (2004, 104) uvádí pro území jihozápadního Slovenska 223 hrobů s jinou než standardní polohou nznak s nataženými končetinami (s jistou tolerancí u pokrčení horních a dolních končetin), což znamená 6,5 % z celého zpracovaného souboru. Pro pohřebiště v Čakajovcích uvádí M. Rejholcová (1995, 12) 6,07 % hrobů s jinou polohou těla. Na pohřebišti v Mikulčicích, v poloze *Klášteřísko*, uvádí Z. Klanica (1985, 533) nejméně 7 % koster ležících ve skrčených polohách. Z dostupných údajů o celkovém počtu hrobů a o počtu nestandardních uložení vycházejí podobná procentuální zastoupení také na jiných raně středověkých nekropolích, například pro Dolní Věstonice 3,5 %, pro pohřebiště kolem dvouapsidové rotundy v Mikulčicích 3,5 %, pro pohřebiště Prušánky 1 4,9 %, pro Prušánky 2 0,6 %, pro pohřebiště Olomouc-Nemilany je to 7,5 %, na pohřebišti u Budče v poloze *Na Týnici* je evidováno vyšší procento neregulérních uložení, pohybuje se kolem 13 % (Unger 2007, 60; Profantová – Kavánová 2003, 48; Klanica 2006; 2006a; Přichystalová 2014, 216; Štefan – Krutina 2009, 170).

Zdá se, že určitá část populace se z důvodů nám těžko pochopitelných odlišovala od většinové společnosti a byla pohřbívána v nestandardní poloze těla, a to

na pohřebištích různého typu. Mohlo se jednat o cizince anebo o jedince z nižších sociálních vrstev. Mohli to být stigmatizovaní jedinci odlišující se vnějším zjevem, zvláštním charakterem anebo to mohli být nešťastníci, kteří zemřeli náhle, velmi krutou či neobvyklou smrtí nebo na nebezpečnou nákazu a pozůstali se obávat jejich návratu, proto byla zvolena zvláštní poloha těla v hrobě. Můžeme také předpokládat, že se jednalo o lidi ostrakizované, provinilce vůči občinnému právu anebo naopak o křesťany, kteří v kajičné pozici tváří k zemi prosili o odpuštění a očistu duše. Tyto všechny důvody jsou uváděny v odborné literatuře nebo v písemných pramenech jako možná odpověď na otázku, proč část obyvatelstva ukládala své mrtvé v nestandardních až dehonestujících polohách (Krumphanzlová 1964; Profantová – Kavánová 2003, 92; Galuška 2004, 87; Hanuliak 1998; 2004, 108–110; Unger 2006, 164; Aspöck 2008, 26–30; Tsaliki 2008, 10–14). Malý podíl je patrně možné připsat na vrub předkřesťanské náboženské tradici (Hanuliak 1994; Macháček – Pleterski 2000). Pokud budeme uvažovat, v intencích doposud platného modelu, o funkci jižního předhradí v rámci sídelní aglomerace Břeclav – Pohansko jako o sídelním území vojenské družiny/hotovosti náležící pánovi sídlícímu na velmožském dvorci, pak je možné spojit jistou nejednotnost až rozmanitost pohřebních zvyklostí (orientace, poloha těla, disperze pohřebních areálů atd.) s možnou světonázorovou nehomogenitou osazenstva předhradí (Vignatiiová 1992, 94–99; 1995a, 115–116; Dresler – Macháček – Přichystalová 2008, 248, 260–266).

5.3.3 Deponace na břiše

V roce 1977 byla na jižním předhradí hradiska Břeclav – Pohansko v obytném objektu č. 205 objevena kostra JP/129 (tab. CXXIV) (Vignatiiová 1992, tab. 80; Přichystalová 2010). Jde velmi pravděpodobně o nepietní deponaci ostatků dospělého jedince ležícího v poloze na břiše. Hrobová jáma nebyla ve výplni objektu archeologicky doložena. Kostra muže ležela 11 až 13 cm nad dnem výkopu zemnice, v hloubce asi 24–28 cm od úrovně skrytého povrchu. Pod levou stehenní kostí byl nalezen větší keramický střep (tab. XCI). Zploštělá lebka pravým spánkem spočívala na zbytcích kamenné pece situované ve východním rohu zemnice. Levá horní končetina byla v lokti pokrčená v ostrém úhlu, prstní články levé ruky směřovaly pod lumbální obratle páteře. Pravá horní končetina byla natažená v ostrém úhlu směrem od těla. Dolní končetiny byly mírně roznožené. Z levé končetiny chybí kosti od kolene dolů. Chybí kompletní kolenní kloub, z femuru se nezachovala dokonce ani distální epifýza. Z pravé dolní končetiny absentují kosti hlezna a nohy. Kostra

¹⁶ U hrobu SVP/97 s jedincem ve skrčené poloze z pohřebiště u druhého kostela máme pochybnosti o jeho souvislosti s touto nekropolí (Macháček et al. 2016, 45–46).

muže byla lebka orientována na jihovýchod. Postkranální skelet je poměrně dobře dochován, lebka je však rozdrčená. I přes poškození *crania* však byly identifikovány stopy po traumatu. Byla rozpoznána deformace levého horního okraje očnice. I přes částečné postmortální poškození jsou zde patrné zhojené obloukovité linie, které jsou mírně propadlé a vystupují přibližně z jednoho místa téměř při mediálním okraji očnice. Pravděpodobně se jedná o zhojenou zlomeninu způsobenou úderem tupým předmětem. Další nepotvrzená fraktura byla pozorována na distálním konci levé kosti vřetenní. Důkazy však nedovolují přesnější určení. Jedinec JP/129 pravděpodobně čelil interpersonálnímu násilí, o jehož povaze lze pouze spekulovat.

Muž měl asi 35–40 let. Výška postavy byla podle délky femuru dx. stanovena na 166,7 cm (Drozdová 2005, 103). Stavba skeletu muže JP/129 byla velmi gracilní a svalové úpony byly vytvořené středně silně. Velkou zvláštností kostry jedince je úplná absence kostí od levého bérce a od pravého hlezna. Skelet ležel těsně nad dnem zahloubeného objektu, takže můžeme vyloučit eventualitu, že by tyto části kostry zničila těžká technika při skrývce nadloží. Výplň zemnice byla odebírána ručně. Jako důvod pro chybějící části skeletu se nabízejí tři možnosti: 1) buď byly části dolních končetin odtěžené nepozornými pracovníky během archeologického výzkumu, 2) nebo došlo k dislokaci a dekompozici kostí v průběhu postdepozicičních transformací (nabízí se i možnost vyhrabání části těla zvířeti) anebo 3) muž o pravou nohu a část levé dolní končetiny přišel už za svého života nebo těsně před smrtí. Podle antropoložky doc. RNDr. Evy Drozdové, Ph.D., je pravá dolní končetina úplně v pořádku. Kostí nohy sice chybí, ale distální epifýzy pravé tibie a fibuly jsou nepoškozené. K násilnému oddělení tedy nedošlo. Z levé dolní končetiny se dochoval pouze poškozený femur. Distální epifýza je odlomena. Lom na kosti je ostrý, velmi nepravidelný, rozeklaný a celkem určitě postmortální (Přichystalová 2010, 144). Na kostě jsou také velmi dobře patrné záseky od rýče (vzniklé při čištění a vyžedávání kostry z hrobové jámy, např. na proximální epifýze levého humeru).

Pokud by šlo o případ amputace levé dolní končetiny nad kolenem a pacient by v průběhu chirurgického zákroku zemřel, zásah na femuru by měl ostré hrany, ale v žádném případě by se nemohlo jednat o tak členitý a nepravidelný řez, jaký byl identifikován právě na inkriminovaném levém femuru jedince JP/129. Dále by kolem rány byly zjevné stopy po zářezech pily, které v našem případě zcela absentují. Pokud by se mělo jednat o amputaci, kterou by muž přežil, pak by na kosti musela být zřetelná nově vytvořená kostní formace překrytá kompaktní anebo alespoň náznak hojení rány v podobě oblých okrajů řezů. V našem případě opět není přítomen žádný náznak něčeho podobného.

Na základě znaků na levém femuru doc. RNDr. E. Drozdová, Ph.D.,¹⁷ možnost amputace vylučuje. Amputaci nepotvrdil ani paleopatologický výzkum K. Kalové, jedné z autorek této knihy. Za eventuální považujeme možnost posmrtné exartikulace v období částečné dekompozice skeletu. To znamená, že s největší pravděpodobností byl mrtvý muž (s oběma dolními končetinami) pohozen do již zanikajícího obydlí a snad byl i více či méně zasypan. V čase rozkladu těla a částečné (nebo úplné) disartikulace kloubních spojení mohlo dojít k narušení skeletu v oblasti dolních končetin. Jestli to bylo v důsledku aktivity zvířat (otisky zubů nebyly identifikovány), anebo na základě jiných transformačních jevů, není možné přesně stanovit.

Zemnice č. 205, ve které byl muž pohozen, se nacházela ve střední části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (obr. 29). J. Vignatiová (1992, 16–24, 87–91) označila tento areál spolu se zhruba 30 obytnými zahloubenými chatami a dalšími sídlištními objekty za osadu ulicového typu – tzv. Osada II.

Zhruba 26 m severně od objektu č. 205 se nacházela další obytná zemnice č. 192, která také byla narušena uložením lidských ostatků. V tomto případě se však jednalo o regulérní hrob dospělého muže JP/120, který byl vyhlouben do objektu č. 192, při respektování jeho severovýchodní stěny (ve východním rohu zemnice byly objeveny zbytky otopného zařízení). Dno hrobu bylo položeno hlouběji než dno obytného objektu (Vignatiová 1992, tab. 73).¹⁸

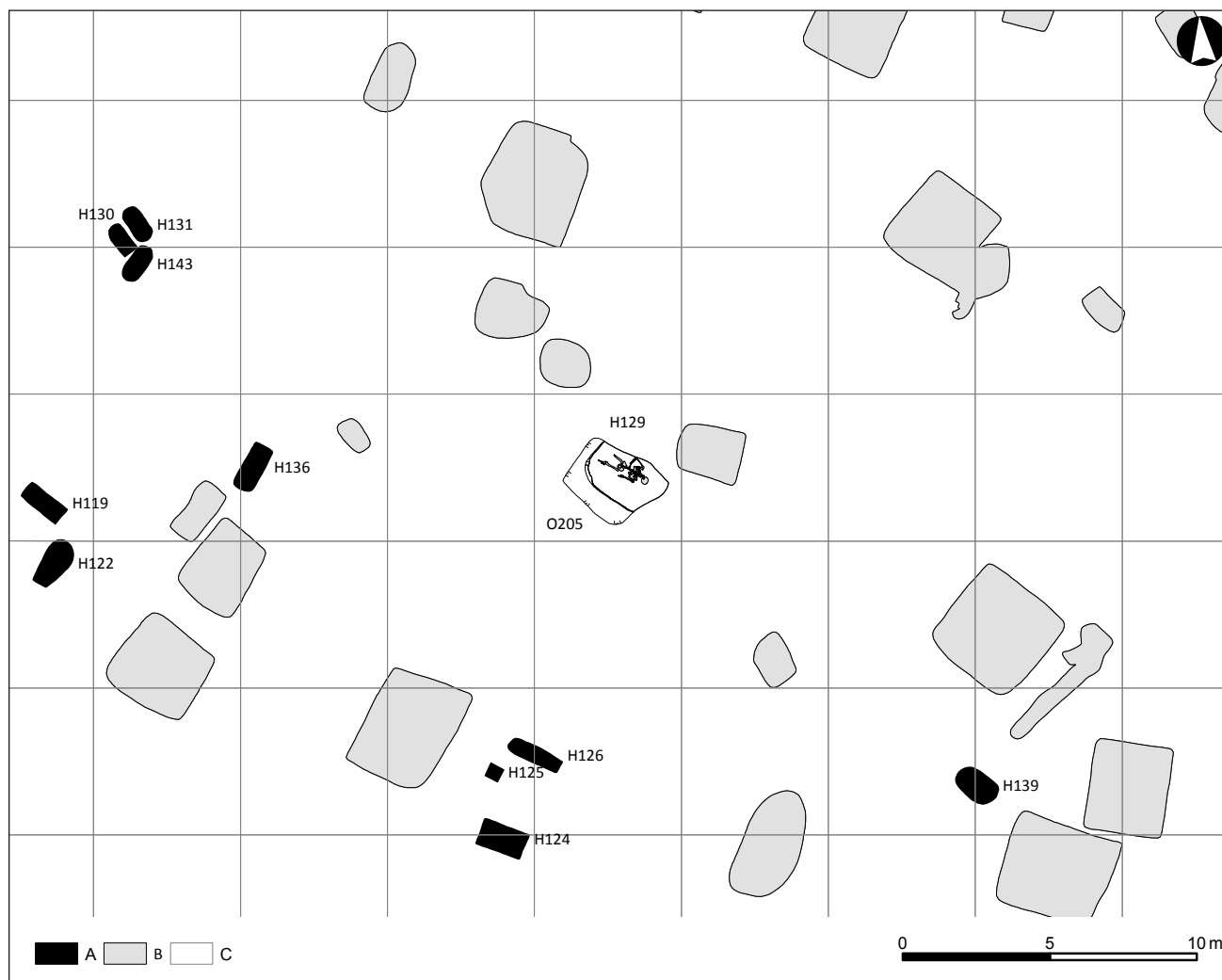
V blízkém okolí zemnice č. 205 se vyskytovaly malé skupiny hrobů. Jižně od chaty, asi 8–10 m, byly objeveny tři hroby (JP/124 – dítě, věk 6 let; JP/125 – dospělý jedinec; JP/126 – žena, věk 24–30 let) a 10–15 m západně až severozápadně od objektu byla prozkoumána skupina šesti hrobů (západní skupina: JP/119 – dítě, věk 7 let; JP/122 – žena ve skrčené poloze, věk 35–40 let; JP/136 – dítě, věk 6 let; severozápadní skupina: JP/130 – dítě, věk 2 roky; JP/131 – dítě na pravém boku, věk 3 roky; JP/143 – dítě, věk neurčen).

Na základě nepřímých indicií, kterými jsou nepřímá deponace lidských ostatků, vyhloubení regulérní hrobové jámy do zásypu zaniklého sídlištního objektu a existence rozptýlených skupin hrobů, můžeme předpokládat, že v době úmrtí jedince JP/129 nebyla tato část předhradí již aktivně využívána pro sídlištní aktivity a areál tzv. Osady II (Vignatiová 1992, 89) mohl být zčásti využíván k funerálním účelům.

Tuto teorii podporuje také fakt, že podle vedoucí záchraného archeologického výzkumu nebylo

17 Doc. RNDr. E. Drozdová, Ph.D. velmi děkujeme za poskytnuté informace v e-mailu ze dne 28.11.2007.

18 Analogická situace se na Jižním předhradí vyskytla ještě ve čtvrtci O54-12 (asi 110 m JV od objektu č. 205). V zásypu zemnice č. 303 byl objeven hrob dospělého jedince JP/212 (očíslovaný do datečně při revizi dokumentace; Vignatiová 1992, tab. 115).

Obr. 29: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Deponace jedince JP/129 v zemnici č. 205 – výřez z plánu ze zkoumané plochy z výzkumné kampaně 1977.

Fig. 29: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Deposition of individual JP/129 in the sunken featured building No. 205 – a cut-out from the plan of the area excavated in 1977.

v obytných objektech tolik dochovaného inventáře jako například v tzv. Osadě I. V zemnicích tzv. Osady II se v mnohem menší míře nacházely drobné nástroje a předměty denní potřeby. Artefaktů spojených s bojovníckou výzbrojí a jezdeckou výstrojí zde bylo objeveno poskrovnu. Dokonce i kamenné pece se v několika případech dochovaly pouze torzovitě, jako by si obyvatelé při opouštění místa vzali s sebou všechny movitý majetek a také materiál vhodný pro opětovné využití při stavební činnosti (např. v objektech č. 186, 192, 196, 205, 244; Vignatiiová 1992).

Při interpretaci situace ze zemnice č. 205 můžeme tedy s jistou dávkou pravděpodobnosti předpokládat, že se jedná o nepietní pohození mrtvoly dospělého muže do již nefunkčního a zanikajícího obytného objektu zřejmě v již opuštěné tzv. Osadě II (minimálně v této části). Nebožtík JP/129 mohl být obětí kriminálního činu anebo se mohlo jednat o deponaci těla člověka, který byl za překročení tehdejších společenských

norem odsouzen, potrestán a po vykonání trestu (popravy) byl nepietně uložen na vybrané místo. To, že byl účastníkem předchozích incidentů, dokládají jeho zhojená zranění (viz výše).

Nálezy jedinců, kteří nebyli intencionálně pohřbeni, známe z Pohanska ještě ze dvou případů. V roce 1963 v průběhu archeologického výzkumu polohy *Velmožský dvorec* byl na jižním okraji obnažené plochy odkryt sídlištní objekt č. 87. Jednalo se o protáhlou lichoběžníkovou dvouprostorovou zemnici, nacházející se již mimo palisádou ohrazený areál dvorce (Dostál 1975, 302–304, tab. 6, tab. VII:3). Autor výzkumu předpokládal, že objekt zanikl nešťastnou náhodou (násilně?). Teorii o katastrofě, která postihla obyvatele tohoto příbytku, dokumentuje na základě nálezů lidské kostry ve skrčené poloze na břiše v gestu s rukama chránícíma tvář. Jedinec byl situován v místě předpokládaného vchodu do obytné části objektu. Kostra dospělého jedince (muže?) ležela na dně objektu. Ve výplni zemnice

B. Dostál uvádí ještě zbytky z dalšího lidského jedince (žádné jiné zmínky o tomto jedinci nejsou k dispozici). V jižní polovině objektu byly evidovány čtyři kostry hospodářských zvířat v anatomické poloze. Šlo o skelety koně, krávy a dvě kostry menších savců, patrně ovce/kozy. Kostra jiného zvířete, pravděpodobně psa, byla objevena při odebrání výplně v severní, hlubší části objektu. Na základě nálezové situace lze předpokládat, že hospodářská zvířata zahynula spolu s jedincem nalezeným ve skrčené poloze u vchodu. V této polovině objektu, konkrétně u severní stěny čtvercové části příbytku, byla objevena ještě jedna lidská kostra (tzv. ojedinělý hrob OH/7). Jednalo se o regulérní pohřeb do hrobové jámy, která byla vyhloubena v rámci sídlištního objektu č. 87. B. Dostál (1975, 303) ale píše, že se nepodařilo zjistit, „*zda byl hrob vyhlouben dříve než objekt nebo až po jeho zániku*“. V zásypu objektu nebyla výplň hrobové jámy rozeznána a dno hrobové jámy leželo níže než dno sídlištního objektu.

Druhým případem byly zbytky lidského skeletu v nestandardní pozici, objevené při průzkumu tělesa valu v roce 1966. Šlo o kontext označený jako hrob 1/V-XI (v této knize označován jako hrob Ř11/1 – řez valem 11, hrob 1 v tomto řezu). Pod zbořenými a ohořelými trámy vnitřní stěny hradby v severovýchodní části hradiska byly objeveny nekompletně dochované pozůstatky juvenilního jedince (věk asi 14–15 let, pohlaví nezjištěno; podle Drozdová 2005, 68). Skelet ležel na levém boku, hlavou orientován směrem k severozápadu a tváří k hradbě. Některé kosti nesly stopy po ohni (Dostál 1982, 155, obr. 8:2). E. Drozdová stopy po ohoření ve své knize neuvádí (Drozdová 2005, 68; Dresler 2011, 157, obr. 210). Tento nepietně deponovaný jedinec byl pravděpodobně nešťastnou obětí požáru a následné destrukce hradby.

Analogický případ snad můžeme vysledovat také na lokalitě Znojmo-Hradiště, kde byla pod destrukcí velkomoravského opevnění předhradí odkryta kostra ženy ve skrčené poloze s tváří obrácenou k zemi (Kaloussek 1955, 20–21, tab. VII,1). V Čechách byl na lokalitě Libice nad Cidlinou v roce 1953 v sondě 17 pod hradbou s kotlovou konstrukcí objeven skelet muže. Na rozdíl od Pohanska či Znojma-Hradiště zde nebyly evidovány stopy po požáru. Autor výzkumu R. Turek uvažoval na základě nálezových okolností, že by snad mohlo jít o objev jedince, který nešťastnou náhodou zahynul při opravách nebo údržbě hradby (Tomková 2003, 586).

5.3.4 Prázdné hrobové jámy

Archeologický výzkum jižního předhradí hradiska Břeclav – Pohansko zachytil kromě hrobů s lidskými ostatky v různém stavu dochování také čtyři hroby,

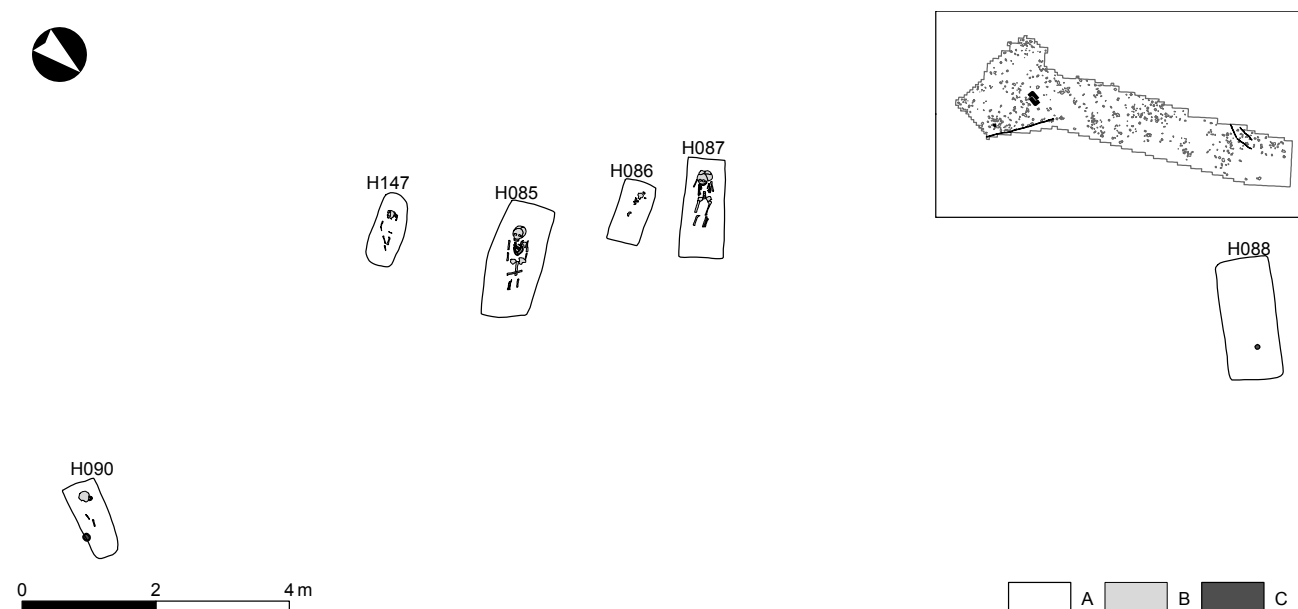
v nichž nebyly evidovány žádné stopy po lidském kosterním materiálu. Jedná se o hroby JP/88, 144, 204 a 210 (tab. CXV, XLIII, CXXXV, CXXXVII).

Hrob JP/88 s nálezem miniaturní nádoby se nacházel v západní části velké plochy. Prázdná jáma JP/144 s celou nádobou situovanou v její severozápadní části byla prozkoumána v prostoru tzv. Osady II, v blízkosti hrobu ženy ve skrčené poloze (hrob JP/122). Prázdné hrobové jámy JP/204 (také s nálezem nádoby) a JP/210 byly objeveny při výzkumu v 90. letech 20. století, byly od sebe vzdáleny zhruba 15 m.

Tři jámy byly orientovány v ose JZ–SV a hrob JP/204 byl orientován ve směru SZ–JV. Prázdné hrobové jámy JP/144 a JP/204 měly rozměry dětských hrobových jam. Komplex JP/88 taktéž pokládáme za (symbolický) hrob dítěte. Vyplývá to z celkové nálezové situace, kde hrob JP/88 tvořil okraj řady pěti dětských hrobů. Jeden z těchto hrobů (JP/85) měl podobné rozměry jako prázdná jáma JP/88. Parametry pro dospělého jedince splňovala prázdná jáma JP/210. Byla dlouhá 192 cm, její šířka by však odpovídala velmi úzkému hrobu – 56 cm.

Všechny pravděpodobné dětské kenotafy obsahovaly milodar – keramickou nádobu. U hrobů JP/88 a JP/204 se keramika nacházela v zásypu výkopu. Nádoba z JP/144 ležela na nerovném dnu jámy. V komplexu JP/210 nebyl identifikován žádný artefakt popsáný jako součást hrobové výbavy. Výplň jámy obsahovala zlomky nezdobených výdutí a zvířecí kosti. Zlomky keramiky, fragmenty osteologického materiálu ze zvířat a zlomek strusky obsahoval i zásyp prázdné hrobové jámy JP/204. Artefakty z výplní hrobů JP/88 a JP/144 nejsou evidovány.

Zajímavá je situace kolem prázdného hrobu JP/88. Objekt sám obsahoval netypickou miniaturní, v ruce dělanou nezdobenou keramickou nádobku (tab. XXVIII). Nádoba se nacházela vzhůru dnem v hloubce asi 14 cm nad dnem, v prostoru asi 35 cm od severozápadní delší stěny a 50 cm od severovýchodní kratší stěny jámy. Podle fotografií a plánů lze soudit, že objekt tvořil severozápadní okraj malého dětského pohřebiště uspořádaného do řady s podélnou osou SZ–JV. Řadu tvořilo šest hrobových jam (obr. 30). Pokud bychom mezi prázdné hrobové jámy zařadili i diskutabilní objekt č. 273 (viz níže), pak by hrobů bylo sedm (Vignatiová 1992, tab. 101–102). Tento objekt však svými rozměry tenduje spíše k proporcím jámy pro dospělého člověka. Výplň výkopu č. 273 obsahovala část zvířecí lebky a rozbitou nádobu v jihozápadní části jámy, což je přesně na opačné straně, než tomu bylo u hrobů JP/88 a JP/90. V zásypu byly evidovány velké střepy z dalších nádob, tzv. „proplétáček“, železný nožík a fragmenty dalšího železného předmětu. Protože nelze s jistotou potvrdit či vyvrátit, zda se v tomto případě skutečně jedná o hrob, nebo spíše o sídlištní objekt,

Obr. 30. Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Hrob bez skeletu JP/088 a řada dětských hrobů JP/85, 86, 87, 90 a 147. Legenda: A – obrys hrobové jámy, B – lidská kostra, C – keramická nádoba.

Fig. 30: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Empty grave pit JP/088 and a line of children's graves JP/85, 86, 87, 90 and 147. Key: A – grave pit outline, B – human skeleton, C – pottery.

nebudeme se objektem 273 dále zabývat. Sama autorka záchranného výzkumu jej řadila mezi sídlištní objekty se skladovací funkcí (Vignatiová 1992, 136).

Hrob asi dvouletého dítěte – JP/90 – byl situován zhruba na stejné úrovni jako JP/88 (obr. 30). U východní stěny hrobové jámy stál fragment malé neformální nádoby (dno s částí výdutě; tab. XXIX). Mezi hroby JP/90 a JP/88, které obsahovaly keramické nádoby, se nacházely trochu více k jihozápadu posunuté čtyři dětské hroby bez průvodního inventáře – JP/85, 86, 87 a 147. Zde pochovaní nedospělí jedinci měli věk v rozmezí 0,5 až 8 let. Podle zbytků dochovaných skeletů byli pravděpodobně všichni uloženi v natažené poloze na zádech. Poloha těla se nedá vydedukovat pouze v případě hrobu JP/86, ve kterém se po zhruba půlročním dítěti dochovalo jen několik fragmentárních kostí. Všechny hroby kromě JP/88 obsahovaly skelety nebo alespoň jejich zbytky. Z toho důvodu je možné předpokládat, že i v objektu JP/88 bylo pohřbeno malé dítě, jehož pozůstatky podlehly totální dekompozici. Popsané dětské pohřebiště bylo umístěno na severovýchodním okraji hypotetické osady návesního typu nacházející se v jihozápadní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století. Podobné velmi zvláště strukturované malé pohřebiště, složené pouze z hrobů nedospělých jedinců bylo objeveno i v poloze *Lesní školka* (viz výše, kap. 3.4.4).

Pozoruhodné jsou také nálezové okolnosti dvou prázdných hrobových jam z výzkumu probíhajícího v 90. letech 20. století. Na ploše zhruba 18 × 25 m bylo objevených deset hrobů, z toho ve dvou případech byla

indikována prázdná hrobová jáma (hroby JP/204, 210). Další tři hroby obsahovaly jen malé části koster, často bez anatomického pořádku. V hrobě JP/205 byly nalezeny fragmentární ostatky dospělého jedince. V dislokované poloze, ale v anatomickém pořádku, byly nalezeny pouze kosti levé nohy a prstní články pravé ruky. V jihozápadní části jámy byla pohozená kost z nohy a v jihovýchodní části zas dvě stoličky. Jiný neúplný jedinec ležel v hrobě JP/207. Na místě byla pouze lebka, několik žeber a část pánve dospělé ženy. V hrobě JP/211 byl v západní části jámy asi 10 cm nade dnem nalezen zlomek dětské čelisti a ve středu objektu leželo v neanatomické poloze několik žeber. J. Vignatiová uvažovala, že by se snad mohlo jednat o doklady rituálního vyzdvižení koster po uplynutí určitého času od pohřbu za účelem sekundárního pohřbu ostatků na jiném místě, případně o doklady vykrádání hrobů (†Vignatiová – Klanicová 2001, 22). V terénní dokumentaci však nejsou záznamy o druhotném záměrném zásahu, který by se musel projevit na charakteru zásypu hrobové jámy.

Vyzdvižení ostatků příbuzných mohlo souviset s indoevropským kultem předků rozšířeným i u Slovanů (Míš 1997, 113–116). Víra v posmrtný život se odrážela i v přístupu k mrtvým: v negativním ladění, tzn. v zákrocích proti živým mrtvým a jejich škodlivému chování – protivampýrská opatření (Krumphanzlová 1961; Galuška 2004), a také v pozitivním ladění, tzn. zvyk několikrát za rok zajít na místo posledního odpočinku předků, provést vzpomínkový obřad v podobě hostiny nad hrobem za přítomnosti ohňů. Tento zvyk měl

v různých regionech různé názvy, na Balkáně mu říkali *zadušnica*, na území dnešní Ukrajiny, Běloruska, Ruska nebo Polska ho nazývali *radunica*, *navskij den*, *dziady* či *rusalijs* (Váňa 1990, 228). Kult předků snad nepřímo vzpomíná ve své kronice i Kosmas v části popisující příchod kmene Čechů k hoře Říp: „(...) *kolem hory Řípu mezi dvěma řekami, Ohří a Vltavou první zařídil sídla, první založil obydlí a radostně na zemi postavil bůžky, jež si s sebou na rameni přinesl* (...). (Kosmas I,2, překlad K. Hrdiny, 1949, 16).¹⁹ Zmiňované bůžky můžeme chápat jako skutečné idoly spojované s kultem předků nebo jako personifikaci duší předků anebo také jako přenos ostatků kdysi významných členů komunity do nových sídel s tím, že v jejich přítomnosti se očekává přízeň osudu celé pospolitosti (Niederle 1924, 41).

Existenci prázdných hrobových jam na Jižním předhradí lze interpretovat jako kompletní dekompozici skeletu. Tato interpretace by přicházela v úvahu u hrobů JP/88 a JP/144, u nichž velikost hrobových jam indikuje pohřeb velmi malého dítěte, u kterého je možné předpokládat totální zetlení kostí. U hrobů JP/204 a JP/210 není úplná dekompozice zcela vyloučena, potenciálně by se však mohlo jednat spíše o kenotaf (zvláště u objektu JP/210) nebo o případ vyzvednutí ostatků se záměrem sekundárního pohřbu.

5.4 Vícenásobné pohřby

Pro období 9. století a obecně pro raný středověk není ukládání vícero jedinců do jedné hrobové jámy zvykem nadužívaným, ale také není nikterak neobvyklým. Hrobové jámy se dvěma, třemi nebo čtyřmi jedinci²⁰ se vyskytují na poměrně významném počtu raně středověkých nekropolí na centrálních hradištích a setkáme se s nimi i na tzv. venkovských pohřebištích ve vzdálenějších místech od důležitých sídel (např. Pražský hrad, Smetánka 1992; Žatec, <http://www.arup.cas.cz/?p=3550> [cit. 17. 9. 2018]; pohřebiště u prvního i druhého kostela na Pohansku, Kalousek 1971; Macháček et al. 2016; Závist, Motyková – Lutovský 2010; Dolní Věstonice, Ungerman 2007; Prušánky, Klanica 2006a; Rajhrad, Staňa 2006).

Dvojhroby se vyskytují po celé raně středověké Evropě, v blízkém regionu na území dnešního Slovenska, v Karpatské kotlině, ve franské nebo bavorské kulturní oblasti nebo na podunajských pohřebištích (Blatné, Kraskovská 1966, obr. 9:2; Čakajovce, Hanuliak 2004, obr. 127: 1, 4, 5; Gyenesdiás, Müller 2008, Abb. 6;

Mingolsheim, Koch 1996, 736, Abb. 602; Straubing-Bajuwarenstraße, Zeller 1988, Abb. 158; Tulln, Friesinger 1971, 216–217).

Existence vícenásobných pohřbů se vysvětluje jednak v souvislosti s příbuzenským (společensky spřízněným) vztahem jedinců uložených do společné hrobové jámy nebo jako pohřeb vyvolaný zvláštní událostí, při které zemřelo více jedinců najednou, například epidemie nebo vojenský konflikt (Pollex 2000; Hanuliak 2004, 115–118; Ungerman 2007, 50–53). Na Jižním předhradí jsou prozkoumané komplexy, které vyhovují oběma interpretačním modelům.

Podle archeologické dokumentace a také na základě antropologických posudků bylo na předhradí určeno deset, možná jedenáct tzv. dvojhrobů, respektive dvojnásobných pohřbů (obr. 31).²¹ Šest z nich patří do uvedené skupiny bez větších pochybností. Nad pětici nálezových okolností visí otazníky, zda se skutečně jedná o násobný pohřeb (viz níže). Celkově jde o velmi různorodou skupinu funerálních komplexů, která obsahuje pět kombinací jednotlivých antropologických kategorií (tab. 5). Nejčastěji se opakovalo uložení dítěte s dospělou ženou, celkem pětkrát, možná šestkrát.²² Ve dvou případech byla v jednom hrobě doložena přítomnost dvou dětských jedinců. Jednou se vyskytla kombinace dospělý neurčený jedinec / žena; dva juvenilní jedinci na prahu dospělosti; téměř dospělý mladík / dospělý muž.

Preference dvou vzájemných alternativ žena / dítě a dítě / dítě byla prokázána například i pro pohřebiště na jihozápadním Slovensku (Hanuliak 2004, obr. 126) nebo na pohřebišti v Dolních Věstonicích (Ungerman 2007, 51–52). Na území mezi Odrou a Labem vyzoroval A. Pollex (2000, 412) odlišnou tendenci. U dvojhrobů se projevila nejvyšší frekvence výskytu kombinace muž / žena a až poté následovala dvojice žena s dítětem. Tento závěr však mohl být zkreslený tím, že v šesti dvojhrobech byli identifikováni neurčení dospělí jedinci s dítětem. I přesto je v tomto regionu mnohem vyšší výskyt společného uložení dospělé ženy a muže, než jaký vysledoval na jihozápadním Slovensku M. Hanuliak (2004). Společný pohřeb dětí měl na dolním Poodří a Polabí naopak velmi nízké zastoupení.

Podle stratigrafického hlediska rozdělila vícenásobné pohřby H. Lüdemann (1994), a to na základě pramenné báze z merovejských pohřebišť. Celky, u nichž

19 Slovo *bůžci*, v latinském originále *penates*, lze přeložit ve významu domácího ochranného bůžka ztotožněného se zemřelými předky, ale také ve významu domova jako takového (Dynda 2017, 190, 199).

20 Výjimečně také s více jedinci, například hromadný hrob z Budče, viz Štefan – Krutina 2009.

21 V antropologickém posudku jsou k hrobu JP/182 přiřazeny dva skelety – kostra dospělého jedince (nelze nic určit) a kostra dítěte (nelze nic určit) (Drozdová 2005, 104) podle fotografické a písemné dokumentace se jednalo o pohřeb jednoho jedince; hrobová jáma měla rozměry pro pohřeb dospělé osoby; dětská kostra by snad mohla patřit k hrobu JP/180, který v knize Drozdová 2005 není uveden; je možné, že během let došlo ke smíchání kontextů. Hrob JP/182 budeme nadále považovat za samostatný pohřeb neurčeného dospělého jedince.

22 Identifikace hrobů JP/47 a JP/48 jako dvojhrobu je pravděpodobná, ale nikoliv bez výhrad.

Hrob	Pohlaví	Kategorie	Věk min.	Věk max.	Orientace
JP/2	dítě/žena	Infans II	2	2	?
	dítě/muž	dítě	?	?	?
JP/7	dítě	dítě	?	?	SV-JZ
	žena	Juvenis/Adultus	18	22	JZ-SV
JP/12	dítě	Juvenis	15	15	SZ-JV
	dítě	dítě?	?	?	?
JP/34	dítě/žena	Infans II	2	3	SV-JZ
	žena	Adultus	35	40	SV-JZ
JP/47	dítě/muž	Infans III	9	10	JZ-SV
JP/48	žena	?	?	?	JZ-SV
JP/50	žena?	Adultus	35	40	SV-JZ
	dítě/žena	Infans II	2	4	SV-JZ
JP/67	?/žena	Maturus	45	55	?
	?	?	?	?	?
JP/71	žena	Maturus	45	55	JJV-SSZ
	dítě	Infans I	0	1	JJV-SSZ?
JP/104	?/žena	Juvenis/Adultus	16	20	SZ-JV
	?/muž	Juvenis/Adultus	18	22	SZ-JV
JP/121	žena	Adultus	24	30	SZ-JV
	dítě/muž	Infans I	0,5	0,5	SZ-JV
JP/175	muž	Adultus	30	35	SZ-JV
JP/176	muž	Juvenis	16	20	SZ-JV

Tabulka 5: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, dvojhroby. Antropologická kategorie za šikmou čarou je určení pohlaví na základě analýz aDNA.

Table 5: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, double graves. Anthropological category behind the slash is sex determination based on the aDNA analyse.

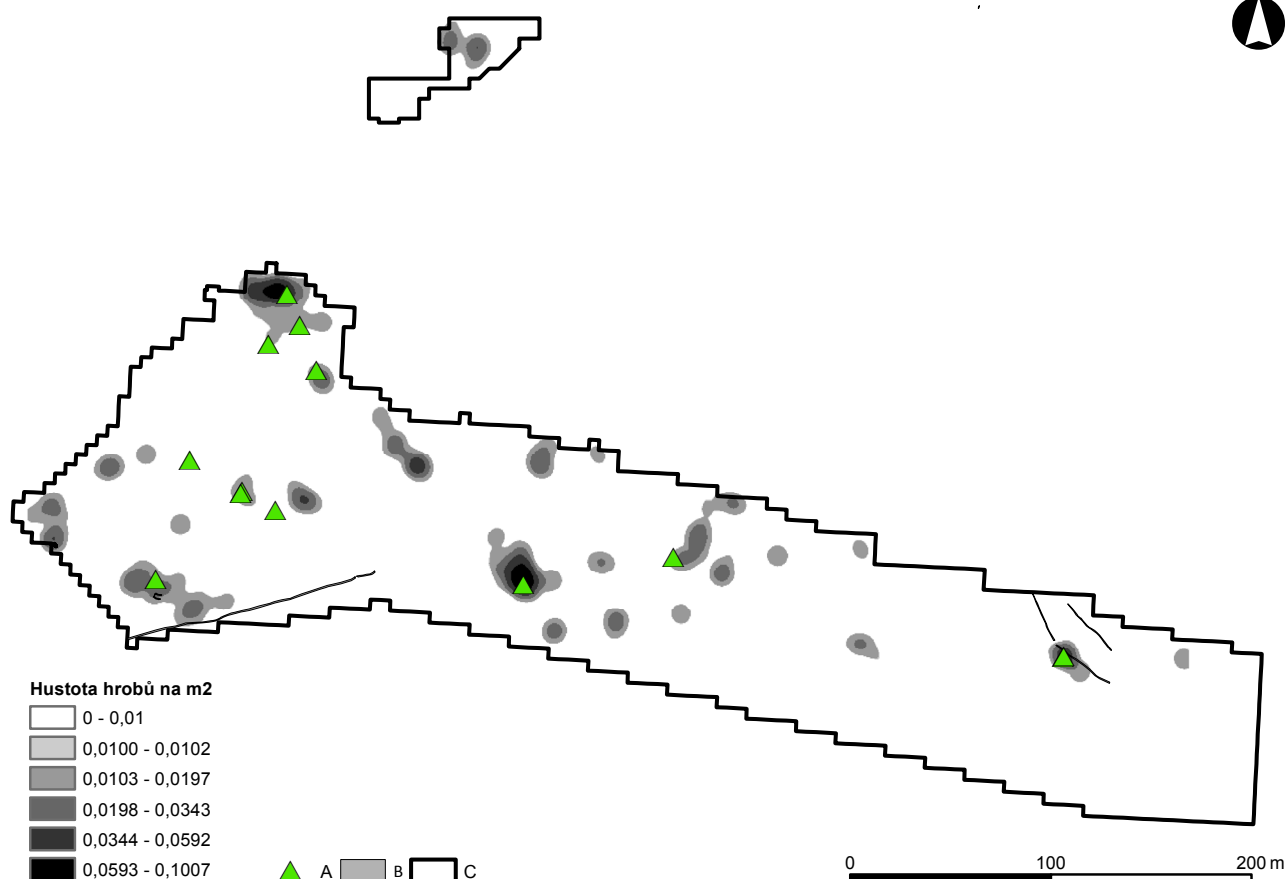
není jasná situace kolem současnosti uložení jedinců, nazývá vícenásobné hroby. Objekty, u nichž bylo identifikováno současné uložení pohřbů bez jakýchkoliv pochybností, nazývá vícenásobné pohřby. Termínem superpozice označuje nálezovou situaci dvou (případně více) koster nad sebou, kdy byl horní jedinec přidán pravděpodobně s jistým časovým odstupem, ale není vyloučená ani jejich současnost. A. Pollex (2000, Abb. 1) v této kategorii rozlišuje vlastní superpozice (křížení podélných os hrobových jam) a etážové hroby (paralelnost / překrytí podélných os hrobových jam). Jako dodatečné pohřby označila H. Lüdemann případy, když je do stejné hrobové jámy po čase opět záměrně uloženy další nebožtík. Pro hroby, které jsou položeny těsně vedle sebe, dokonce jim mohou splývat delší či kratší stěny hrobové jámy (hloubka výkopu nemusí být stejná), používá termín aditivní hroby anebo aditivně uspořádané hroby. I když se u této kategorie nejedná o vícenásobné hroby v pravém smyslu slova, vznik úzké návaznosti hrobových jam považuje také za tendenci záměrné blízkosti pochovaných jedinců.

Přítomnost tzv. aditivně – těsně vedle sebe uspořádaných (řazených) hrobů byla evidována také na Jižním

předhradí. Tyto hroby však nepovažujeme za vícenásobné (např. JP/57 a JP/58; tab. CIX). Superpozicím hrobových jam je věnována samostatná kapitola (viz kapitola 5.5).

Dvojhroby se na Jižním předhradí vyskytují zejména v západní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (obr. 31). Čtyři celky se nacházely v jejím severozápadním rohu. Jde o hroby JP/2, 7 a 34, které byly zkoumány již v roce 1962 (tab. I, X, XCVI.). Bohužel, v současnosti k nim nemáme kompletní terénní dokumentaci (kresby, slovní popis v deníku). Při jejich hodnocení vycházíme z publikovaného textu J. Vignatiové (1977–1978) a z dostupné fotodokumentace. Další tři (čtyři) vícenásobné hroby byly rozptýleny po celé jihozápadní polovině velké plochy, jedná se o hroby JP/50, 67 a 104 a možná ještě o dvojhrob složený ze dvou číslovaných hrobů JP/47 a JP/48 (tab. XV, XVIII, XXXI, CXII). Ve střední části zkoumaného prostoru ze 70. let se nacházely dva dvojhroby – JP/71 a JP/121 (tab. XXV, LXVIII).

Poslední dvojhrob, který byl původně rozdělen na dva samostatné hrobové celky – JP/175 a JP/176, ležel ve východní části velké plochy a tvořil centrální

Obr. 31: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení ploch s nejhustší koncentrací funerálních objektů a umístění hrobů s více jedinci. Legenda: A – hroby s více jedinci, B – žlab, C – hranice výzkumu.

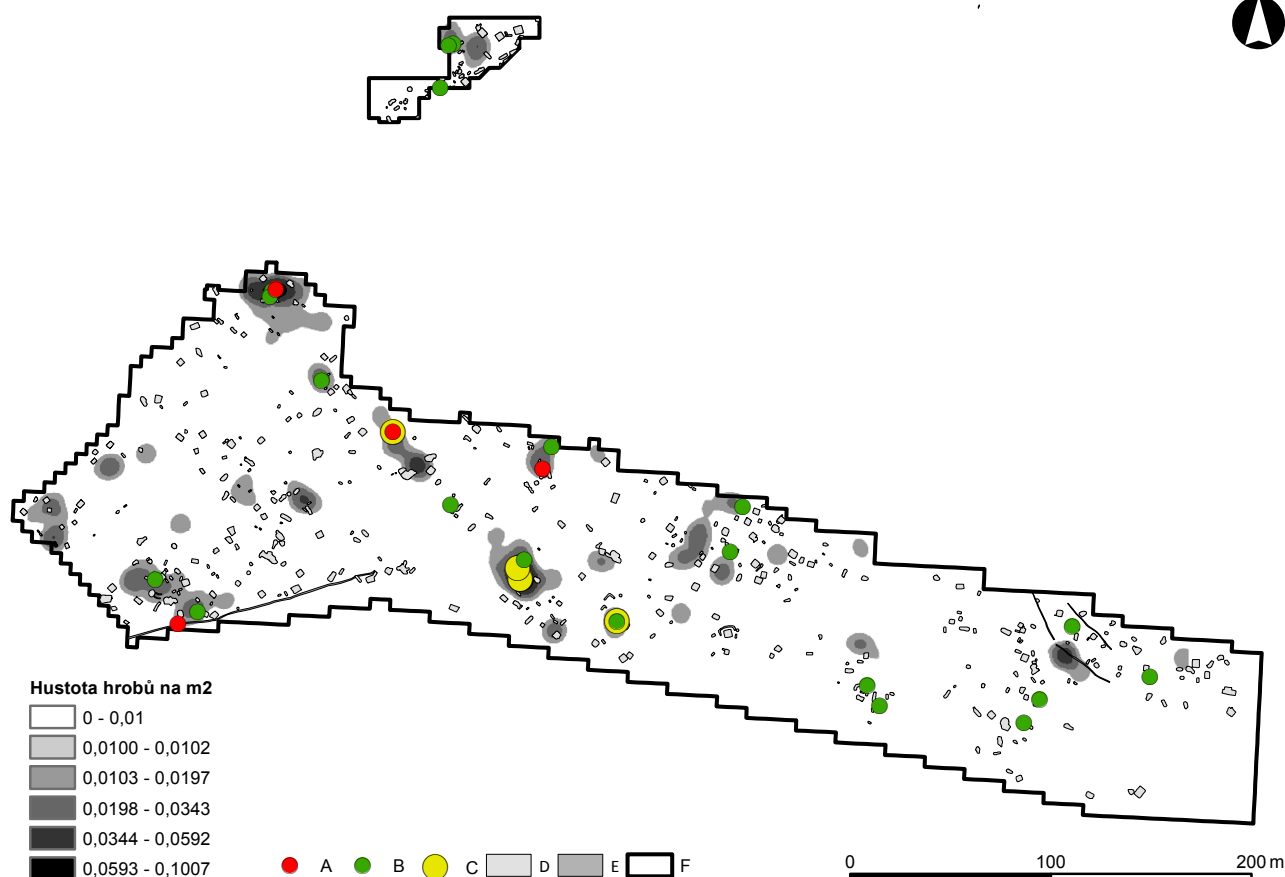
Fig. 31: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave density with the marking of graves with multiple burials. Key: A – graves with multiple burials, B – trench, C – excavation border.

součást malého řadového pohřebiště situovaného podél základového žlabu po nějakém ohrazení (tab. XLIX). Na rozdíl od hrobů JP/47 a JP/48 zde není pochybnost o současném uložení jedinců ze zmiňovaných hrobů. Řada hrobů měla podélnou osu v směru JZ–SV v souladu s osou základového žlabu. Kostry byly uloženy lebkou k severozápadu. Oplocení (palisáda) mohlo plnit funkci ochranného ohrazení tzv. Osady III. Současná existence palisády s osadou ale není spolehlivě podložena (Vignatiová 1992, 90). Podle antropologických posudků byli na malém pohřebišti uloženi: dospělá žena, dospělý muž, juvenilní jedinec mužského pohlaví a dvě děti. Všechny hroby obsahovaly hrobový inventář. Na poměry *Jižního předhradí* šlo o nadstandardně vybavené hroby (tab. XLVIII–LII). Kompaktní uzavřené malé pohřebiště s výskytem všech antropologických kategorií lze snad považovat za rodinné pohřebiště, i když poslední epigenetická analýza kostrového materiálu z uvedených hrobů pokrevní příbuzenství nepotvrdila, ale ani nevyvrátila. Jistý příbuzenský vztah na základě epigenetických znaků byl naopak zjištěn mezi jedincem JP/176 a jedinci z *Lesní*

školky LŠ/52 – juvenilní žena a LŠ/55 starý muž (Kouřelková 2017, 192–193, obr. 91).

Ačkoliv již při archeologickém výzkumu v roce 1979 byla v terénním deníku zmíněna poznámka, že se v případě jedinců z hrobů JP/175 a JP/176 pravděpodobně jedná o dvojnásobný současný pohřeb, zůstalo nakonec u samostatného číslování obou pohřbů. Při odkrývání hrobů nebyl pozorován žádný rozdíl v charakteru zásypů obou výkopů. Kostry byly uloženy ve stejné hloubce – 41 cm od úrovně skrytého podloží, což bylo o 25–30 cm víc, než byla hloubka sousedních hrobů JP/174 a JP/177. Na dně hrobové jámy nebyl pozorován žádný náznak toho, že by jeden hrob byl aditivně připojen. Jedinci JP/175 a JP/176 byli tedy při revizi dokumentace zařazeni do kategorie vícenásobných pohřbů.

Ne tak jednoznačná je situace u dvou hrobů JP/47 a JP/48. Také se jedná o dva jedince uloženy vedle sebe a ve stejné hloubce – 20 cm od nivelety skrytého povrchu. Zásypy jednotlivých hrobových jam nebyly rozlišeny, ale na fotografické dokumentaci je patrný jistý předěl na dně výkopu, který opticky odděluje

Obr. 32: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení nejvyšší koncentrace hrobů a výskytu vzájemných superpozic sídlištních objektů a hrobů. Legenda: A – objekt nad hrobem, B – hrob nad objektem, C – hrob nad hrobem, D – sídlištní objekt, E – žlab, F – hranice výzkumu.

Fig. 32: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave density with the marking of overlapping features. Key: A – settlement feature above a grave, B – grave above a settlement feature, C – grave above another grave, D – settlement feature, E – trench, F – excavation border.

pohřeb JP/47 od JP/48 a vytváří dojem aditivně připojených celků (tab. CVII). Tato jinak zbarvená linie však může být pouze uměle vytvořenou hranicí, způsobenou tím, že obě kostry nebyly preparovány v tomtéž čase a odkrytý sediment na dně výkopu vysychal rychleji, takže během fotografování začistěných koster byla část dna odkrytá dříve sušší než část odkrytá později. V terénním deníku ale o tom záznamy chybí. Další nápadnou skutečností je, že jednotlivé skelety ležely poměrně daleko od sebe, asi 60 cm (rozměry společné hrobové jámy by potom byly 185 × 180 cm). Kostry byly navíc poškozeny při skrývce, takže jejich původní uložení je narušeno. Nález z Pohanska však není osamocенý. O jeho interpretaci jako o pravděpodobném vícenásobném pohřbu může svědčit i analogická situace z jiné lokality. Dvojhrob muže a ženy v prostorné hrobové jámě 234 × 185 × 21 cm, kde mezi kostrami byl také volný prostor o šířce 60 cm, byl objeven na pohřebišti v Olomouci-Nemilanech, jedná se o hrob 23 (Přichystalová 2014, 42, tab. 13, tab. VII). I když pochybnosti o zařazení nálezového celku z *Jižního předhradí*

mezi vícenásobné pohřby jsou na místě, jistá pravděpodobnost, že šlo původně o dvojhrob, stále zůstává.

Další případy, kdy není zcela jednoznačné, zda se jedná o vícenásobné hroby, se vyskytly na předhradí hned třikrát. Jedná se o hroby JP/2, 12 a 67, jež byly při prvotní archeologické dokumentaci v terénu označeny jako pohřeb jednoho jedince (tab. XCVI, XCVII, CXI). Byly zde odkryty kumulace rozdrčených lidských kostí poničených razantní skrývkou nadloží, protože původní hroby nebyly zapuštěné do podloží. Je celkem možné, že jde o několik mělce založených hrobů, které byly během skrývky shrnuty na jedno místo. To, že každá očíslovaná kumulace rozdrčených kostí obsahuje pozůstatky ze dvou jedinců, zjistil až antropologický výzkum (Drozdová 2005, 97, 98, 101). U hrobu JP/2 byly rozpoznány pozůstatky dvou dětí. U hrobu JP/67 byl prokázán výskyt dvou dospělých neurčených jedinců, analýza aDNA potvrdila u jednoho z nich ženské pohlaví.

Trochu jiná situace byla u hrobu JP/12, v němž byla zachována kostra asi 15letého juvenilního jedince. Antropologické zpracování kostrového materiálu z hrobu

vydělilo ještě fragmentární kosti dalšího dětského jedince. Při studiu fotografické dokumentace je možné vysledovat, že se v hrobě u mírně doleva pokrčených dolních končetin nacházelo několik úlomků kostí. Existuje tedy pravděpodobnost, že při prvotní dokumentaci nezachycený nedospělý jedinec ležel po pravé straně staršího dítěte, někde mezi kolenem a chodidlem. Tato úvaha se opírá o nekvalitní černobílý snímek, takže závěry z ní plynoucí mají pouze reflexivní rozměr.

Pátým problematickým dvojhrobem je JP/7 (tab. I, XCVI). J. Vignatiová ho v článku z roku 1977–1978 popisuje jako společné uložení ženy s dítětem. Kostřiny měly podle textu a také podle publikovaného plánu ležet na sobě v antipodické pozici, žena hlavou k jihozápadu a dítě naopak hlavou k severovýchodu. Dětská kostra měla být uložena na femurech a kolenních kloubech spodního skeletu v poloze na zádech s pokrčenými dolními končetinami a nataženými horními končetinami. Dolní končetiny dítěte měly zasahovat až k lebce dospělého jedince ženského pohlaví. Na fotografii hrobu z terénu ale dětská kostra chybí. Na základě fotografické dokumentace hrob budí dojem samostatného pohřbu jednoho jedince. Jediné logické vysvětlení vzniku popsaného nesouladu je to, že hrob byl vyfotografován až po odebrání horní kostry. Protože kresebné plány z terénu z roku 1962 nejsou k dispozici, nelze tuto teorii ověřit. Přestože jsou jisté pochybnosti o tom, že se skutečně jedná o dvojhrob, budeme i nadále vycházet z údajů, které publikovala Jana Vignatiová (1977–1978, 142) ve svém článku, a hrob JP/7 pokládat za současný dvojnásobný pohřeb ženy s dítětem (Přichystalová 2007, 169, 176). Důkazem, že podobná pozice dvou jedinců v hrobě může existovat, je například hrob dvou dětí SVP/10 ze severovýchodního předhradí hradiska Pohansko (Dostál 1970a, 121–123) anebo hrob 239 z pohřebiště v Rajhradcích, v němž byla pohřbena žena orientovaná hlavou k severozápadu a v dolní části postkraniálu částečně vedle a částečně na skeletu dospělého jedince bylo antipodicky uloženo dítě v kategorii Infans. Stejně jako v případě hrobu JP/7 byla i v hrobě 239 zaznamenána u dospělého jedince keramická nádoba ve funkci milodaru (Staňa 2006, 157, obr. 63).

K jasným příkladům dvojhrobu dospělého s dětským jedincem, které byly prozkoumány na poloze Jižní předhradí, patří náleзовé celky JP/34, 50, 71 a 121. Dvakrát se dítě nacházelo v horní části postkraniálu dospělé osoby (JP/34, 50; tab. CIV, CVIII). V hrobě JP/34 leželo dvou- až tříleté dítě napravo od ženy. Podle analýzy aDNA se jednalo o děvčátko. Podobné uložení bylo dokumentováno například na pohřebišti v Rajhradcích – hrob 85 (Staňa 2006, 147, obr. 54).

V hrobě JP/50 ležela dospělá žena ve skrčené poloze na levém boku a po její levé straně se nacházelo

dvou- až čtyřleté dítě ženského pohlaví v natažené poloze na zádech. Skelety měly lebky blízko u sebe. Je možné, že původně žena „držela dítě v náručí“, stav obou skeletů je však fragmentární a střední část hrobu byla navíc poničena sondovací rýhou. Analogické uložení jedinců je evidováno například na pohřebišti v Čakajovicích – dvojhroby 68 a 154 (Rejholcová 1995a, tab. III:2, CXXX:3).

Jednou se vyskytla deponace dětské kostry ve střední části skeletu dospělého jedince. V hrobě JP/71 byla pohřbena žena ve věku asi 45–55 let. Dítě bylo situováno po levé straně její pánve (tab. CXII). Skelet kojence ve věkové kategorii Infans I dosahoval k distálnímu konci femuru ženy. Kostra dítěte není zakreslena do plánu, ale fotodokumentace nálezovou situaci zachytila dobře. Pohřby s analogickým uspořádáním jedinců byly odkryty například v hrobě 17 z Bratislavy – Devína, Staré Vinohrady, v němž dětský jedinec ležel po pravém boku dospělého, nebo na pohřebišti v Čakajovicích, kde se v hrobě 554 dítě nacházelo po levé straně dospělé osoby (Hanuliak 2004, obr. 127:3, 4).

Uložení dítěte v dolních partiích postkraniálu dospělého jedince bylo evidováno v hrobě JP/121 (tab. CXXIII). Jedinec z kategorie Infans I byl uložen původně patrně na těle dospělé ženy, konkrétně na dolních končetinách v prostoru mezi koleny a chodidly. Poloha dětského skeletu je kvůli pokročilé dekompozici kostí neurčitelná. Žena ležela naznak s nataženými horními i dolními končetinami. Podobná nálezová situace se vyskytla také na lokalitě Nitra – Zobor-Lupka v hrobě 51 (Hanuliak 2004, 116, obr. 127:6). V tomto případě leželo dítě na zádech s lebkou položenou na levém spánku. Dalším analogickým příkladem je hrob 46 z pohřebiště Olomouc-Nemilany (Přichystalová 2014, 78, tab. 33, tab. XV).

U dvojnásobných pohřbů se obecně předpokládá, že osoby v nich uložené byly propojené příbuzenským nebo společensky spřízněným poutem, zvláště když se jedná o nález ženy pohřbené spolu s malým dítětem. Některé studie, ve kterých bylo využito přírodovědných metod v archeologii na určení příbuzenského vztahu, tento dohad potvrzují, například na pohřebišti Zalasabar-Deszösziget v hrobě 30 A-B byl osteoseologickým testováním dokázán vztah matka → dítě (Müller 1992, 280). Na avarských pohřebištích Zwölfaxing a Leobersdorf byla genetická příbuznost dokázána například ve vztahu otec → syn, matka → děti, sourozenci (Grefen-Peters 1992, 1202).

U třech hrobů žen, které byly doprovázeny dětskými pohřby, byly identifikovány poporodní změny na pánvi (JP/34, 71, 121; podle Drozdová 2005, 99, 101, 102). Tyto ženy byly alespoň jednou matkami. Takže lze předpokládat mezi pohřbenými jedinci blízký vztah. Přestože na Pohansku se nemůžeme opírat o exaktní

výsledky srovnávacích serologických testů nebo testů aDNA, které by potvrzovaly nebo vyvracely příbuzenský vztah mezi vybranými jedinci, nelze úplně vyloučit, že i v dvojhrobech z předhradí byli pochováni rodem spřízněni jedinci.

Zvláštním druhem dvojhrobů jsou pohřby dospělých osob, v nichž se kostry dotýkají v tzv. přátelském gestu, které patří mezi základní kontaktní vyjádření sounáležitosti anebo vzájemné dohody (*Smetánka 2003*, 68–70). Na našem území se dvojnásobný pohřeb s evidovaným přátelským gestem vyskytl například na Pražském hradě v Lumbeho zahradě v hrobě H140, v němž byl uložen dospělý muž s juvenilním mladíkem (*Smetánka 1992*, 560–561, obr. 1). Podobný nález pochází z hradiska Závist, z malého raně středověkého pohřebiště situovaného u cesty vedoucí směrem k Břežanskému údolí. V hrobě XI byli opět uloženi muži, tentokrát ve věku Adultus II / Maturus I, kteří byli vybaveni dvěma noži a nádobou (*Motyková – Drda – Rybová 1978*, obr. 58; *Motyková – Lutovský 2010*, 365). Také na pohřebišti v Rajhradě byly zaznamenány podobné nálezové situace, například v hrobech 141, 492 a 522 (*Staňa 2006*, 60, 86, 88, obr. 14, 42, 43).

Na *Jižním předhradí* se vyskytly hned dva dvojhroby, které zachycují analogickou situaci k předcházejícím uváděným příkladům. Na prvním místě je nutné zmínit dvojnásobný pohřeb JP/104 (tab. CXVIII). Nacházel se v místě, kde bylo mezi sídlištní zástavbou objeveno dalších asi 20 hrobů. Dvojhrob narušoval jihovýchodní část zemnice č. 150. Kostry v horní polovině postkraníálu proklesávaly do zasypu objektu. Mladší jedinec (16–20 let) byl pomocí analýz aDNA určen jako žena a starší jedinec (18–22 let) jako muž. Bohužel, kosti individuí z hrobu JP/104 byly po vyzdvížení promíchané, ale na základě porovnání fotografie hrobu se stavem zachovalosti kostí jednotlivých skeletů lze s jistotou dávkou opatrnosti stanovit, že mužská kostra ležela u jihozápadní delší stěny a ženská u severovýchodní delší stěny. Oba skelety ležely v natažené poloze na zádech, jejich ruce byly původně propleteny v přátelském gestu. Levá horní končetina muže byla mírně ohnutá směrem od těla a distální konce kostí předloktí překrývaly distální konce ulny a radia ženy. Muž byl vybaven masivním nožem. Nůž byl situován v blízkosti spojení rukou – ležel přes pravý femur, těsně pod kyčelním kloubem muže.²³

Na opačné straně velké plochy byl odkryt již výše zmiňovaný dvojnásobný pohřeb JP/175–176 (tab. CXXXI). Ruce jedinců uložených v prostorné hrobové jámě se sice nedotýkaly, situace jako celek je však velmi podobná dvojhrobu H140 z Lumbeho zahrady (*Smetánka 1992*). V hrobě JP/175–176 byl u jihozápadní

delší stěny pohřben dospělý muž ve věku asi 30–35 let. Měl zhojenou šikmou zlomeninu krčku na pravé fibule. Byl vybaven železným nožem a hliněným přeslenem. U severovýchodní delší stěny byl situován mladší jedinec ve věku asi 16–20 let. Jeho pohřební výbava obsahovala ostruhu, dřevěné vědro s kovovým okutím a sekeru. Na skeletech nebyly pozorovány žádné fatální, život ohrožující zranění. Mladík byl ale vybaven artefakty, které ho identifikují jako jezdce a bojovníka. Starší muž má zhojenou frakturu levé dolní končetiny. Při troše dobré vůle je možné si představit, že zde máme hrob starého a mladého bojovníka, kteří přišli společně o život ve vojenské srážce a byli spolu pohřbeni. Stejná interpretace byla uvedena také u dvojhrobu z Lumbeho zahrady,²⁴ ze Závisti, u čtyřhrobu z Brankovic, u trojhrobu z Dolních Věstonic nebo u nepublikovaného dvojhrobu ze Žatce (*Smetánka 1992*; *Motyková – Drda – Rybová 1978*, 193; *Drozdová – Parma – Unger 2005*; *Unger 2007*).

5.4.1 Vícenásobné hroby v ostatních polohách hradiska Břeclav-Pohansko

Na hradisku Břeclav – Pohansko je, mimo výše zmiňovaných vícenásobných hrobů a pohřbů z *Jižního předhradí*, evidováno dalších 22 hrobů s více jedinci různého charakteru. Na kostelních nekropolích se nacházelo 16 z nich (do seznamu nebyly započítány sekundární pohřby, tzv. sklady kostí z pohřebiště u rotundy). Sedm z nich je dokumentováno na pohřebišti u prvního kostela, devět u druhého kostela.

Na kostelním pohřebišti v poloze *Velmožský dvorec* byly hroby s pozůstatky dvou jedinců zaznamenány severovýchodně od budovy chrámu, mimo jádro pohřebiště, více či méně vzdálené od apsidy (*Kalousek 1971*). Nacházely se ve stratigraficky mladších pozicích. Hrob VD/290 se nacházel uvnitř ohrazení, těsně u mladší palisády a svou jižní delší stěnou porušoval hrob VD/294. Hroby VD/76 a VD/285 překrývaly mladší palisádový žlab. Hroby VD/329, 373 a 401 se nacházely mimo palisádou ohrazený prostor dvorce. Výjimku tvoří pouze dvojhrob kojenců VD/177, který byl situován uvnitř staršího ohrazení kostela, podél jihovýchodní strany palisádového žlabu. Nejčastěji se vyskytlo společné uložení dvou dětí, celkem čtyřikrát (hroby VD/177, 359, 373, 401). Dvakrát byl evidován pohřeb dospělé ženy s dítětem (hroby VD/76, 290).²⁵ V hrobě malého dítěte ve věkové kategorii Infans II (VD/285) byla

23 Analogická situace byla objevena v Rajhradě v hrobě 522 (*Staňa 2006*, obr. 43).

24 Hrob z Pražského hradu neobsahoval žádný průvodní inventář, oba muži ale pravděpodobně podlehlí smrtelným zraněním z boje (rozseknutý druhý krční obratel; poranění lebky; sečné zranění na prstech pravé ruky; *Smetánka 1992*, 561).

25 Hrob VD/290: v hrobě asi 30leté ženy byly nalezeny zbytky kostí lidského plodu (*Kalousek 1971*, 166).

nalezena část lebky neurčeného jedince ve věkové kategorii Juvenis/Adultus. Zda se jedná o záměrné vložení části skeletu z jiného jedince do hrobu dítěte, nebo o relikv jedince ze staršího narušeného hrobu, nelze přesně stanovit.

Na pohřebišti u druhého kostela na severovýchodním předhradí hradiska bylo evidováno celkem devět hrobů s více jedinci v jedné hrobové jámě (mimo tzv. sklady kostí, viz Macháček et al. 2016, 46–48). Ve dvou případech lze hovořit o tzv. dodatečných pohřbech, kdy je do staršího hrobu po uplynutí jisté doby pochován ve stejné úrovni dna hrobové jámy další jedinec. Kostí ze staršího jedince zůstávají v hrobové jámě, většinou v porušeném anatomickém pořádku. U rotundy byl do severovýchodní poloviny hrobu dospělého muže (SVP/174) vložen pohřeb malého dítěte (SVP/164) a do hrobu starého muže byly uloženy ostatky juvenilního jedince, bez určení pohlaví (SVP/191a, b). Pro pohřebiště u druhého kostela jsou signifikantní tzv. etážové hroby, kdy do zásypů starších hrobů byly uloženy ostatky jedinců bez porušení staršího hrobu. Na základě zásypů není možné rozlišit, zda šlo o současné uložení dvou pohřbů nad sebou anebo o dodatečný pohřeb. Kolem rotundy bylo rozpoznáno sedm těchto případů, jeden dokonce v interiéru kostela.²⁶ Do zásypů hrobů byly zapuštěny pouze pohřby dětí do věku zhruba 7 let. Dětské hroby byly hloubeny většinou do mužských hrobů (celkem třikrát). Ve dvou případech byl pro uložení dítěte využit zásyp hrobu ženy. Jedenkrát bylo dítě pohřbeno do výplně hrobu juvenilního jedince (patrně mužského pohlaví) a jedenkrát do zásypu hrobu dítěte v kategorii Infans II. Důvody pro používání etážových hrobů mohou být různé: náhoda, šetření místem v prostorově omezeném funerálním areálu, zdůraznění příbuzenských vztahů a společenské sounáležitosti. S velkou pravděpodobností to bude kombinace druhého a třetího zmiňovaného důvodu (Macháček et al. 2016, 48–50).

Na mimokostelních disperzních pohřebištích bylo na Pohansku doposud evidováno šest hrobů s více jedinci. V rámci výzkumu polohy *Velmožský dvorec*, ale mimo palisádou ohraničeného prostoru, byl na tzv. Pohřebišti II prozkoumán hrob PII/8 (Dostál 1975, 335–336). Podle terminologie H. Lüdemann (1994) šlo o dodatečný pohřeb. Do staršího hrobu dospělého jedince patrně ženského pohlaví byl uložen mladší pohřeb muže. Kostí staršího pohřbu byly shrnuty do levého dolního rohu hrobové jámy.

Dva hroby, které obsahovaly pozůstatky dvou jedinců, byly objeveny také na poloze *Lesní brád* (LH/20 a LH/32). Jednalo se o hroby s nerozlišenými hrobovými jámami a s fragmentárně dochovaným lidským

kosterním materiálem. To, že hroby obsahují kosti ze dvou jedinců, bylo zjištěno až při antropologické analýze (Drozdová 2005, 69–70). V obou případech se jedná pouze o nedospělé jedince ve věkovém intervalu 18 měsíců až 8 let. O intencionalitě vícenásobného pohřbu lze pochybovat. Může se jednat také o vzájemně porušené jednotlivé pohřby.

Dva hroby s více jedinci byly identifikovány v poloze *Lesní školka*. U hrobu LŠ/28 bylo zjištěno, že hrob obsahuje pozůstatky dvou jedinců, opět až po antropologickém rozboru kosterního materiálu z hrobů (Drozdová 2005, 65). Detekovány byly ostatky kojenců ve věku asi 6 a 9 měsíců. B. Dostál publikoval tento hrob jako standardní pohřeb malého dítěte (Dostál 1982, 153). Stav kosterního materiálu je velmi špatný, takže je celkem možné, že při terénním výzkumu existence druhého pohřbu archeologům unikla. Druhý hrob (LŠ/42) obsahoval pozůstatky dvou dětí ve věkové kategorii Infans II. Nacházel se v rámci středně velkého disperzního pohřebiště u východní hrany výzkumu z roku 1984. Část pohřebiště zacházela do neprozkoumané plochy. Děti orientované hlavou směrem k jihozápadu ležely vedle sebe v poloze nznak. Jedno z dětí bylo vybaveno vědrem (v nohách) a nožem (vpravo od lebky) (Dostál – Vignatiová 1987, obr. 15, 18).

Na předhradí ležícím severovýchodně od samotného hradiska byl na pohřebištích v rámci sídlištní zástavby dokumentován prozatím pouze jeden hrob s více jedinci. Jedná se o hrob SVP/10, který můžeme zařadit mezi tzv. etážové hroby. Děti ve věku asi 4 a 6 let byly uloženy nad sebou antipodicky v poloze nznak. Jedno dítě mělo hlavu směřovanou na jih a druhé na sever. Podle B. Dostála stav dochování skeletů a jejich dislokace znemožnila stanovení časové postupnosti uložení koster do hrobu. Hrob byl na poměry disperzních pohřebišť ze *Severovýchodního předhradí* nadstandardně vybaven. Ke kostře a (orientace S–J) patřila keramická nádoba, vědro, nůž, olovené knoflíky s ouškem na vysokém krčku a fragmenty zdobené kostěné destičky. U kostry b (orientace J–S) byl nalezen bronzový páskový prsten. Dvojhrob byl součástí malého sídlištního pohřebiště prozkoumaného v místě dnešní výzkumné stanice (Dostál 1970a, 122–123, obr. 4).

V průběhu 60 let probíhajícího archeologického výzkumu sídelní aglomerace Břeclav – Pohansko bylo evidovaných celkem 33 hrobů s více jedinci, přičemž jejich nejvyšší frekvenci zaznamenáváme právě na jižním předhradí hradiska. Z počtu 1 034 číslovaných kostrových hrobů z lokality je jejich zastoupení mezi funerálními objekty 3,13%. M. Hanuliak (2004, 115) pro pohřebiště z jihozápadního Slovenska udává podíl 1,3% výskytu vícenásobných pohřbů (43 případů na 21 lokalitách). Jak již bylo zmíněno výše, pohřbívání více jedinců do společné hrobové jámy je jevem, který se vyskytuje v různorodých kulturních prostředích pro

²⁶ Hroby: SVP/ 63a, b; 167, 168; 186, 185; 77, 108; 139, 134; 98, 105; 104, 113 (Macháček et al. 2016, 50).

Superpozice objektů na Jižním předhradí					
Objekt porušuje hrob		Hrob porušuje objekt		Hrob porušuje hrob	
Objekt	Hrob	Hrob	Objekt	Hrob	Hrob
obj. 6	JP/21	JP/4	obj. 3	JP/89	JP/59
obj. 132	JP/92	JP/17	obj. 6	JP/92	JP/93
obj. 290	JP/160	JP/20	obj. 6	JP/132	JP/133
Palisádový žlab	JP/183	JP/104	obj. 150	JP/60	JP/106
		JP/110	nerozponaný sídlištní obj.		
		JP/114	obj. 170		
		JP/120	obj. 192		
		JP/129	obj. 205		
		JP/133	obj. 234		
		JP/163	obj. 287		
		JP/170	obj. 305		
		JP/179	obj. 318		
		JP/185	obj. 369		
		JP/190	obj. 401		
		JP/191	obj. 409		
		JP/192	obj. 418(?)		
		JP/207	obj. 454		
		JP/208	obj. 454		
		JP/209	obj. 469		
		JP/212	obj. 303		

Tabulka 6: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Kategorie superpozice hrobu s jiným archeologickým objektem.

Table 6: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Categorization of the grave superposition with another archaeological feature.

celé období raného středověku. Pro konkrétní komunitu je v nich zaznamenána mimořádná událost, což dokládají i poměry jejich výskytu vůči regulérním pohřbům (jeden jedinec v hrobové jámě v natažené poloze na zádech).

5.5 Superpozice hrobů na Jižním předhradí

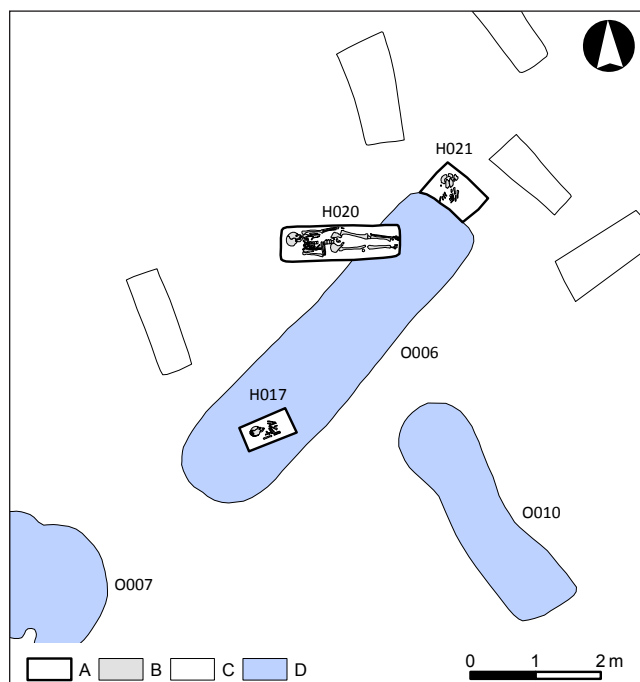
Na *Jižním předhradí* byla doposud prozkoumána plocha o výměře zhruba 9,2 ha. Na tomto ohromném prostoru se podařilo archeologicky dokumentovat víc než 1 000 objektů různého charakteru (funerální, obytné, pyrotechnologické, hospodářské, fragmenty konstrukčních prvků, relikty ohrazení ad.). Koncentrace sídlištních objektů byla na některých místech poměrně hustá, například v severozápadním nebo jihozápadním sektoru velké plochy ze 70. let 20. století (plán 1). Navzdory místy opravdu hustému osídlení nedocházelo k vzájemným superpozicím často. Celkově je na předhradí jasně prokazatelných superpozic s hrobem evidováno

28 a u dalších čtyř nelze stratigrafickou situaci bezpečně dešifrovat.²⁷ Nejvíce bylo dokumentováno narušení sídlištního objektu hrobem – celkem dvacetkrát. Situaci, kdy mladší objekt porušil starší hrob, jsme zaznamenali čtyřikrát a stejný počet je evidován i u vzájemné superpozice hrobu s hrobem (tab. 6, obr. 32).

5.5.1 Kategorie: mladší sídlištní objekt porušuje starší hrob

Hrob porušený výkopem mladšího sídlištního objektu byl na předhradí identifikován pouze čtyřikrát. Tyto superpozice byly rozptýleny v západní a střední části velké plochy (obr. 32). Hroby JP/21, 92 a 183 byly narušeny razantním způsobem (tab. C, CXVI, CXXXIII). Sídlíštní objekt č. 6, který je interpretován jako obdélková obytná zemnice, byl v superpozici s hrobem JP/21.

²⁷ Jedná se o hroby JP/130, 143, 147 a 154 – o stratigrafických nejasnostech více informací v textovém katalogu.

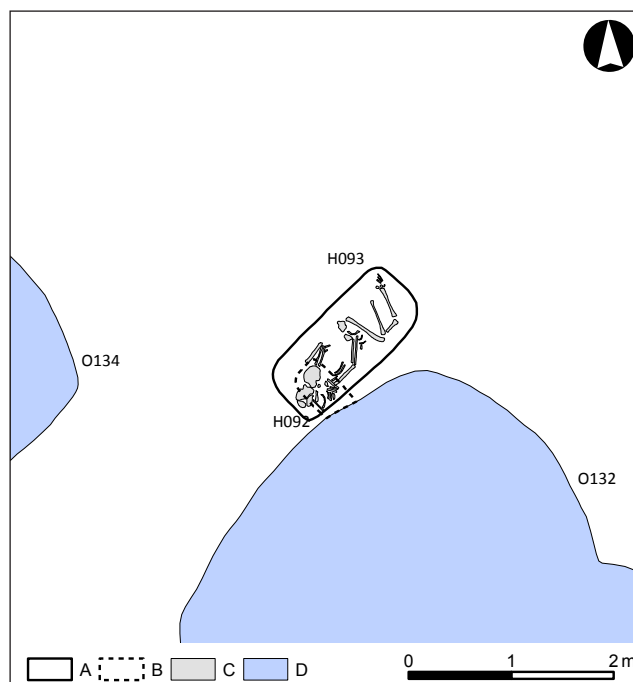
Obr. 33: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení superpozice sídlištního objektu č. 6 a hrobů JP/17, 20 a JP/21.

Fig. 33: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Superposition of settlement feature No. 6 with graves JP/17, 20 and JP/21.

Severní roh výkopu objektu úplně zničil poskaniální skelet pohřbeného jedince od horní poloviny hrudníku směrem k nohám. Z kostry zůstala pouze lebka, ramenní klouby, část hrudního koše a paží (obr. 33). Téměř úplně zničený zůstal i hrob JP/92. Při hloubení výkopu hospodářského objektu č. 132 byla kostra jedince JP/92 destruována úplně stejným způsobem jako skelet jedince JP/21, *in situ* zůstala lebka, část paží a hrudního koše (obr. 34). Značně poškozen byl i superponovaný dětský hrob JP/183. Jihovýchodní část hrobové jámy byla zničena výkopem žlabovitého objektu táhnoucího se přes celý čtverec N23–8 ve směru JZ–SV (obr. 35). Na místě zůstala pouze lebka.

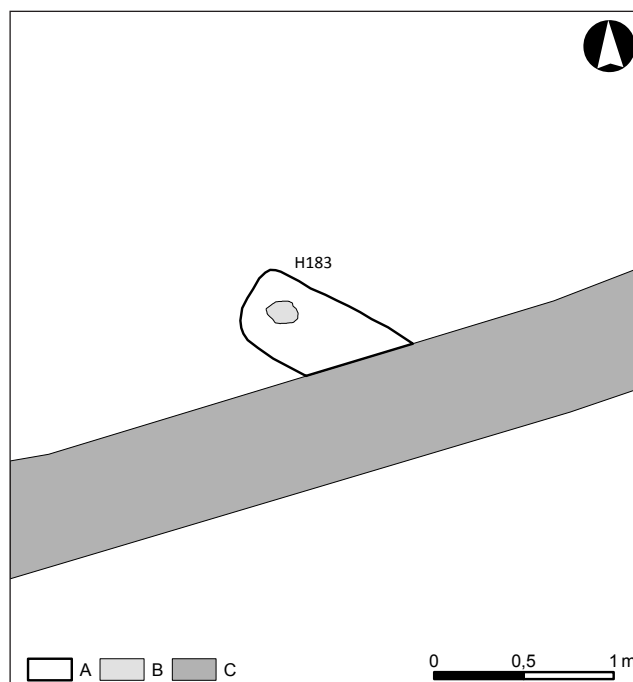
Poslední dokumentované porušení hrobu mladším zásahem nemělo tak ničivé následky. Hrob JP/160 byl poškozen výstavbou mladšího objektu jen okrajově. Jižní roh hrobové jámy byl odtěžen při hloubení výkopu sídlištního objektu č. 290, skelet však zůstal nepoškozen (tab. CXXIX).

Zevrubné chronologické zhodnocení sídlištních objektů v areálu jižního předhradí Pohanska nebylo dosud provedeno. Z vybraných sídlištních objektů (zejména zemnic) byly ale zpracovány keramické nálezy a byla stanovena relativní chronologie těchto objektů. Mezi vybrané objekty patří i protáhlá zemnice č. 6. Keramika ze zásypu této zemnice je zařazena do skupiny IV, což je keramika z pozdně velkomoravského období (*Pokorná 2011*, 99, Abb. 10). Hrob JP/21 tedy musí být relativně starší a lze ho obecně datovat do průběhu 9. století.

Obr. 34: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení superpozice sídlištního objektu č. 132 a hrobu JP/92 a vzájemné superpozice hrobů JP/92 a JP/93.

Fig. 34: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Superposition of settlement feature No. 132 with grave JP/92 and mutual overlap of graves JP/92 and JP/93.

Obr. 35: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení superpozice základového žlabu, pozůstatku po blíže nespecifikovaném ohrazení a hrobu JP/183.

Fig. 35: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Superposition of the foundation trench of an unspecified enclosure with grave JP/183.

5.5.2 Kategorie: mladší hrob porušuje starší sídlištní objekt

Na *Jižním předhradí* je to nejčastější kategorie superponování funerálních archeologických kontextů. Případů, kdy hrobová jáma narušila svým výkopem stěny anebo zásyp sídlištního objektu, bylo dokumentováno celkem dvacet. S blíže nespecifikovatelným sídlištním objektem byl hrob v superpozici devětkrát. Zemnice byla hrobem porušena sedmkrát. Dva hroby se propadaly do zásypu studny. V jednom případě lze konstatovat, že hrob velmi pravděpodobně porušil nerozpoznaný sídlištní objekt (tab. 6).

U hrobu JP/192 je superpozice s objektem diskutabilní. Jihozápadní kratší stěna hrobové jámy porušila výkop sídlištního objektu č. 418 v místě jeho severovýchodního rohu. Při zpracovávání sídlištních kontextů byl ale objekt 418 prohlášen za uměle vytvořený – fiktivní (*Vignatiová 1992*, tab. 155). Nálezová situace je monitorována, v dalším textu se k ní nebudeme dále vyjadřovat.

Hroby porušovaly sídlištní objekty dvěma způsoby, buď byl výkop hrobové jámy vložen přímo dovnitř objektu, respektive do jeho zásypu, nebo narušoval stěny objektu. U první varianty můžeme počítat s jistou mírou intencionality, u druhé se pravděpodobně vždy jednalo o náhodu. Do výplně zaniklých nebo zanikajících objektů bylo vyhloubeno devět hrobových jam.²⁸ Hroby JP/17 a JP/209 byly zapuštěny do zásypů již delší dobu nefunkčních objektů (obr. 33, tab. XCIX, CXXXVII). Kontury hrobových jam nebyly rozlišitelné. V hrobě JP/17 byla uložena asi pěti- až sedmiletá dívka ve skrčené poloze a bez inventáře, naopak v hrobě JP/209 byla pohřbena dospělá žena ve standardní poloze a vybavena železným nožem a přezkou. Je tedy zřejmé, že pohřbívání jedinců do zásypů zaniklých objektů nesouviselo explicitně s použitím regulérních nebo nestandardních pohřebních zvyklostí. O míře intencionality u jednoho nebo druhého způsobu pohřbu lze jen spekulovat. Zanikající obytný objekt byl vybrán i pro nepietní deponaci jedince JP/129 (viz výše, kapitola 5.3.3; obr. 29).

Ve třech případech se nacházelo dno hrobové jámy níže, než byla úroveň narušeného sídlištního objektu. U dvou z nich (hroby JP/120 a JP/163; obr. 326, tab. CXXII) je mladší zásah funerálního kontextu do starší sídlištní situace nepochybný. V zásypu porušených objektů se rýsoval obrys hrobové jámy. U hrobu JP/170 není tento časový sled úplně jistý (tab. CXXX). V dokumentaci jsou zaznamenány údaje, že u jižního okraje objektu č. 305 byly do dna zahloubené lidské ostatky. Informace o zásypu hrobu

nebo o evidenci obrysů hrobové jámy v průběhu odkryvu objektu neexistují. Proto není úplně vyloučeno, že hrob byl porušen při hloubení výkopu sídlištního objektu. Ze skeletu se dochovala jenom dolní polovina postkraniału. Lebka a trup s horními končetinami chybí. K poničení nemohlo dojít během skryvky, protože kosti ležely v hloubce 27 cm od úrovně skrytého povrchu. Kostra mohla být tedy porušena již v raném středověku nebo v některé době před archeologickým výzkumem. Podobná situace, kdy nelze přesně stanovit časovou souslednost událostí, se vyskytla na *Velmožském dvorci*. Do dna sídlištního objektu č. 87 se zahluboval ojedinělý hrob OH/7. Z nálezové situace nelze přesně stanovit stratigrafické pořadí, tedy jestli objekt porušil hrob, nebo naopak (*Dostál 1975*, 302–304, tab. 6, tab. VII:3).

Na úrovni dna blíže nespecifikovaného sídlištního objektu byl uložen jedinec JP/133. Této nálezové situaci se budeme podrobněji věnovat v podkapitole 5.5.3 o vzájemných superpozicích hrobů. Dalším případem, kdy byl pro uložení pohřbu použit vnitřní prostor sídlištního objektu, je hrob JP/212. Jedinec byl situován na úrovni dna objektu v jeho severovýchodním rohu (obr. 295, tab. CXXXVIII).

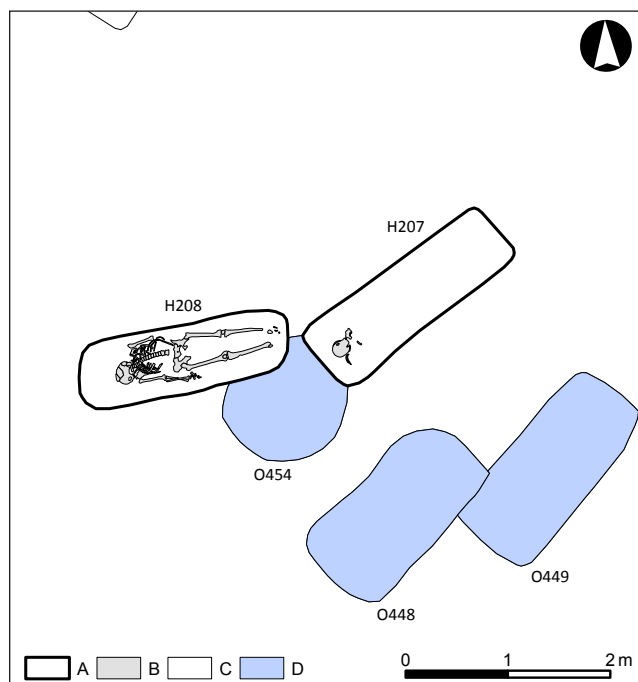
Využití již nepoužívaného nebo nefunkčního objektu jako místa posledního odpočinku je známo také z jiných lokalit, například z Brankovic (*Drozdová – Parma – Unger 2005*) či Mikulčic (*Hladík – Mazuch – Poláček 2008*; *Hladík – Mazuch 2010*). Pro starší období je znám nález pohřbu z 3. století na lokalitě Gersheim – Rubenheim, Sársko (*Reinhard 2002*). Všechny uvedené analogie jsou interpretovány jako pohřby obětí vojenských konfliktů nebo nešťastných náhod, kdy vznikla potřeba rychlého pochování těl. Pro účely pohřbu byly využity opuštěné sídlištní objekty. Za takové *ad hoc* deponace lze na *Jižním předhradí* považovat pouze hroby JP/129 a JP/212.

Stratigrafickou otázku, zda byl dřív vyhlouben objekt nebo hrob, nemusíme řešit u superpozic, kde výkop hrobové jámy porušil stěnu sídlištního objektu a zčásti se zahluboval do výplně objektu a zčásti do rostlého podloží.²⁹ Tyto pohřby byly uloženy do země v době, kdy sídlištní objekty byly již zcela zanesené sedimentem, patrně již nebyly na povrchu viditelné. To znamená, že mezi zánikem objektu a vyhloubením hrobové jámy musel proběhnout delší časový interval. Lze tedy předpokládat, že v této době byla sídlištní aktivita daného prostoru zaměřena na aktivitu funerální.

Některé hroby superponovaly objekty, ze kterých byla zpracována keramika, a lze je tedy relativně chronologicky ukotvit. Hrob JP/212 byl uložen do objektu, který obsahoval hlavně střepy keramické skupiny III,

28 Hroby JP/4, 17, 120, 129, 133, 163, 170, 209, 212. Podrobněji viz textový katalog.

29 Hroby JP/20, 104, 110 (?), 114, 179, 185, 190, 191, 192, 207, 209. Podrobněji v textovém katalogu.

Obr. 36: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení superpozice hrobů JP/207 a JP/208 nad studní – objekt č. 454.

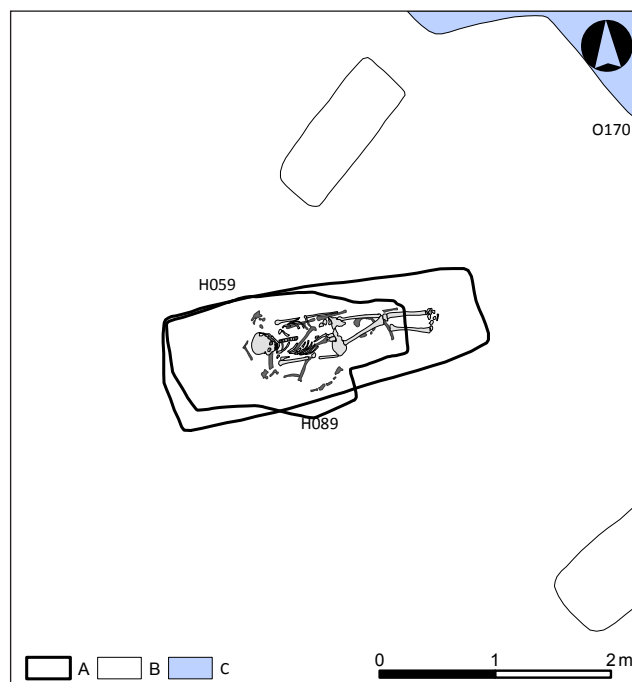
Fig. 36: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Superposition of graves JP/207 and JP/208 above a water well (settlement feature No. 454).

což je keramika vrcholného velkomoravského horizontu.³⁰ Tato superpozice se nacházela ve východní části velké plochy, blíže k jižní hraně zkoumané plochy. Hroby JP/17, 20, 104, 207 a JP/208 porušovaly objekty, ve kterých převažovaly keramické střepy skupiny IV, tedy keramika typická pro pozdně velkomoravský horizont (obr. 33, 36). Hroby, které porušovaly pozdně velkomoravské objekty, byly situovány v severozápadním a v jihozápadním rohu velké plochy zkoumané v 70. letech a v severozápadní části plochy zkoumané v 90. letech 20. století (Pokorná 2011, 99, Abb. 8–10).

5.5.3 Kategorie: vzájemné superpozice hrobů

Vzájemné překrytí dvou hrobových jam bylo zaznamenáno čtyřikrát, a to ve střední části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století.

Výrazné narušení staršího hrobu mladším bylo objeveno jihozápadním směrem od tzv. Osady II, v místech s vyšší kumulací hrobů (plán 1). Mělce uložený hrob JP/59 byl poničen výkopem hlubší hrobové jámy mladšího pohřbu JP/89 (obr. 37). V místech staršího hrobu orientovaného ve směru JZ–SV byla vyhloubena hrobová jáma s orientací Z–V. V čase ukládání druhého

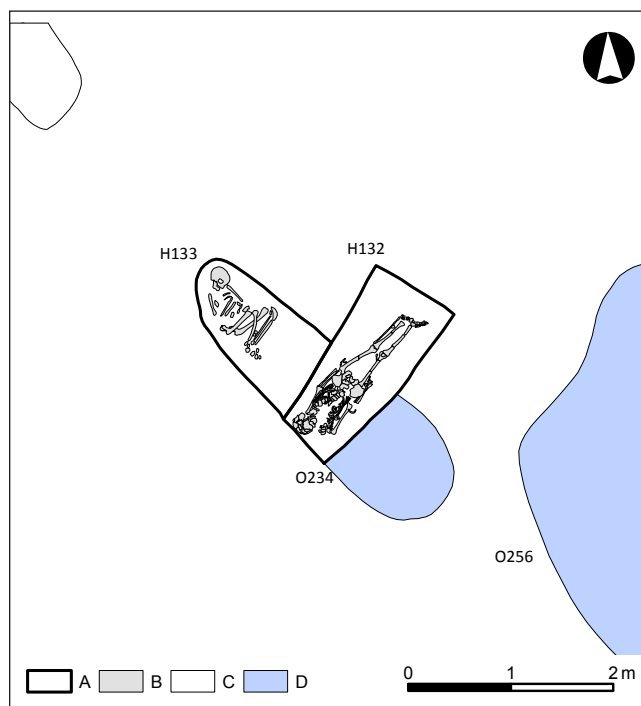
Obr. 37: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení superpozice hrobu JP/89 nad hrobem JP/59 (JP/89 – světlejší barva kostry).

Fig. 37: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Superposition of grave JP/89 above the grave JP/59 (JP/89 – brighter colour of the skeleton).

pohřbu zřejmě stopy po starší funerální aktivitě již nebyly patrné. V době hloubení jámy pro nebožtíka JP/89 byly měkké tkáně jedince JP/59 již zetlelé a kloubní artikulace rozvolněné. Kostí i hrobový inventář byly rozházené na ploše asi 85 × 60 cm v zásypu hrobu JP/89. Nebyly patrné žádné náznaky k pietnímu sekundárnímu uložení ostatků jedince z narušeného hrobu. Nedaleko hrobu JP/89, na západním okraji sledovaného funerálního areálu, byly objeveny další dva hroby s orientací Z–V (JP/57, 58). Není vyloučeno, že tyto hroby představují mladší fázi pohřbívání v tomto prostoru.

O možném vícefázovém pohřbívání s jistým časovým odstupem (a možnou změnou využití areálu v čase mezi pohřebními aktivitami) na tomto disperzním pohřebišti svědčí nejen blízká superpozice hrobu JP/114 a sídlištního objektu č. 170 (viz výše), ale také další zaznamenané porušení hrobu hrobem. Severní roh hrobové jámy JP/60 (SZ–JV) byl porušen nebo porušoval jižní roh a část jihovýchodní stěny výkopu hrobu JP/106 (JZ–SV). Jejich vzájemný stratigrafický vztah není jasný. Hrob JP/60 byl zkoumán v roce 1976 a hrob JP/106 až v roce 1977. V dokumentaci neexistuje žádný komentář k superpozici hrobů, pouze na fotodokumentaci hrobu JP/106 lze vidět narušení výkopu hrobové jámy výzkumem z roku 1976, kdy byl v těchto místech odkrýván hrob JP/60 a o hrobě JP/106 se prozatím nevědělo (tab. CXIX).

³⁰ Keramický soubor z obj. č. 303 obsahoval převahu prožlabených okrajů a hřebenovou výzdobu.

Obr. 38: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení superpozice hrobu JP/133 nad sídlištním objektem č. 234 a hrobu JP/132, který celou nálezovou situaci překrývá.

Fig. 38: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Superposition of grave JP/133 with settlement feature No. 234 and with grave JP/132 overlapping the whole find context.

Další velmi zajímavou superpozicí je situace vzájemného překrývání sídlištního objektu č. 234 a dvou hrobů JP/132 a JP/133 (obr. 38, tab. CXXV). Nejstarším archeologickým kontextem je sídlištní objekt č. 234 (210 × 90 cm). Jednalo se o oválný až žlabovitý objekt, orientovaný v ose SZ–JV s kolísavou úrovní dna od 15 do 26 cm od skrytého povrchu. V mělčí a užší části objektu – na severozápadním konci – byla uložena skrčená kostra asi 12letého dítěte. U extrémně pokrčených dolních končetin (dolní část bérce) stála keramická nádoba (Vignatiová 1992, tab. 91). Podle kresebné dokumentace celou centrální část sídlištního objektu č. 234, do kterého byl uložen pohřeb skrčence JP/133, porušovala hrobová jáma JP/132. Úroveň dna hrobové jámy JP/132 byla jenom o 6 cm výše než niveleta dna sídlištního objektu. To znamená, že kostry obou jedinců byly uloženy zhruba ve stejné hloubce od skrytého povrchu. Popisovaná superpozice obou hrobů i objektu není bohužel dokumentována fotograficky a není o ní zmínka ani v terénní písemné dokumentaci. Na základě kresebné dokumentace však bereme tuto stratigrafickou situaci v potaz. V hrobě JP/132 byl pohřben dospělý muž v natažené poloze na zádech, s hlavou orientovanou na jihozápad. U pravé paže se nacházela sekera a nůž.

Celá nálezová situace byla situována v části s menší hustotou archeologických komplexů, z nichž byly

pouze tři hroby. Nacházela se zhruba 45 m jihovýchodně od středně velkého funerálního areálu, ve kterém byla zaznamenána superpozice hrobů JP/59 a JP/89 (viz výše).

Čtvrtá a poslední zaznamenaná superpozice dvou hrobů byla také objevena ve střední části velké plochy, a to v blízkosti severní hrany odkryté plochy. Opět zde máme příklad překrývání sídlištního objektu a dvou funerálních kontextů (obr. 34). Nejstarším antropogenním zásahem je pohřeb jedince JP/93 bez evidovaného inventáře. Jedná se o dospělou ženu uloženou v poloze nznak s dolními končetinami mírně pokrčenými vpravo. Hlava ženy směřovala k jihozápadu. Pak byl v místě vykopán hrob pro jedince JP/93.

Hrobová jáma JP/93 směřovala kolmo na jámu hrobu JP/92. Skelet mladšího pohřbu se nacházel zhruba 8–10 cm nad starším pohřbem. Skelety se překrývaly v horní části těla, ale navzájem se neporušovaly. V hrobě JP/92 bylo pohřbeno dítě (asi 8letý chlapec) v poloze nznak s pokrčenými horními končetinami uloženými na hrudníku. Hlava dítěte byla orientována směrem k severozápadu. Po jistém čase došlo ve sledovaném prostoru ke změně jeho využití. Důkazem je další superpozice. Hrob JP/92 byl skoro celý poničen vyhloubením výkopu sídlištního objektu č. 132 (viz výše).

5.5.4 Problematika střídání aktivit v prostoru Jižního předhradí

Na základě sledování superpozic mezi funerálními a sídlištními objekty jsme zjistili, že v poloze *Jižní předhradí* v průběhu jeho raně středověkého osídlení docházelo ke střídání využití prostoru: funerální aktivita ↔ sídlištní aktivita. Vzájemné superpozice archeologických kontextů s různou funkční interpretací vyjadřují relativní chronologické vztahy v konkrétním prostoru. Pro *Jižní předhradí* máme k dispozici tyto nálezové situace zejména pro severozápadní a jihozápadní část velké plochy zkoumané v 70. letech, dále pro její střední část. Důkazy o střídání aktivit nám poskytly i výzkum v 90. letech 20. století.

Poměrně rychlé střídání aktivit (funerální → sídlištní → funerální) bylo na základě superpozic doloženo v severozápadním cípu velké plochy. Mezi sídlištními objekty se zde nacházela výrazná kumulace hrobů (Vignatiová 1977–1978). V centrální části tohoto prostoru s výraznou hustotou hrobů a objektů byl situován hrob JP/21 (obr. 33). Tento dětský hrob (asi 10letého jedince), orientovaný ve směru SV–JZ, byl razantně poničen výkopem obytné zemnice č. 6. Po zániku sídlištního objektu a po zanesení jeho zahloubené části sedimentem byl do jeho zásypu zahlouben hrob skrčence JP/17 a severozápadní stěnu zemnice porušil další hrob JP/20 s jedincem v natažené poloze s hlavou

orientovanou na západ. Objekt je podle nálezů keramiky z výplně datován do pozdně velkomoravského období. V keramickém souboru je zaznamenáno zvýšené procento dobře páleného materiálu, objevuje se grafitová keramika, plastická výzdoba a hřebenové vpichy (Pokorná 2011, 99, Abb. 10). Na základě uvedeného můžeme předpokládat, že v průběhu 9. století (nejpravděpodobněji v jeho druhé polovině) se v tomto prostoru pohřbívalo. Během pozdně velkomoravského období zde fungovalo sídliště a po jeho zániku (nebo jedné z jeho částí) se sem opět vrátila funerální aktivita, kterou můžeme datovat na přelom 9. a 10. století nebo na počátek 10. století. Podobnou situaci jsme zaznamenali i na ploše zkoumané v 90. letech, kde se do zásypu studny (obj. č. 454), také datované do pozdně velkomoravského období, propadaly dva hroby (JP/207 a JP/208, obr. 36). Další hrob JP/209 byl zahlouben přímo do zásypu zaniklého sídlištního objektu (obj. č. 469). Tady však můžeme hovořit pouze o vystřídání sídlištní aktivity aktivitou funerální.

Ve střední části velké plochy byl dokumentován vzájemný překryv dvou hrobů. Mladší z hrobů byl pak následně zničen sídlištním objektem (JP/93, JP/92, obj. č. 132). Zde byla naopak funerální aktivita vystřídána tou sídlištní.

Jižně od zmiňované nálezové situace byla odkryta kumulace sídlištních objektů a hrobů, v rámci které byla dvakrát zjištěna vzájemná superpozice hrobů a porušení sídlištního objektu hrobem – hrob JP/114 narušoval výkop sídlištního objektu č. 170. Podle analýzy keramiky z jeho zásypu lze tento objekt zařadit do druhé velkomoravské fáze (relativně-chronologické dělení podle J. Macháčka 2001, 207–210).³¹ Naprosto zde převažuje hrubý špatně pálený keramický materiál, objevuje se i materiál jemný nebo hrubý dobře pálený, v malé míře se již vyskytly prožlazené okraje. Evidentní je vysoký nárůst výzdoby provedené jednozubým nástrojem, do této fáze patří například keramika typu Blučina. Je tedy možné, že pohřebiště v tomto prostoru překrylo starší velkomoravské osídlení.

Do rozměrného sídlištního objektu č. 303 z vrcholné velkomoravské fáze (3. velkomoravská fáze, Macháček 2001, 209) byl uložen dospělý jedinec JP/212 (patrně žena). Objekt se nacházel v jihozápadním sektoru východní části velké plochy. J. Vignatiová (1992) jej zařadila do sídlištní struktury tzv. Osady III.

Z výše uvedeného vyplývá, že lidé z jižního předhradí hradiska Pohansko zde pohřbívali v intervalu možná od 2. velkomoravské fáze, určitě však od 3. velkomoravské fáze po 4. velkomoravskou fázi raně

středověkého vývoje této sídelní aglomerace. Datování můžeme konkretizovat na období od druhé poloviny 9. století až po počátek 10. století. Tuto chronologii podporují i výsledky radiokarbonové analýzy ze šesti hrobů rozptýlených po celé zkoumané ploše předhradí (viz níže, kapitola 8).

5.6 Sídlištní objekty anebo prázdné hrobové jamy?

V publikaci o slovanském osídlení jižního předhradí hradiska Pohansko se J. Vignatiová (1992, 44–45) snažila o interpretaci všech prozkoumaných sídlištních objektů. Podle vlastních slov autorky se to nepodařilo u 64 objektů. V tabulce *Přehled 1*³² uvádí celkem 436 objektů (v přehledu nejsou zahrnuty sídlištní objekty objevené během výzkumu v 90. letech 20. století). Z tohoto počtu je část komplexů charakterizována poměrně konkrétně, například jako obytná čtvercová zemnice s kamennou pecí: 82 objektů; protáhlá obytná zemnice: 21 objektů; povrchové obydlí se snížením podlahy: 8 objektů; povrchové obydlí s kůlovou konstrukcí: 3 objekty; hospodářské zařízení různé funkce (komora, zásobnice (tříkrát), sýpka, chlív, sklep, skladovací zařízení): 116 objektů; dílenské zařízení: 30 objektů; samostatně stojící otopné zařízení: 31 objektů; jeden depot; dvě deponace koně (obj. 61 a obj. 230) a tři studny.

Některé objekty, které byly označeny číslem z řady sídlištních objektů, byly později prohlášeny za fiktivní nebo za shluk nálezů vzniklý jako důsledek činnosti těžké techniky při skrývc. Buldozer shrnul a vtláčil části kulturní vrstvy nebo zásypů archeologických objektů do přirozených terénních depresí. Na první pohled vypadaly tyto z podloží vystupující tmavé skvrny s obsahem artefaktů jako pozůstatky objektů, ale po revizi dokumentace byly jako relikty archeologických objektů zamítnuty. Tyto případy jsou charakterizovány jako fiktivní objekty a v dalším zpracování sídlištní struktury *Jižního předhradí* již nefigurují (Vignatiová 1992, Přehled 1).

Část objektů, které nebyly interpretovány podle pravděpodobné funkce, byly označeny jako *objekt/hrobová jáma?* – celkem 57 komplexů (tab. 7). Mezi nimi vyniká deponace části skeletu koně v oválné jámě o rozměrech 200 × 140 × 65 cm, která byla zachycena při sondování skrytého podloží (obj. 61). Kompletní skelet koně byl nalezen v oválné mělké jámě bez číselného označení. Zahloubení s kostrou koně bylo popsáno v rámci dokumentace objektu č. 230 (Přichystalová 2013, 20–22).

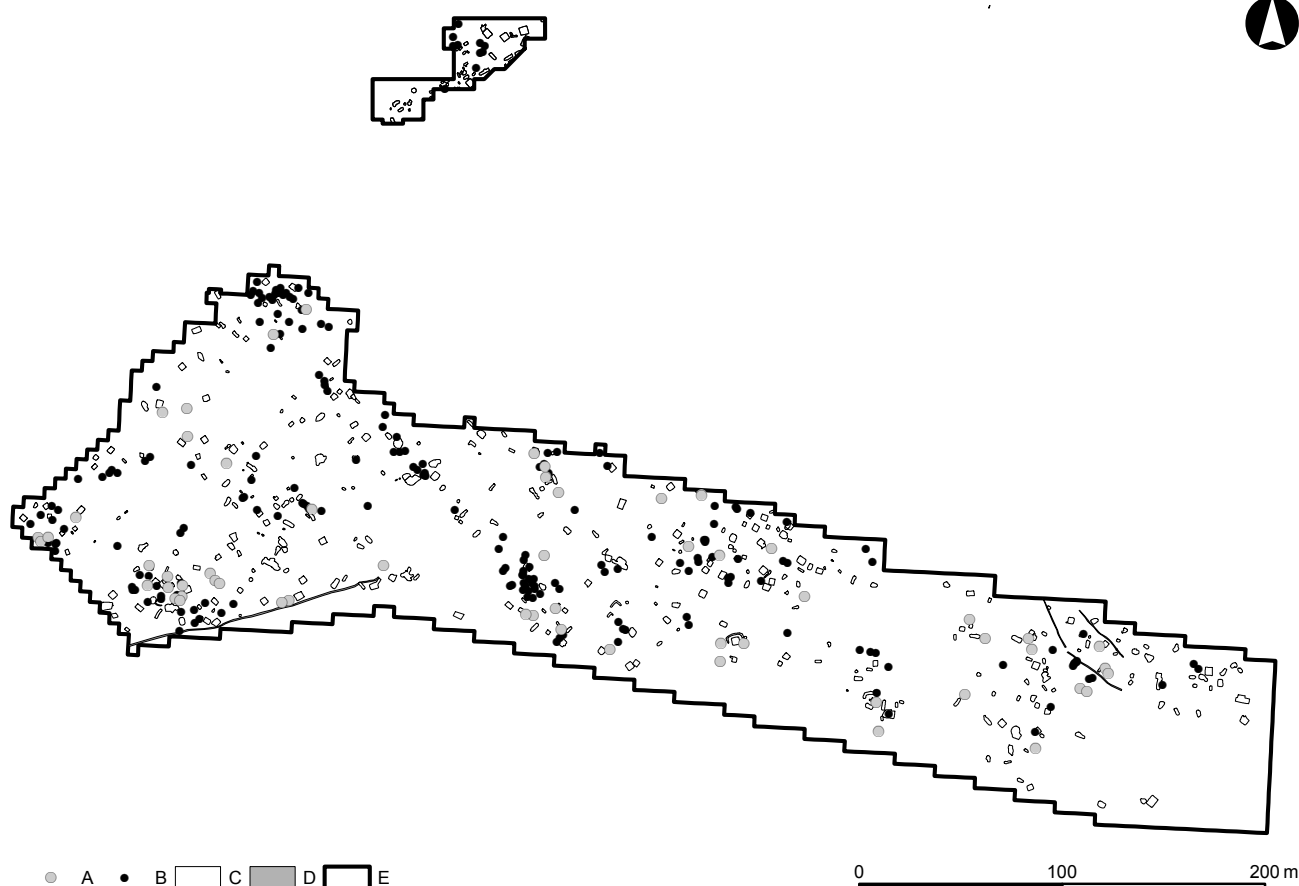
31 Za podrobnější údaje o keramice ze sídlištních objektů, které byly v superpozici s hroby, děkujeme Mgr. Lucii Niesytové (roze-ně Pokorné).

32 Vignatiová 1992, Přehled 1, s. 120–127.

Objekt	Čtverec	Rok	Interpretace	Orientace	Délka max./cm	Šířka max./cm	Hloubka max./cm
16	L 38–100, L 37–100	1975	hrobová jáma?	SZ–JV	169	78	28
18	L 34–99, L 35–99	1975	hrobová jáma?	SZ–JV	178	89	42
19	L 38–99, L 38–100	1975	hrobová jáma?	SZ–JV	146	68	28
20	L 34–97	1975	hrobová jáma?	SV–JZ	222	102	31
38	N 27–03, N 27–04	1976	nejasná; hrobová jáma?	SZ–JV	200	145	21
60	L 24–86	1976	hrobová jáma?	SV–JZ	255	99	43
61	L 24–89	1976	hrobová jáma? – hrob koně	S–J	95	85	65
62	L 12–76, L 13–76	1976	hrobová jáma?	SZ–JV	180	85	12
65	L 26–86, L 26–87	1976	hrobová jáma?	SZ–JV	180	84	41
66	L 16–78	1976	hrobová jáma?	SZ–JV	230	90	40
94	O 86–06	1976	hrobová jáma?	SZZ–JVV	225	104	32
97	O 87–04	1976	hrobová jáma?	SZ–JV	112	71	18
98	O 89–05	1976	hrobová jáma?	SV–JZ	147	77	25
153	N 27–02	1977	hrobová jáma?	SV–JZ	190	94	36
155	N 23–04, N 23–05, N 24–04, N 24–05	1977	hrobová jáma?; prosak humusu do podloží	SV–JZ	180	90	22
156	N 24–05, N 23–05	1977	hrobová jáma?; prosak humusu do podloží	SZ–JV	185	108	24
157	N 24–05	1977	hrobová jáma?; prosak humusu do podloží	SV–JZ	185	100	25
159	N 25–03, N 25–02	1977	hrobová jáma?	SZ–JV	180	85	20
160	N 25–04	1977	hrobová jáma?	SZ–JV	195	85	20
161	N 20–03	1977	hrobová jáma?	SV–JZ	173	108	25
162	N 21–02	1977	hrobová jáma?	SSZ–JJV	200	100	25
163	N 20–03	1977	hrobová jáma?	SSZ–JJV	185	90	26
171	C 88–99	1977	hrobová jáma?	SZ–JV	122	75	20
179	C 73–92	1977	hospodářské zařízení – skladovací; hrobová jáma?	SZZ–JVV	160	107	11
182	C 74–97	1977	hrobová jáma?	SV–JZ	191	88	34
226	C 87–92, C 87–93	1977	hrobová jáma?	SV–JZ	230	116	33
240	O 62–01, O 62–02	1977	hrobová jáma?	SVV–JZZ	167	95	25
260	O 68–06, O 68–07	1978	hrobová jáma?	S–J	202	81	0
267	C 77–92, C 77–93	1977	hrobová jáma?	SV–JZ	150	92	27
269	C 66–97, C 65–97	1977	hrobová jáma?	SZ–JV	156	90	20
270	C 71–98	1977	hrobová jáma?	SZ–JV	120	70	18
273	L 11–95	1977	hrobová jáma?	SV–JZ	215	85	30
274	N 24–03, N 23–03, N 24–04, N 23–04	1977	hrobová jáma?	JJZ–SSV	240	120	30
275	L 20–91, L 19–91	1977	hrobová jáma?	SVV–JZZ	230	120	35
280	C 90–89, C 89–89	1977	hrobová jáma?	SSZ–JJV	146	69	35
283	C 88–90	1977	hrobová jáma?	SSV–JJZ	200	90	50
286	O 70–08, O 70–09	1978	hrobová jáma?	SV–JZ	190	90	50
289	O 81–07, O 81–08	1978	hrobová jáma?	SZ–JV	220	110	24
290	C 88–91	1978	hrobová jáma?	SV–JZ	210	97	22
296	O 70–07, O 70–06	1978	hrobová jáma?	SV–JZ	210	125	40
313	O 54–14	1978	hrobová jáma?	SZ–JV	170	100	12
315	O 33–05	1978	hrobová jáma?	SV–JZ	160	62	15
329	O 35–09, O 34–09	1978	hrobová jáma?	SSV–JJZ	221	100	32
330	O 34–09, O 34–10	1978	hrobová jáma?	SZ–JV	190	100	23
331	O 32–07, O 32–08	1978	hrobová jáma?	SZ–JV	260	212	32
332	O 32–07	1978	hrobová jáma?	SV–JZ	242	96	16
336	O 40–04, O 40–05	1978	hrobová jáma?	SZZ–JVV	262	85	17
345	O 40–05, O 39–05, O 40–06, O 39–06	1978	hrobová jáma?	SV–JZ	200	85	25
346	O 44–04, O 44–05	1978	sklípek; hrobová jáma?	S–J	230	140	43
348	O 46–03	1978	hospodářské zařízení – skladovací; hrobová jáma?	Z–V	220	110	16
361	O 55–11, O 54–11, O 55–12, O 54–12	1978	hospodářské zařízení – skladovací; hrobová jáma?	SSV–JJZ	180	110	30
375	N 13–04, N 13–05	1979	hrobová jáma?	SZ–JV	233	93	40
376	N 14–04, N 13–04, N 14–05, N 13–05	1979	hrobová jáma?	SV–JZ	173	100	40
387	O 90–04, O 90–05, O 89–04, O 89–05	1979	hrobová jáma?	SV–JZ	210	90	45
415	O 39–15, O 38–15	1979	hrobová jáma?	SZ–JV	210	120	10
424	O 46–10	1979	hospodářské zařízení – skladovací; hrobová jáma?	SV–JZ	130	80	35
428	L 04–100, N 04–01	1979	hrobová jáma?	SV–JZ	223	94	28

Tabulka 7: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Objekty s charakteristikou objekt / hrobová jáma?. Žlutá buňka v sloupci „objekt“ znamená, že by se mohlo jednat o hrob na základě rozměrů, polohy a nálezů. Zelená buňka v sloupci „objekt“ znamená, že by se mohlo jednat o hrob na základě rozměrů a polohy.

Table 7: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Features interpreted as a settlement feature/empty grave pit?. Yellow cell in the column means that it could be a grave pit based on the size, locations and findings character. Green cell in the column means that it could be a grave pit based on the size and locations.

Obr. 39: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení hrobových jam a sídlištních objektů s interpretací objekt / hrobová jáma? (podle Vignatiová 1992). Legenda: A – objekt / hrobová jáma?, B – hrob, C – sídlištní objekt, D – žlab, E – hranice výzkumu.

Fig. 39: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Map of grave pits and settlement features interpreted by J. Vignatiová (1992) as a settlement pit / grave pit?. Key: A – settlement pit / grave pit?, B – grave, C – settlement feature, D – trench, E – excavation border.

Tvar objektu / počet	Obdélný / 41
	Nepravidelný obdélný / 4
	Oválný / 8
	Nepravidelný oválný / 2
	Lichoběžníkový / 2
Délka min./max.	95/262 cm
Šířka min./max.	62/212 cm
Hloubka min./max.	10/65 cm
Orientace / počet	JZ–SV (±) / 27
	SZ–JV (±) / 26
	S–J (±) / 2
	Z–V (±) / 2
Výskyt artefaktu typického pro hrobovou výbavu / počet	Ano / 11
Výskyt fragmentu lidských kostí / počet	Ano / 1

Tabulka 8: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Zobrazení základních externích vlastností sídlištních objektů s interpretací objekt / hrobová jáma?.

Table 8: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Fundamental external characteristics of the settlement features they were interpreted as a settlement feature / empty grave pit?.

K domněnce, že by se u některých objektů mohlo jednat o nerozpoznané hrobové jámy, vedl J. Vignatiová fakt, že tyto objekty měly tvar a rozměry velmi podobné běžným hrobovým jámám, často se nacházely v blízkosti menších skupin hrobů a někde vytvářely uskupení se stejnou orientací. Výplně některých diskutovaných objektů obsahovaly nádobu ve fragmentární formě (např. objekt č. 273; Vignatiová 1992, tab. 101, 102), nůžky (obj. č. 161; Vignatiová 1992, tab. 63), motyku (obj. č. 290; Vignatiová 1992, tab. 110) nebo nůž (obj. č. 289; Vignatiová 1992, tab. 110). Sídlištní komplex 289 dokonce obsahoval v severozápadní části výkopu zlomky lidské lebky ležící asi 10 cm nad dnem (Vignatiová 1992, tab. 110). Důvod, proč nezařadila zmiňované objekty mezi hrobové celky, autorka monografie nevysvětluje dostatečně.

Určit, jestli se původně skutečně jednalo o hrob nebo o sídlištní objekt, je v současnosti skutečně obtížný úkol. Při eliminaci objektů s nejasnou interpretací musíme vycházet z dostupných údajů. Porovnáním základních vlastností, kterými charakterizujeme hrobové jámy (tvar, rozměry, orientace, inventář), a konfrontací

jejich polohy vůči nejbližším jistým funerálním kontextům můžeme získat uspokojivý výsledek, na základě kterého některé objekty vyloučíme a některé zůstanou nadále spornými. To znamená, že tyto sporné případy lze považovat za hrobové jámy s otázkou. Ve hře totiž neustále zůstávají různorodé činitele ovlivňující fakt, proč kostra v objektu nebyla identifikována (pokud tam ovšem někdy byla), mezi ně patří chemismus půdy, změny prostředí (záplavy, sucho, teplo, chlad), eroze, bioturbace nebo jiné motivy (rituální, symbolické).

Objekty označené jako potenciální hrobová jáma měly velmi podobné rozměry, tvar půdorysu nebo orientaci jako skutečné hrobové jamy. Základní charakteristiku těchto objektů vystihují údaje z tabulky 8.

Popisované objekty mají tvar i orientaci shodnou s většinou hrobových jam na předhradí (obr. 39).³³ Při porovnání rozměrů objektů / hrobových jam? a skutečných hrobových jam se jeví jako rozdílný rozměr hloubky. Hrobové jámy mají obecně větší hloubku než diskutabilní objekty, ovšem hrobových jam, které přesahují hloubku 67,5 cm,³⁴ je pouze kolem 33 %. Uvedená kritéria tedy na jasné odlišení objektů od hrobových jam ve sledované skupině nestačí. Na řadu přichází další charakteristiky, a těmi jsou přítomnost a kategorie nálezů jednotlivých artefaktů z výplně těchto objektů a jejich poloha v prostoru. Dominantní složku nálezů ze zásypů tvořily keramické střepy a zvířecí kosti. V jedenácti zásypech se vyskytly předměty hodné naší pozornosti. Tři objekty zase nápadně korelovaly s polohou blízkých hrobů. Vznikla tak skupina 14 objektů, které byly dále podrobeny dalšímu hodnocení.

5.6.1 Hodnocení extrahovaných objektů

5.6.1.1 Objekt č. 38

Objekt 38 obsahoval polovinu dvojdílného udidla (článek udítka a tyčinkovitou postranici) (*Vignatiová 1992*, 62–63, tab. 18). Podle písemné dokumentace ležely oba fragmenty na skrytém povrchu v rámci nepravidelné tmavé skvrny, která byla vypreparována do pravouhlé formy. Pravděpodobně šlo o uměle vytvořený objekt a předměty byly buldozerem přemístěny z kulturní vrstvy či výplně jiného kontextu.

33 U diskutabilních hrobových jam byla u orientace důležitá podélná osa objektu, kategorie SZ-JV a JV-SZ (apod.) tvoří jednu skupinu.

34 Hodnota 67,5 cm odpovídá mediánu hloubky hrobové jámy (počítány pouze jámy s nenulovou hodnotou hloubky).

5.6.1.2 Objekt č. 60

Objekt 60 byl poměrně bohatý na keramiku a zvířecí kosti, mezi kterými se objevila i záměrně příčně rozdělená dlouhá kost s otvorem na zachovalém distálním konci (*Vignatiová 1992*, tab. 25). Poloha objektu s ohledem na blízké funerální kontexty, celkový charakter objektu a zásypu posouvají jeho zařazení mezi sídlištní komplexy.

5.6.1.3 Objekt č. 161

Asi 35 m východně od objektu 38 byl situován objekt 161. Jeho tmavá výplň obsahovala blíže nestratifikované železné nůžky (*Vignatiová 1992*, tab. 63). Objekt se nacházel mimo prostor s hrobovými nálezy, naopak byl prostorově svázan s dalšími objekty č. 162 a 163, které byly také zařazeny do kategorie objekt / hrobová jáma?, jejich charakteristiky však nestačily na to, aby byly vybrány k dalšímu hodnocení. S velkou pravděpodobností tak i objekt 161 patří mezi sídlištní jámy.

5.6.1.4 Objekt č. 182

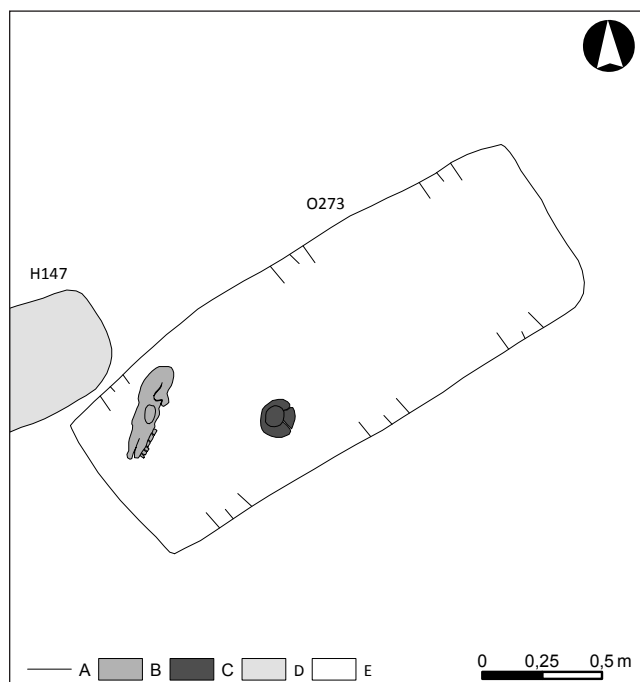
Ve střední části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století byl odkryt objekt 182. Nevýrazný tmavý zásyp objektu obsahoval fragmenty keramiky, zvířecí kosti, zlomek brousku, kostěný zahrocený předmět (tzv. „proplétáček“) a fragment železné obruče (*Vignatiová 1992*, tab. 70). Jeho charakter je velmi analogický objektu 60 (viz výše), proto je možné zařadit objekt 182 spíše mezi těžko interpretovatelné sídlištní jámy obdélného půdorysu než mezi funerální objekty.

5.6.1.5 Objekt č. 286

Jižně od zemnice č. 294, která byla ze severozápadu chráněna podkovovitým objektem č. 293, se nacházel objekt 286 (*Vignatiová 1992*, tab. 109). Na dně objektu, přibližně v jeho středu, ležel zlomek železné pilky. O dalších nálezech ze zásypu nejsou záznamy. V okolí objektu byly situovány pouze sídlištní komplexy. Objekt sám byl patrně součástí hospodářské jednotky kolem zemnice 294.

5.6.1.6 Objekt č. 273

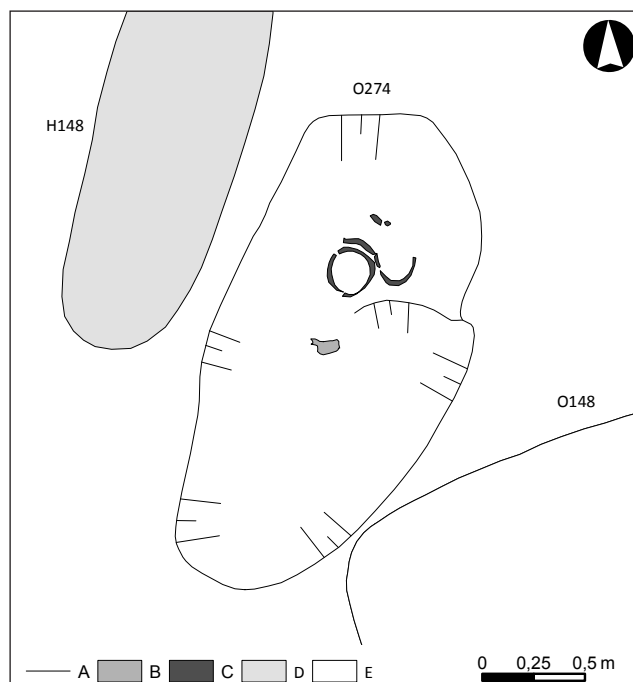
Doposud jsme v našem podrobnějším zkoumání objektů bez přidělení praktické funkce a s podezřením, zda se nejedná o nerozpoznanou hrobovou jámu, nedospěli k přesvědčení, byť částečnému, že by se skutečně mohlo jednat o objekt funerálního charakteru. U objektu 273 tomu tak není. Jáma s rozměry podobnými rozměrům hrobů byla totiž součástí řady hrobů JP/90, 147, 85, 86 a 87 orientované v ose SZ-JV (obr. 30,

Obr. 40: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 273.
Legenda: A – spádnice, B – zvířecí kost, C – keramika, D – hrob,
E – horní hrana výkopu objektu.

Fig. 40: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 273. Key: A – fall line, B – animal bone, C – pottery, D – grave, E – upper edge of the pit.

plán 1). Asi 7 m severozápadně, v linii řady hrobů, byl prozkoumán hrob JP/88, který sice neobsahoval žádné lidské pozůstatky, ale v severovýchodní části jámy se nacházela keramická miniaturní nádoba. Mezi prázdným hrobem JP/88 a kompaktní řadou hrobů byl situován sídlištní objekt č. 87 s velkým počtem kamenů v zásypu. Všechny uvedené hroby v řadě byly dětské, věk dětí se pohyboval od stupně Infans I po stupeň Infans III. Hroby byly orientovány lebkou na jihozápad a stejnou orientací podélné osy měl i objekt 273. Byl včleněn mezi hroby JP/90 a JP/147 (obr. 30, 40). Západní roh výkopu 273 se přibližoval k východnímu rohu jámy JP/147. Trochu asymetricky uložený krajní hrob JP/90 byl vzdálen od objektu 273 asi 3,5 m směrem na jiho-západozápad. Inventář v podobě keramické nádoby obsahoval pouze krajní hroby JP/90 a JP/88. V zásypu objektu 273 je uvedena rozdrčená nádoba a zvířecí kosti (Vignatiová 1992, tab. 101). Nádoba je na plánu umístěna v jihozápadní polovině jámy, u jihovýchodní delší stěny objektu. Pokud by nádoba ležela u nohou hypotetického jedince, hrob by byl orientován opačně, než byla orientace zmíněné skupiny dětských hrobů. Zvířecí kosti byly uloženy v západním rohu jámy. Celá nálezová situace je v písemné dokumentaci zachycena velmi stručně, bez bližších popisů. Avšak indicie ukazují na to, že v případě objektu 273 by se mohlo jednat o prázdný hrob s nádobou. Stejně byl klasifikován nález situovaný pouze o 12 m dále – hrob JP/88.

Obr. 41: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 274.
Legenda: A – spádnice, B – zvířecí kost, C – keramika, D – hrob,
E – horní hrana výkopu objektu.

Fig. 41: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 274. Key: A – fall line, B – animal bone, C – pottery, D – grave, E – upper edge of the pit.

5.6.1.7 Objekt č. 274

Velmi nejednoznačně se jeví také zařazení objektu 274 mezi sídlištní komplexy (obr. 41). Objekt s půdorysem nepravidelného oválu ležel na jihozápadním okraji velké prozkoumané plochy (plán 1). Byl umístěn mezi dvě zemnice (36 a 148). Těsně vedle jeho delší severozápadní stěny se nacházel hrob JP/148, orientovaný JJZ-SSV. Oba objekty měly shodnou orientaci. Nade dnem objektu 274, v jeho severovýchodní polovině, byly odkryty dvě fragmentarizované nádoby (Vignatiová 1992, tab. 103). Zásyp obsahoval zvířecí čelist. Antropologický osteologický materiál absentoval. Zhruba 3,5 m jižně od výkopu 274 ležel stejně orientovaný dětský hrob JP/96. Oba zmiňované hroby a také objekt 274 byly součástí skupiny 17 různě orientovaných hrobů rozptýlených na ploše 40 × 30 m mezi zemnicemi č. 36, 39, 148, 372 a dalšími sídlištními komplexy. Na základě uvedených indicií lze objekt 274 přiřadit mezi hypotetické hrobové jámy bez přítomnosti lidských ostatků, ale s přítomností nádoby jako součásti hrobového inventáře. Blízká přítomnost zemnic a jiných hospodářských objektů, jejichž výplně taktéž obsahovaly zachované nádoby, argument pro překvalifikování zařazení objektu mezi hroby oslabuje. Stejně tak i nepravidelný půdorys objektu. Poloha objektu těsně vedle hrobu se stejnou orientací podélné osy může být náhodná.

5.6.1.8 Objekt č. 289

Objekt 289 (obr. 42) je výjimečný tím, že ze skupiny vyčleněných objektů, které svým vnějším charakterem připomínají hroby, jako jediný obsahoval fragmenty lidských ostatků. Nacházel se na jižním okraji zachyceného osídlení předhradí. V severozápadní části mělkeho obdélníkového půdorysu, asi 10 cm nade dnem byly nalezeny zlomky lidské lebky a fragmenty dalších kostí, které jsou evidovány jako zvířecí osteologický materiál. Zásyp objektu dále obsahoval téměř celý nůž a zlomek průvlečky zdobené rozetovým ornamentem (Vignatiová 1992, tab. 110). Podle uložení zbytků lebky, pokud by se tedy skutečně mělo jednat o hrob, by bylo tělo jedince orientováno ve směru SZ–JV, což je druhá nejfrekventovanější orientace na předhradí a zároveň nejčastější orientace jedinců mužského pohlaví. Asi 4 m severovýchodně od objektu 289 byl umístěn hrob JP/164, ale s opačnou orientací: JZ–SV. O zhruba 7 m dále se nacházela skupina tří hrobů: superpozice hrobů JP/132 a JP/133 a hrob JP/134 orientovaný SZ–JV.

Průměrná vzdálenost hrobů na *Jižním předhradí* je 5 m. U zmiňované situace nelze bez pochybností tvrdit, že se jedná o uzavřenou, ucelenou nálezovou situaci, i když vzájemná vzdálenost hrobů není na podmínky předhradí velká. Skupina je totiž nekompaktní. Skládá se z objektu / hrobové jámy? 289 (SZ–JV), ze dvou

hrobů orientovaných JZ–SV a dvou dalších hrobů orientovaných stejným směrem jako objekt 289. Jeden z těchto hrobů obsahoval pohřeb skrčence (JP/133) v superpozici se standardním hrobem JP/132. Objekt 289 je směrem na jihovýchod vzdálený pouze 1 m od zemnice č. 288, která byla poničena při skrývce nadloží (plán 1). Je tedy možné, že kovový inventář ze zásypu objektu č. 289 souvisí s blízkým obytným objektem č. 288. Fragmenty lebky mohly pocházet z výplně nerozpoznaného, mělce založeného a dislokovaného hrobu. Porušení hrobu nemuselo být recentní. Navzdory faktu, že objekt 289 obsahoval lidské kosti, nelze bez pochybností prohlásit tento kontext za funerální.

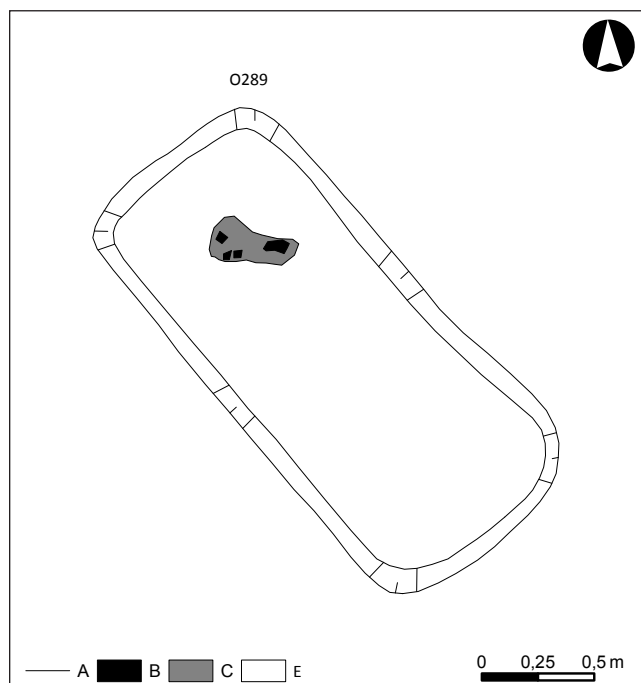
5.6.1.9 Objekt č. 290

Dalším kandidátem na překlasifikování komplexu ze sídlištního na funerální je objekt 290 (obr. 43). Objekt byl situován na severním okraji západní části velké plochy. Jde o obdélníkový mělký objekt, orientovaný ve směru JZ–SV. Výplň obsahovala podle záznamů pouze motyku, která se nacházela asi 7 cm nade dnem u západního rohu jámy (Vignatiová 1992, tab. 110). Jihovýchodní kratší stěna objektu narušila jižní roh kratší jihozápadní stěny hrobové jámy JP/160. Těsně vedle hrobu JP/160 byl situován hrob JP/159 (plán 1).

Asi 4 m severozápadně od dvojice hrobů JP/159 a JP/160 byl prozkoumán hrob JP/158, který byl stejně orientován v podélné ose jámy, ale orientace uloženého těla byla antipodická, tedy SV–JZ. V jeho blízkém okolí se nacházely další tři hroby – hrob dítěte JP/161 (SSZ–JJV), hrob dospělého jedince bez určeného pohlaví JP/157 (Z–V) a konečně ve výplni sídlištního objektu č. 287 byl nalezen pohřeb dítěte JP/163 (JZ–SV). Vzájemná blízkost, stejná orientace a přibližná souměrnost výkopů objektu č. 290 a hrobů JP/159 a JP/160 svádí posuzovat objekt 290 jako funerální kontext. Jsou zde ale indicie, které tuto jednoznačnost nepodporují. Objekt je mladší než hrob JP/160. Nedaleká čtyřčlenná skupina obklopená sídlištními objekty nemá jednotnou orientaci. Na malé ploše zhruba 12 × 13 m je zde superpozice objektu nad hrobem a hrobu nad objektem. Motyka jako případný inventář není vůbec běžným jevem. Na základě předložených charakteristik není možné objekt 290 verifikovat jako hrobový celek. Otazník při jeho interpretaci však zůstává nadále.

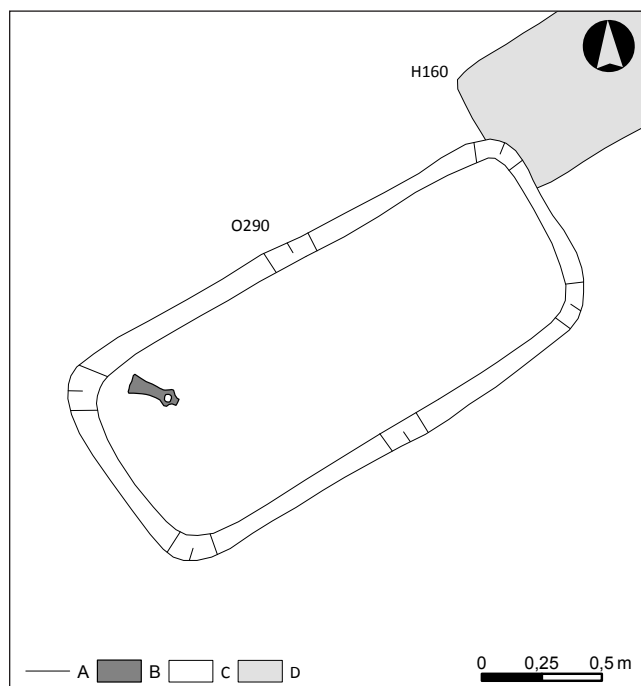
5.6.1.10 Objekt č. 315

Na východním konci velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století, mezi dvěma základovými žlaby po ohrazení, v těsné blízkosti zemnice č. 316 se nacházel mělký obdélníkový objekt č. 315 (plán 1). J. Vignatiová (1992, tab. 118) ho zařadila do skupiny objekt / hrobové jámy? na základě podobnosti rozměrů

Obr. 42: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 289. Legenda: A – spádnice, B – kámen, C – mazanice, D – horní a dolní hrana výkopu objektu.

Fig. 42: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 289. Key: A – fall line, B – stone, C – clay daub, D – upper and lower edges of the pit.

Obr. 43: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 290.

Legenda: A – spádnice, B – železný artefakt, C – horní a dolní hrana výkopu objektu, D – hrob.

Fig. 43: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 290. Key: A – fall line, B – iron artefact, C – upper and lower edges of the pit, D – grave.

s hrobovými jámami a na základě přítomnosti nože v zásypu objektu (bližší poloha nože ve výplni nezaznamenána). Zásyp kromě nože obsahoval také keramické střepy a fragment strusky. Objekt 315 netvořil žádnou ucelenou prostorovou strukturu s hrobovými celky. Nejbližší dokumentovaný hrob byl vzdálen asi 9 m severozápadním směrem. Naopak objekt patrně souvisel se sídlištními objekty kolem obytné zemnice č. 316. Uvažovat o objektu 315 jako o hrobové jámě není tedy opodstatněné.

5.6.1.11 Objekt č. 332

Objekt 332 se nacházel asi 10 m jižně od již výše zmínovaného objektu č. 315 (plán 1). Jedná se o mělkou obdélníkovou jámu orientovanou ve směru JZ–SV. Výplň objektu obsahovala rozbitou nádobu a zlomky zvířecích kostí. Nádoba ležela u kratší jihozápadní stěny asi 3 cm od úrovně skrytého povrchu (Vignatiová 1992, tab. 123). Nejbližší hrobový celek byl od objektu 332 vzdálen asi 6,5 m jihozápadním směrem a byl situován (ze strany objektu 332) za palisádovým žlabem,³⁵ který se táhl ve směru SZ–JV v délce téměř 62 m. Pouze necelý metr západně od objektu 332 bylo prozkoumáno samostatně stojící pyrotechnologické zařízení (hliněná

pec – objekt č. 117). Výkop pro pec měl podobné rozměry i orientaci jako objekt 332. Asi 3 m východně od objektu 117 se nacházel objekt č. 331, který byl také zařazen do kategorie objektů s nejasnou funkcí, s možností interpretace jako hrobové jámy. Objekt ale vůbec nevybočoval z charakteristiky mělce zahloubených vanovitých nebo čtvercových sídlištních objektů prozkoumaných na předhradí. Je velmi pravděpodobné, že komplexy 331 a 332 patří ke zbytkům servisních objektů náležících k hliněné peci 117.

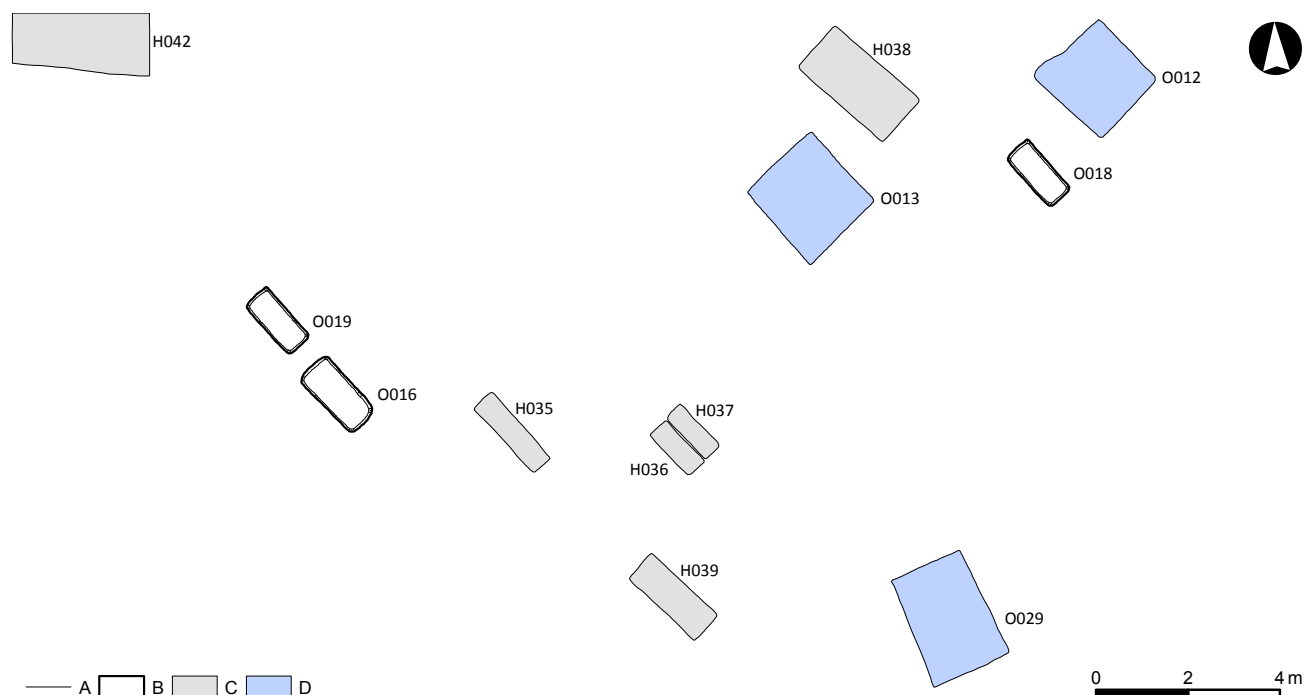
5.6.1.12 Objekty č. 16, 18 a 19

Na závěr hodnocení archeologických komplexů z kategorie objekt / hrobová jáma? přichází objekty 16, 18 a 19 zkoumané v roce 1975 v západním cípu velké plochy (plán 1, obr. 44; Vignatiová 1992, tab. 11). Objekty se svými rozměry drží hodnot rozměrů průměrné hrobové jámy, orientované ve směru SZ–JV. Ze zásypů pochází nálezy běžné pro sídlištní objekty – keramické střepy a zvířecí kosti. Čím jsou však tyto objekty zajímavé, je jejich prostorová pozice vůči blízkým funerálním kontextům. Objekt 16 a 19 tvořily s hroby JP/35 a JP/39 řadu orientovanou ve směru SZ–JV. Objekt 18 je zase prostorově svázan s hroby JP/36–38, nepravidelná řada je orientovaná delší osou ve směru JZ–SV. Popsané hroby a objekty byly lokalizovány na ploše vyhrazené zemnicemi 12, 13 a 17, což vytváří plochu zhruba 14 × 14 m. Ucelená struktura nejistých sídlištních objektů s hroby se jeví jako hypotetické rodové/rodinné pohřebiště náležící k obytným zemnicím 12, 13 a 17. Tezi, že jde o hrobové celky, nelze potvrdit ani vyvrátit.

5.6.1.13 Shrnutí

Pokusme se tedy shrnout tak trochu spleť hodnocení nálezových situací a obsahu nálezových celků s charakteristikou objekt / hrobová jáma?. Ze všech 57 komplexů, které J. Vignatiová (1992, 44) vymezila jako skupinu objektů nejasné funkce s možností jejich zařazení mezi hrobové jámy, jsme na základě dvou podmínek vybrali pouze 14 objektů. K hodnotícím kritériím patřily: prostorová korelace vzájemné polohy objektů a hrobů a výskyt předmětů v zásypu, které by odkazovaly na hrobový inventář. Čtrnáct vybraných objektů podstoupilo detailnější přezkoumávání. Za bernou minci byly považovány tyto vlastnosti: rozměry objektu, orientace, obsah zásypu, poloha artefaktů v zásypu a prostorová pozice objektu vůči nejbližším funerálním strukturám. Mezi objekty, u nichž není úplně vyloučena interpretace jako možných hrobových jam, patřilo pouze sedm objektů, a to objekty 16, 18, 19, 273, 274, 289 a 290. Ani při nejlepší snaze eliminovat co nejvíce faktorů, které jsou typické pro sídlištní kontexty, nelze

35 Žlab je zhruba ve středu jeho délky přerušovaný mezerou širokou 2,7 m.

Obr. 44: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekty č. 16, 18 a 19 s nejbližším okolím. Legenda: A – spádnice, B – horní hrana výkopu objektu, C – hrob, D – sídlištní objekt.

Fig. 44: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement features No. 16, 18, 19 and their immediate surroundings. Key: A – fall line, B – upper edge of pit, C – grave, D – settlement feature.

žádný ze zmiňovaných objektů překlasifikovat na hrobový celek beze stop pochybností. K takovému přehodnocení by byly potřebné podrobnější údaje nálezové situace přímo z terénu, to ale vzhledem k charakteru dokumentace není možné.

5.6.2 Statistické testování hrobů a objektů / hrobových jam?

5.6.2.1 Metodika

Skupina objektů označená jako možné hrobové jámy je poměrně početná (57 objektů, tab. 7), a proto jsme se rozhodli otestovat tyto objekty spolu s jasnými hrobovými jámami pomocí neparametrického porovnání a vícerozměrné analýzy rozptylu.

Soubor byl v první fázi testován neparametrickým Mann-Whitneyho U-testem. V testu se porovnaly stejné znaky ve dvou nezávislých vzorcích. Test zkoumal, jestli je rozdíl mediánů (přesněji průměrů pořadí) dvou skupin statisticky významný, anebo jenom náhodný. Jestli je rozdíl významný ($P < 0,05$), znamená to, že mezi pořadovou proměnnou a binární proměnnou (skupinou) existuje vztah.

Ve druhé fázi jsme soubor testovali pomocí vícerozměrné analýzy rozptylu – MANOVA. Použili jsme Levenův test předpokladu homogenity rozptylu. Ten hodnotí předpoklad, zda rozdíly ve dvou nezávislých

1	SZ–JV	JV–SZ
2	JZ–SV	SV–JZ
3	JJZ–SSV	SSV–JJZ
4	JZZ–SVV	SVV–JZZ
5	SSZ–JJV	JJV–SZZ
6	SZZ–JVV	JVV–SZZ
7	J–S	S–J
8	Z–V	V–Z

Tabulka 9: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Číselný kód orientací podélné osy objektů a hrobů vůči světovým stranám.

Table 9: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Numerical code of the longitudinal axis orientation of the observed features in relation to the cardinal points.

vzorcích jsou stejné. Test potvrdil rozdílnost skupin, proto jsme dále analyzovali spolehlivost rozdílů mezi oběma typy objektů. Rozdílnost byla potvrzena na základě hodnoty Wilksovy lambdy jako statisticky významná. Wilksova lambda (λ) je koeficient používaný v mnohorozměrné analýze rozptylu k testování hypotézy odlišnosti průměrů znaků v jednotlivých skupinách. Získává hodnotu 0–1, přičemž vyšší hodnoty znamenají méně odlišností a statisticky nevýznamný výsledek, naopak při nižších hodnotách λ je rozdílnost větší a soubory jsou od sebe odlišitelné. Soubor byl testován na 5% hladině statistické významnosti. Pro výpočty

Popisná statistika		délka	délka	délka	šířka	šířka	šířka	hloubka	hloubka	hloubka
typ objektu	směr	průměr	N	SD	průměr	N	SD	průměr	N	SD
1	1	69,309	68	18,483	61,721	68	16,699	12861,882	68	6132,759
1	2	68,739	69	18,573	65,449	69	15,790	12234,957	69	5270,923
1	3	66,455	11	22,304	59,909	11	15,417	10402,636	11	6659,839
1	4	66,000	4	19,253	62,000	4	9,092	12820,000	4	8835,248
1	5	81,667	3	28,431	89,333	3	33,710	15866,667	3	9748,632
1	6	71,000	1	0,000	52,000	1	0,000	13348,000	1	0,000
1	7	67,000	1	0,000	64,000	1	0,000	12060,000	1	0,000
1	8	70,929	14	19,121	58,643	14	13,523	12812,571	14	6111,015
0	1	97,900	20	32,622	24,650	20	9,848	18632,900	20	10292,802
0	2	93,810	21	13,366	30,810	21	9,298	18449,952	21	4737,512
0	3	105,000	4	12,910	35,500	4	9,713	22175,000	4	4724,669
0	4	107,500	2	17,678	30,000	2	7,071	21732,500	2	8297,898
0	5	86,333	3	15,822	28,667	3	5,508	15574,667	3	5049,616
0	6	98,667	3	11,930	20,000	3	10,817	20930,000	3	3347,581
0	7	112,500	2	38,891	54,000	2	15,556	20137,500	2	17058,951
0	8	110,000	1	0,000	16,000	1	0,000	24200,000	1	0,000
V. skupiny		76,123	227	23,199	54,789	227	21,347	14110,899	227	6903,216

Tabulka 10: Mann-Whitneyho U-test. Popisná statistika: 0 – objekt; 1 – hrobová jáma; 1–8 – orientace komplexů (viz výše); N – počet komplexů v skupině; SD – směrodatná odchylka. Rozměry jsou uvedeny v cm.

Table 10: Mann-Whitney U-test. Descriptive statistic: 0 – settlement feature; 1 – grave pit; 1–8 – longitudinal axis orientations; N – number of features within a group; SD – standard deviation. Values are given in cm.

	Sčt poč.	Sčt poč.	U	Z	p-hodn.
Orientace	19448,50	6429,500	4742,500	–0,10550	0,915981
Délka	18309,00	7569,000	3603,000	–2,77694	0,005488
Šířka	16074,50	9803,500	1368,500	–8,01549	0,000000
Hloubka	24007,50	1870,500	274,500	10,58026	0,000000

Tabulka 11: Výsledky Levenova testu předpokladu homogenity rozptylu.

Table 11: Levene's test results of the homogeneity of variance assumption.

	Test	Hodnota	F	Efekt	Chyba	p
Abs. člen	Wilksův	0,000983	56409,40	4	222	0,00
typ objektu	Wilksův	0,394774	85,09	4	222	0,00

Tabulka 12: Výsledky vícerozměrné analýzy rozptylu.

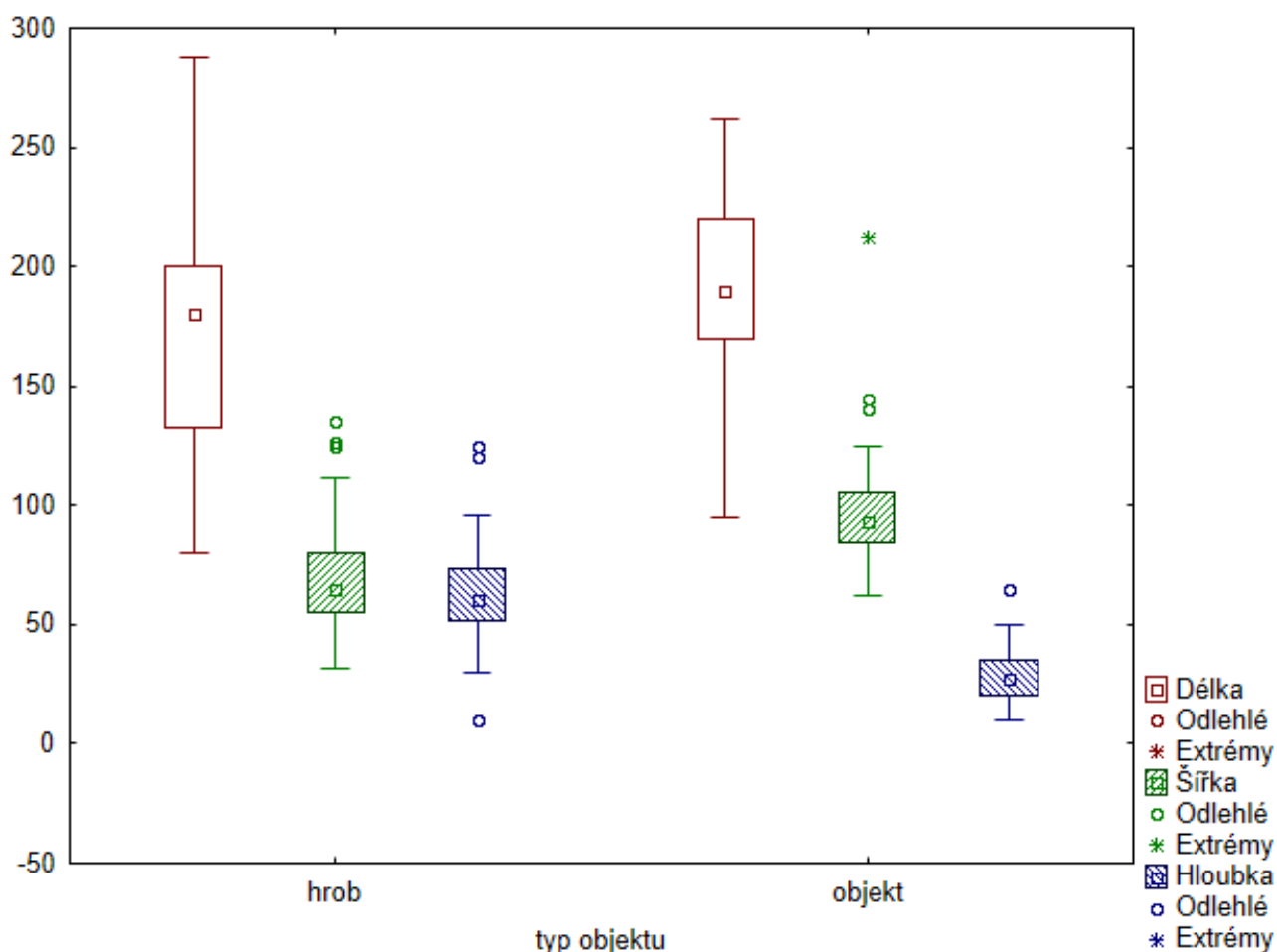
Table 12: Results of the multidimensional analysis of variance.

neparametrického porovnání a vícerozměrné rozptylové analýzy (MANOVA) byl použit software StatSoft Statistika, verze 9.

5.6.2.2 Statistická analýza

Strukturující entitou v analýze byl objekt / hrobová jáma? a hrob označené ve sloupci Typ jako 0 – objekt, 1 – hrob. Jako kvality, které budou dostatečně

reprezentovat vlastnosti entit, byly vybrány rozměry: délka, šířka, hloubka a orientace (tab. 10). Plocha a objem byly vynechány záměrně, protože vzájemně korelují s rozměry komplexů. Objekty nebo hroby, u nichž chyběl alespoň jeden rozměrový údaj, byly z analýzy vyřazeny. Tabulka hodnoceného souboru obsahovala tedy 227 řádků. Deskriptor orientace byl přetransformován na číselný kód 1–8, přičemž byl kladen důraz na podélnou osu směřování vůči světovým

Graf 6: Grafické zobrazení výsledků vícerozměrné analýzy rozptylu. Malý čtverec v krabici je medián, spodní strana krabice označuje dolní kvartil a horní strana krabice horní kvartil.

Graph 6: Graphic expression of the ANOVA results. Little square in the box represents the median, the lower box edge marks the lower quartile and the upper box edge marks the upper quartile.

stranám, protože na rozdíl od hrobů u objektů není relevantní uvádět na prvním místě určitou světovou stranu (tab. 9).

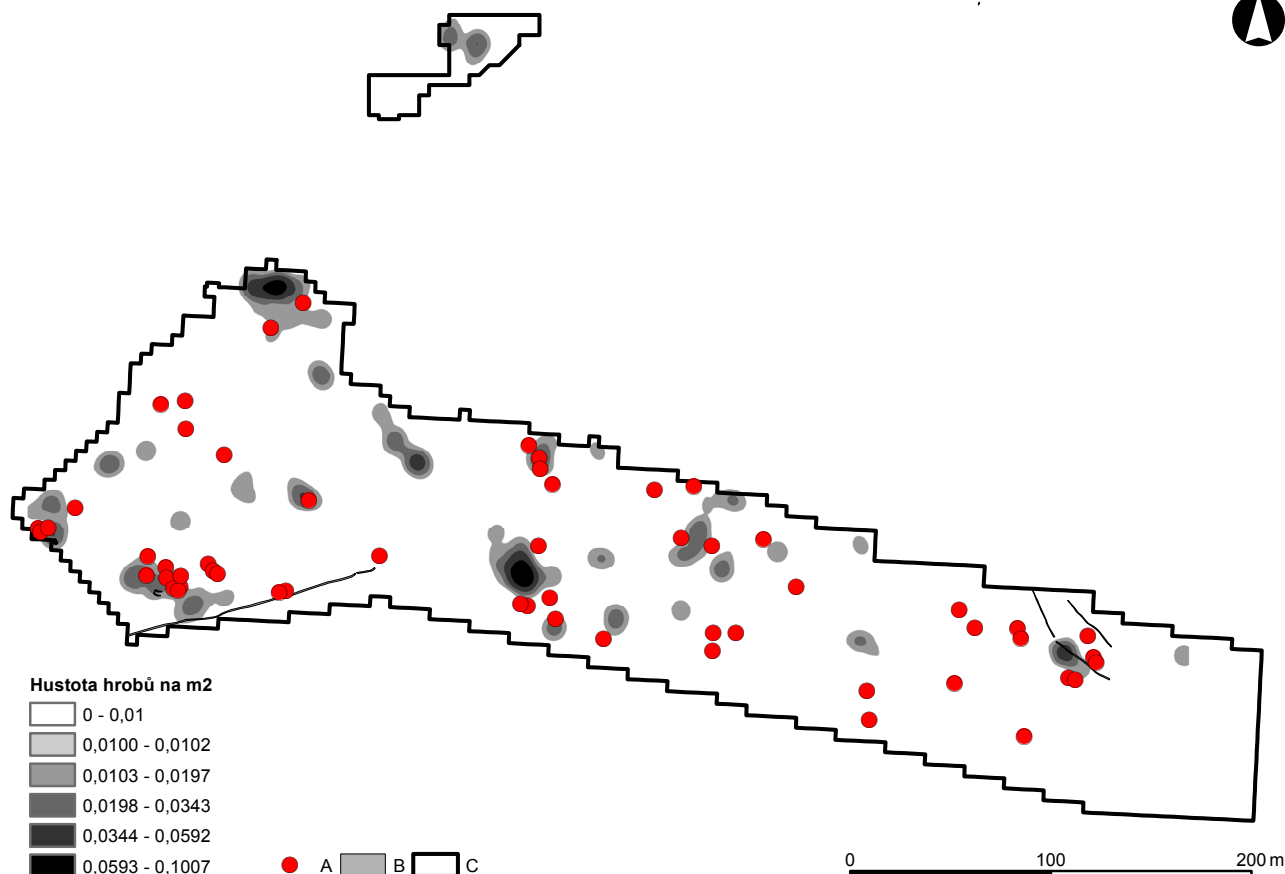
Podle výsledků Mann-Whitneyho U-testu není statisticky významný vztah orientace a délky k hrobu nebo objektu. Rozdíly jsou nenáhodné v šířce a hloubce komplexů (tab. 10).

Ve druhé etapě jsme soubor testovali pomocí vícerozměrné analýzy rozptylu – MANOVA. Použili jsme Levenův test předpokladu homogenity rozptylu. Test potvrdil rozdílnost skupin, proto jsme výsledky dále analyzovali. Testovali jsme spolehlivost rozdílů mezi dvěma typy komplexů → hrobová jáma a objekt / hrobová jáma? se čtyřmi proměnnými → orientace, délka, šířka a hloubka komplexu. Výsledky se ukázaly na základě hodnoty Wilksovy lambdy jako statisticky významné ($\lambda=0,395$).

Tak jako neparametrické porovnání, tak i vícerozměrná analýza rozptylu ukázala, že hroby a objekty se významně od sebe liší ve dvou deskriptorech, a to v šířce a hloubce (graf 6). Orientace se ukázala jako

úplně nevýznamný znak. U délky je variabilita souboru větší než u hrobových jam a její interval obsáhne variabilitu délky tzv. objektů / hrobových jam?. Liší se v hodnotě mediánu délky (HJ = 180 cm; O/HJ? = 190 cm). Délky se u diskutovaných objektů pohybují v rozmezí vyšších čísel než u hrobů. V celkové klasifikaci délky hrobů obsahují všechny hodnoty intervalu délek objektů. Jiná situace nastává při sledování šířky a hloubky. U šířky se hodnota horního kvartilu hrobových jam vůbec nepotká s dolním kvantilem šířky objektů. To znamená, že objekty považované za případné hrobové jámy jsou obecně širší než jednoznačné hrobové jámy (medián šířky HJ = 65 cm; medián O/HJ? = 93,5 cm). U hloubky je to naopak, podle výsledků vícerozměrné analýzy rozptylu jsou hroby hlubší než objekty považované za nerozpoznané hrobové jámy. Dolní kvartil má u hrobů hodnotu 52 cm, medián 60 cm. U objektů / hrobových jam? je horní kvartil 35 cm a medián 27,5 cm.

Pro vizualizaci prostorového rozptylu objektů s možnou interpretací hrobová jáma a hrobů samotných jsme

Obr. 45: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí. Grafické zobrazení prostorových shluků hrobů s vynesemím objektů interpretovaných jako možné nerozpoznané hrobové jámy. Legenda: A – objekty interpretované jako sídlištní objekt / prázdná hrobová jáma? (podle Vignatiová 1992), B – žlab, C – hranice výzkumu.

Fig. 45: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb. Graphic representation of grave density with the marking of settlement features interpreted as possible unidentified empty grave pits. Key: A – features interpreted as settlement feature / empty grave pit? (according to Vignatiová 1992), B – trench, C – excavation border.

využili grafický výstup z programu ArcGis. Na lepší definování prostoru, kde se hroby shlukovaly a vytvářely tak areály s převládající funerální aktivitou, jsme použili rastrový nástroj GIS. Plocha *Jižního předhradí* byla rastrována do buněk s rozměrem 50 × 50 cm. Každá z hrobových jam byla lokalizovaná středovým bodem – centroidem. Pomocí funkce LocalScan (ArcMap) byly zjištěny zóny s nejhustší koncentrací centroidů hrobů. Do takto připraveného pokladu byly vloženy body, které představují diskutabilní objekty (obr. 45). Objekty se většinou nacházely mimo zóny nejhustších shluků funerálních kontextů. Výjimku tvoří objekty, kterým jsme se věnovali výše a u kterých jsme s jistotou dávkou opatrnosti připustili, že by se mohlo jednat i o nerozpoznané hrobové jámy. Týká se to objektů 16, 18, 19 a 273.

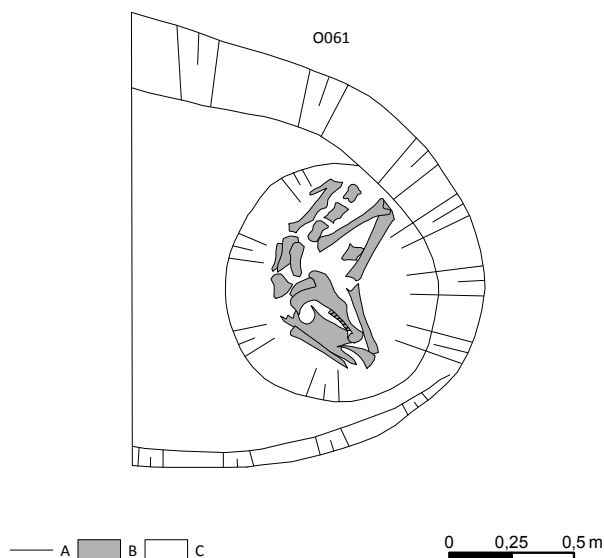
5.6.2.3 Závěr

Je tedy možné vyslovit závěr, že objekty z *Jižního předhradí* definované jako eventuální nerozpoznané hrobové

jámy patří do skupiny sídlištních objektů. Tyto objekty jsou obecně širší a méně hluboké než hrobové jámy. Některé případy jsou ale nejednoznačné a není vyloučeno, že by se mohlo jednat o funerální objekty (objekty č. 16, 18, 19, 273, 274, 289, 290). Tuto interpretaci ale omezuje fakt, že nálezové celky byly hodnoceny s velkým časovým odstupem od svého objevení a že analýzu neprováděla autorka archeologického výzkumu. Stejného výsledku bylo dosaženo jak klasickou archeologickou komparativní metodou, tak statistickými výpočty.

5.7 Intencionální uložení koňského skeletu v objektu

V oblasti střední Evropy provázal kůň v domestikované formě člověka od období eneolitu. Na základě množství zachovaného zvířecího osteologického materiálu z hospodářských zvířat (ovce/koza, kráva, prase, kůň) se usuzuje, že nešlo o ve velkém měřítku

Obr. 46a: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 61 – uložení části skeletu koně. Legenda: A – spádnice, B – skelet koně, C – horní a dolní hrany výkopu objektu.

Fig. 46a: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 61 – deposition of one part of a horse skeleton. Key: A – fall line, B – horse skeleton, C – upper and lower edges of the pit.

chované zvíře, primárně určené k výživě tehdejších populací. Kůň byl velmi pravděpodobně využíván především k transportu osob a zboží a zřejmě také jako odznak společenské prestiže. V průběhu protohistorického období a pak plně s nástupem raného středověku si kůň vydobyl trvale významné postavení. Stal se symbolem společenského postavení, příslušnosti ke konkrétní societě, využíval se ve vojenství (Kmeťová 2011, 33–35). Intencionální uložení koňských těl nebo jejich částí velmi pravděpodobně indikují jejich relevanci v kultu.

V mytologických systémech evropských náboženství v sobě symbol koně kombinuje dva antagonistické principy. Na jedné straně představoval solární božstva – a tedy nebe (transportní zvíře bohů a reků). Na druhé straně byl spojován s vodou a s podsvětím. Zde představoval vlhký živel, chaos, zemi, oznamovatele konce, průvodce v zázvěti. Byl tedy symbolem smrti (černý kůň) (Cooper 1986, 138; Kmeťová 2011, 42–43; Podborský 2006, 171–177, 228–238). Ve slovanské mytologii patřili koně mezi posvátná zvířata a představovali atribut slovanských bohů slunce a války. Používali se k věštění při příležitosti vojenských tažení apod. (Dynda 2017, 156–157, 208–209; Profantová – Profant 2000, 133–136).

Obr. 46b: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 61 – uložení části skeletu koně. Terénní fotografická dokumentace.

Fig. 46b: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 61 – deposition of one part of a horse skeleton. On-site photographic documentation.

5.7.1 Rituální uložení koně na Jižním předhradí

Záměrné rituální uložení mrtvoly koně v kontextu sídlištního objektu, přičemž nepočítáme s alternativou pohozené mršiny, bylo na Jižním předhradí dokumentováno celkem dvakrát – objekt č. 61 a objekt č. 230.

Objekt č. 61

Část koňské kostry v oválné jámě označené jako objekt č. 61 (200 × 140 × 65 cm) byla zachycena při sondáži skrytého podloží a nacházela se v západní části velké plochy zkoumané v 70. letech 20. století (Vignatiiová 1992, tab. 26). Objekt interpretovaný jako pohřeb koně byl situován mezi zemnicemi č. 23 a 26 (plán 1). Oválná jáma, orientovaná ve směru Z–V, nebyla podle plánů zcela prozkoumána. Fragment skeletu koně ležel v mísovitě prohlubni (95 × 85 cm) u východní stěny objektu. Lebka byla nasměrovaná k jihu. Kromě crania se zachovalo v anatomické poloze několik obratlů a jedna přední noha (obr. 46a, b). Podle fotografií je možné vyslovit názor, že zbytek kostry v jámě uložen nebyl.

V přímé blízkosti objektu se nenacházel ani jeden regulérní hrob. Nejbližší hrobové celky byly situovány v perimetru 14 až 35 m od objektu 61. Na jihozápadě se nacházel hrob JP/52, na jihu dvojhrob JP/50, na jihovýchodě hrob JP/49 a směrem na severozápad byl

odkryt hrob JP/45 (tab. CVIII). Nejblíže byl k objektu situován dvojhrob JP/50, v němž byla pochována dospělá osoba (patrně žena) ve skrčené poloze na levém boku a z pravé strany se k ní přimykalo dítě ženského pohlaví (Infans II). Bohužel, středovou část hrobu zasáhla zjišťovací sonda a pohřby poničila. Upřesnění polohy dítěte a horní poloviny těla dospělé osoby je dnes nemožné. Obě kostry byly orientovány ve směru SV-JZ. V hrobě JP/52, který se nacházel 20 m jihozápadně od objektu 61, byl uložen fragment kostry skrčence. Dospělá žena ležela na pravém boku s hlavou nasměrovanou k severovýchodu. Další hrob se nacházel 29 m severozápadně. Jednalo se o sondáží porušený dětský pohřeb JP/45 (asi 9–10letý chlapec), snad původně také uložený ve skrčené poloze. Orientace hrobu byla JV-SZ. O skrčené poloze skeletu píše J. Vignatiová v terénním deníku, podle kresebných plánů ale polohu kostry nelze určit jednoznačně. Kostí dolních končetin jsou zakresleny v natažené pozici. Fotografická dokumentace hrobu chybí. V největší vzdálenosti od objektu č. 61 se nacházel hrob JP/49 (cca 35 m). V hrobové jámě orientované ve směru Z-V byl uložen pohřeb muže s výbavou jezdce.

Velmi podobný nález byl učiněn na časně merovejském pohřebišti Oberwerschen, kde byly nedaleko skupiny lidských hrobů prozkoumány tři jámy oválného a kruhového půdorysu s koňskými lebkami a metapodiemi. Situace v jámě B je velmi podobná nálezu z objektu 61, v oválné zahloubenině byla lebka uložena na levém boku, obrácená tlamou k jihu. Nacházela se zde i část přední končetiny v anatomickém pořádku (Müller-Wille 1970–1971, Abb. 65:4). Podobný charakter měl také nález z našeho území, z lokality Dolní Věstonice – Nová šterkovna, z objektu č. 267. V kruhové jámě byla deponována horní polovina koňského skeletu (Měřínský 1980, tab. 14). Další nález publikoval Z. Klanica (2008, 117, 227–228, foto 12) z Mutěnic, kde zachytil mělkou jámu kruhového půdorysu datovanou do předvelkomoravského období. V objektu č. 140 byla deponována lebka koně a pod ní dolní končetiny v anatomickém pořádku.

Objekt č. 230

O rok později, tedy v roce 1977, byl ve střední části velké plochy odkryt objekt č. 230 (Vignatiová 1992, tab. 89).³⁶ Nacházel se asi 190 m jihovýchodo-východně od objektu č. 61. Měl půdorys nepravidelného obdélníku orientovaného ve směru SZ-JV (391 × 250 × 21 cm). V severozápadní části jámy byla objevena zahloubenina nepravidelného tvaru o rozměrech asi 160 × 140 cm, byla zapuštěna asi 23 cm od úrovně dna popisovaného objektu. Výplň objektu obsahovala střepy a zvířecí kosti. Kostra koně nebyla součástí objektu.

Obr. 47: Břeclav – Pohansko. Jižní předhradí, objekt č. 230 – uložení skeletu koně. Terénní fotografická dokumentace.

Fig. 47: Břeclav – Pohansko. Southern Suburb, settlement feature No. 230 – deposition of a horse skeleton. On-site photographic documentation.

K severovýchodnímu rohu objektu 230 se přimykala oválná jáma (160 × 110 × 25 cm) orientovaná ve směru SV-JZ. Koňský skelet byl deponován v této zahloubenině (obr. 47). Objekt se skeletem koně nebyl očíslován a ani samostatně evidován. Zmínka o něm je součástí dokumentace objektu č. 230. Tvar jámy a poloha kostry je zachycena na náčrtu v písemné dokumentaci a na dvou fotografiích. Kresebný plán se nepodařilo dohledat.

Podle fotografií je možné popsat polohu kostry. Kůň ležel na levém boku, hlavou k severovýchodu (tlama směřovala k jihovýchodu). Přední končetiny měl pokrčené pod hrudník a zadní končetiny byly natažené pod břicho. V této poloze byly uloženy i koně z hrobu LH/7 z polohy *Lesní hrůd* a ze sídlištního objektu č. 65 ze *Žárového pohřebiště* (Přichystalová 2013, 16, 20; Danielisová 2003, tab. 11, 12). Tato poloha byla evidována i v koňských hrobech z pohřebiště Olomouc-Nemilany (hroby 36 / mladý hřebec a 38 / asi hřebec) (Přichystalová et al. 2014, 57–63).

Objekt 230 se spolu s koňským skeletem nacházel v prostoru s řídkou sídlištní zástavbou (plán 1). Asi 12,5 m severozápadně od něj byl situován objekt č. 227 a asi 11 m východním směrem byl dokumentován objekt č. 193. Oběma sídlištním objektům J. Vignatiová (1992, Přehled 1) přidělila hospodářskou funkci. Jihozápadně od objektu č. 230, ve vzdálenosti asi 13 m, se nacházel objekt č. 171, který byl J. Vignatiovou označen jako objekt / hrobová jáma?.³⁷ Měl shodnou ori-

36 Není k dispozici kresebný plán skeletu koně.

37 Na základě testování a porovnání vlastností těchto eventuálních prázdných hrobových jam se standardními hrobovými jámami byl vysloven závěr, že většinu diskutovaných objektů lze zařadit do skupiny sídlištních objektů, mezi ně patří i objekt č. 171 (viz kapitola 5.6).

entaci s objektem 230 a jeho zásyp obsahoval značné množství zvířecích kostí. Nejbližší obytný objekt byl situován zhruba 26 m severovýchodně (zemnice č. 233). V bezprostředním okolí objektu 230 nebyly rozpoznány žádné hroby. Ten nejbližší situovaný byl objeven asi 8,6 m severně. V osamoceně a poměrně hluboké hrobové jámě bylo pohřbeno v poloze nznak asi tříleté dítě. Hrob JP/162 byl orientován ve směru JZ–SV. Neobsahoval žádný inventář. Další hroby byly evidovány zhruba 21,5 a 25,6 m na jihovýchod od objektu 230. Blíže se nacházel hrob JP/151, což byla buldozerem poničená kostra asi 20–24leté ženy. Tělo bylo pravděpodobně původně uloženo na zádech s hlavou na jihozápad. O 4 m dále se nacházel hrob JP/150. V něm byl uložen pohřeb asi 35–40letého muže ve skrčené poloze na levém boku. Byl orientován opačně než jedinec JP/151 – tedy ve směru SV–JZ. Zhruba 22 m jihozápadně od objektu 230 byl dokumentován hrob JP/112. Jednalo se o dětský hrob. Polohu kostry tohoto hrobu není možné stanovit. Větší část skeletu asi sedmiletého dítěte podlehla dekompozici. Podle záznamů z terénních deníků hrob neobsahoval žádný inventář. Zbytky *crania* a dlouhých kostí ležely v jihovýchodní části hrobové jámy, je tedy možné, že dítě bylo uloženo hlavičkou směrem na jihovýchod.

5.7.2 Rituální uložení koně v dalších polohách lokality

Deponace koňských skeletů byly na Pohansku objeveny ještě ve třech dalších polohách hradiska: *Lesní školka*, *Lesní hrád* a *Žárové pohřebiště* (podrobněji: *Přichystalová 2013; Danielisová 2003; Macháček – Pleterski 2000, 12–14; Dostál – Vignatiiová 1981, 38*).

Nejpodrobněji byla analyzována a publikována situace na *Žárovém pohřebišti*, kde J. Macháček a A. Pleterski (2000, Abb. 3) na základě průseku spojnic mezi kruhovým, pravděpodobně kultovním objektem č. 28 s hroby zvláštního charakteru a dvěma deponacemi koňských skeletů vymodelovali slovanské pohanské kalendárium orientované ve směrech východu slunce v čase zimního a letního slunovratu a jarní a podzimní rovnodennosti. Mezi zmiňované skelety patří kostra koně uložená v sídlištních objektech č. 10 a 65 (obr. 4).

Jiné doklady koňského skeletu uloženého v sídlištním objektu jsou evidovány v poloze *Lesní školka*. Jde o tři případy. Prvním z nich je přítomnost dvou shluků kostí koně ve výplni objektu 109. Mezi objekty č. 109 a 110 bylo na úrovni podloží uloženo hříbě na pravém boku, s hlavou na východ a tlamou na sever. Nálezová situace napovídá, že by se mohlo jednat o nerituální deponaci. Neanatomické uložení kostí z koně v zásypu objektu, bezprostřední přítomnost kostry mláděte mezi objekty v nezahlobeném kontextu, to

vše nám napovídá, že by se spíše mohlo jednat o deponaci kuchyňského odpadu nebo mřšiny uhynulého kusu. Nutné je však dodat, že i v blízkosti této nálezové situace se vyskytly lidské hroby, a dokonce i pohřeb skrčence.³⁸ Tyto hroby ale porušují zmiňované sídlištní objekty (obr. 5) a je tedy oprávněný předpoklad, že objekty s výskytem koňských kostí a blízké lidské hroby spolu nesouvisí, neboť podle vertikální stratigrafie je funerální aktivita v této části zkoumané plochy mladší.

Jiná situace se jeví v případě objektu č. 270. Objekt se nacházel u jižního okraje zkoumané plochy *Lesní školky*. V objektu obdélníkového půdorysu (200 × 140 × 40 cm), orientovaném podélnou osou ve směru S–J, byla nalezena kompletní kostra koně. Ležela na levém boku, hlavou k severu (tlamou obrácenou na východ). Končetiny koně byly natažené a opíraly se o východní stěnu jámy. Je velmi pravděpodobné, že šlo o intencionální deponaci se zvláštním účelem. Jáma s kosterou koně byla situována uprostřed delší východní stěny objektu sloupové konstrukce č. 269. Sloupy vytvářely půdorys o rozměrech 10 × 4,5 m. Orientace objektu byla shodná s orientací objektu č. 270 (*Dostál – Vignatiiová 1993, tab. 13*). Z východní strany se ve vzdálenosti 25 až 30 m nacházelo malé pohřebiště s pěti hroby (obr. 5). Nejbližší hrob LŠ/72 ukrýval skelet ženy v silně skrčené poloze na levém boku. Orientace hrobu byla SZZ–JVV. Ostatní pohřby byly uloženy ve standardní poloze.

Čtvrtou polohou na Pohansku, kde byl objeven zvláštním způsobem deponovaný skelet koně, je *Lesní hrád*. Kostra koně byla situována do obdélníkové jámy (189 × 117 × 28 cm). Jáma je evidována jako hrob LH/7 (obr. 8). Kůň byl hlavou orientován k severozápadu (tlama byla obrácena na jih). Ležel na pravém boku, přední končetiny skrčené pod hrud' a zadní končetiny natažené pod břichem (analogicky ke koni z objektu 65 na *Žárovém pohřebišti* a z objektu 230 z *Jižního předhradí*). Deponovaný kůň měl asi pět let a robustní stavbu kostry. Na kostech nebyly objeveny žádné paleopatologické změny. Výška koně v kohoutku se pohybuje v intervalu 136,2 až 149,2 cm (*Chrzanowska – Krupska 2003, 209–210*).³⁹ Zhruba 13 m na severozápad od pohřbu koně bylo do výplně sídlištního objektu č. 19 uloženo v silně skrčené poloze dítě ve věkové kategorii Infans II, hlavou bylo obráceno k severozápadu (*Přichystalová 2010, 141, obr. 4*). Pokud se vrátíme

38 Jedná se o hrob LŠ/31 – dítě (Inf. II), orientované S–J, s tváří namířenou k západu. Je zde ale opět rozdíl vzhledem k předcházejícím hrobům ze *Žárového pohřebiště*, které byly bez inventáře. Jedinec z LŠ/31 byl vybaven třemi bronzovými náušnicemi s uzlíčky na spodním oblouku a s plechovým trubičkovitým, vývalkovitě členěným závěskem. Hrob se nacházel asi 6 m jihozápadně od koňských koster (*Dostál 1982, obr. 7:12–14; Dostál – Vignatiiová 1981, obr. 16*).

39 Zatím má podrobnou osteologickou analýzu pouze kostra koně z *Lesního hrádu*.

	JP/O61	JP/O230	LŠ/O270	ŽP/O10	ŽP/O65	LH/H7
Poloha koně	P bok	L bok	L bok	P bok	L bok	P bok
Orientace hlavy koně	J	SV	S	JZ	SZ	SZ
Směrování tlamy	JV	JV	V	V	SV	J
Skelet koně celý	Ne	Ano	Ano	Ne	Ano	Ano
Kůň → skrčenec vzdálenost	14–29 m	25 m	25 m	30 m	15 m	13 m
Směr kůň → skrčenec	SZ/JZ/JJV	JV	V	JV	JV	SZ
Orientace skrčence	SV–JZ (2x) JV–SZ	SV–JZ	SZZ–JV	JV–SZ	SZ–JV	SZ–JV
Hrobový inventář skrčence	0	0	0	0	0	0
Věk skrčence	Inf. II / dosp. / dosp. + Inf. II	Mat. I / muž	Ad. I / žena	Inf. II	Inf. II	Inf. II

Tabulka 13: Břeclav – Pohansko. Objekty se skeletem koně.

Table 13: Břeclav – Pohansko. Settlement features with the horse skeleton finding.

k poloze *Žárové pohřebiště* a k ideovému modelu slunečního kalendária autorů J. Macháčka a A. Pleterského (2000), tak po prodloužení průsečnice procházející body: kůň/obj. 10 → kultovní objekt č. 28 → skrčenec ŽP/3 směrem na jihovýchod narazíme po 120 m na popisovaný hrob koně LH/7. Pohřeb skrčence z objektu 19 je také na této linii. Je to náhoda nebo záměr? Odhalit pravdu bude těžké, pokud je to vlastně vůbec možné.

5.7.3 Interpretace jednotlivých nálezů koňských skeletů z Pohanska

Jak již bylo několikrát zmíněno výše, podrobně analyzován je archeologický kontext deponací koně z polohy *Žárové pohřebiště* (Macháček – Pleterski 2000, Abb. 3; Přichystalová 2013, 23–25). Koňské pohřby (objekt č. 10 a 65) jsou dávány do souvislosti s dalšími nálezy, jako jsou patrně kultovní objekt č. 28 a pohřby skrčenců ŽP/3 a ŽP/31 (Dostál 1978, 133; 1982, 138, 144–145, obr. 1, 2; 1992, 14–15). Uvedené elementy měly vytvářet sluneční kalendárium. Středobodem kalendária měl být kruhový objekt sloupové konstrukce č. 28. Vytvořením linie mezi objektem č. 10, objektem č. 28 a hrobem ŽP/3 získali autoři interpretace přímkou nasměrovanou na východ slunce v době zimního slunovratu. Vytvořením linie mezi objektem č. 65 a objektem č. 28 vznikla přímkou orientovaná na východ slunce během letního slunovratu. Celému prostoru tak přisoudili zvláštní význam. Není ale úplně dořešena chronologická provázanost sledovaných objektů, proto je celá konstrukce postavena možná jenom na náhodném uspořádání archeologických objektů v terénu.

Vycházejíce z premisy, že pro interpretaci intencionalního rituálního uložení pohřbu koně je důležité sledovat způsob jeho uložení, orientaci a také případný

blízký výskyt zvláštních objektů nebo pohřbů dětských skrčenců, vytvořili jsme jednoduchou tabulku, v níž jsme sledovali tyto charakteristiky: poloha koně, orientace, směrování tlamy, kompletnost skeletu zvířete, vzdálenost deponace koně od nejbližšího skrčence, směr linie kůň → skrčenec, orientace skrčence, hrobový inventář lidského pohřbu a věk a pohlaví skrčence. Sledováním vybraných vlastností jsme se snažili objevit opakující se kombinace některých z nich. Tyto kombinace by nás pak měly přiblížit k pochopení zvláštního rituálu záměrného pohřbívání koní v blízkosti sídliště. Z hodnocení jsme vynechali zbytky koňského skeletu ze zásypu objektu č. 109 a deponaci hříběte z blízkosti objektu č. 110 v *Lesní školce*, protože jsou zde jisté pochybnosti o intencionalitě uložení, spíše se přikláníme k tezi, že jde o deponaci kuchyňského odpadu a mršiny.

Již ze zběžného hodnocení informací z tab. 13 vyplývá více rozličností než společných znaků. Pro nálezové situace u objektů č. 61 a 230 z *Jižního předhradí*, u objektů č. 10 a 65 z *Žárového pohřebiště*, u objektu č. 270 z *Lesní školky* a u hrobu LH/7 z *Lesního hrůdu* však lze vystopovat i některé společné prvky. Rozdílů je ovšem tolik, že není možné, aby rituální uložení koní na Pohansku, měla stejný původ.

Ve čtyřech objektech byly objeveny kompletní kostry koní, ve dvou objektech pouze jejich části (u koně z objektu č. 10 chyběly zadní nohy).⁴⁰ U celých koster koní můžeme uvažovat o pohřbech ve smyslu záměrného rituálního uložení. I když v případě koně z objektu č. 270 z *Lesní školky* se nabízí lákavá představa základové

⁴⁰ Skelet z objektu č. 10 z *Žárového pohřebiště* se nacházel v poměrně velkém nepravidelném výkopu s nepravidelným dnem. Kostra ležela v jeho východním výběžku. Není vyloučeno, že při dalším výzkumu problematiky koňských záměrných deponací bude tento nález překlasiifikován jako pohození mršiny.

oběti (srovnej např. *Gediga 1970*, 135, ryc. 22).⁴¹ U nekompletních skeletů jde pravděpodobně o pozůstatek jiných kultovních rituálů.

Koně byli uloženi na pravém i levém boku. U kompletních skeletů převažuje levý bok (3 : 1). Nekompletní jedinci byli uloženi na pravém boku. Orientace deponací byly také nejednotné. Jistá pravidelnost se jeví ve směřování tlamy zvířete, převládá směr na východ v rozpětí SV – V – JV. Výjimkou je kůň z *Lesního hrůdu*, který „hleděl“ přímo k jihu. Fakt, že byla těla koní ukládána tak, aby mohla „pozorovat“ východ slunce nebo slunce v největší denní síle, je velmi zajímavý a snad to také má svůj význam.

Pozoruhodný je opakující se jev výskytu hrobu člověka uloženého ve skrčené poloze v blízkosti záměrných rituálních deponací koně. Hrob skrčence se objevuje ve vzdálenosti od 15 do 30 m od skeletu koně. Ve čtyřech případech ze šesti jsou v hrobech pohřbeny děti (věková kategorie Infans II) bez inventáře. Poněkud složitější je situace kolem objektu č. 61 z *Jižního předhradí*, kde se poměrně nedaleko od něj vyskytovaly tři hroby s jedinci ve skrčené poloze. Hrob JP/52 obsahoval pohřeb dospělé ženy. U hrobu JP/45 je skrčená pozice těla dosti diskutabilní (dítě Infans III, bez inventáře). Třetím hrobem je vlastně dvojnásobný pohřeb ženy s dívkou (Infans II), označený jako JP/50. Ve skrčené poloze byla pohřbena žena. Na rozdíl od ostatních hrobů zde byl objeven hrobový inventář, u fragmentů dětské lebky byla nalezena bronzová náušnice.

Zajímavé je také zjištění, že spojovací linie mezi kostrou koně a lidským skrčencem v pěti případech směřuje s malými odchylkami k azimutu východu slunce v čase zimního slunovratu. Zda je společný výskyt pohřbů jedinců ve skrčené poloze a pohřbů koní z nějakého důvodu úmyslný, a tedy nenáhodný, bude nutné prověřit na větším počtu analogických nálezových situací.

Jak tedy interpretovat nálezovou situaci s deponací koně na *Jižním předhradí*? Bezprostřední okolí objektů 61 a 230 je volné. Sídlištní zástavba byla v těchto místech opravdu řídká. Je proto možné, že místo bylo nějakým způsobem označené, vymezené. Stopy po ohrazení nebyly identifikovány. Nabízí se eventuality živého plotu nebo výskytu vzrostlých stromů (*Miš 1997*, 116–118). Pokud bychom uvažovali o tom, že objekty ukrývající záměrné uložení koně nebo částí jeho těla (lebka, části končetin) a hroby dětí ve skrčené pozici spolu souvisely, mohli bychom tento prostor označit za areál zvláštního významu, vhodný pro veřejné

občinné rituály. Snad by se mohlo jednat o posvátná místa usazená ve struktuře sídlištního prostoru, která by byla přístupná všem členům komunity. Velmi pravděpodobně by se v nich odehrávaly obřady související s obnovou plodivé síly polí anebo ochranné rituály zabezpečující jednotlivce i celé společenství (o významu koně ve slovanském předkřesťanském náboženství viz podrobněji *Dynda 2017*, 156–157, 208–209; *Přichystalová 2013*, 27–28; *Váňa 1990*, 151–164; *Beranová 1988*, 221–225; prameny: *Dětmár z Merseburku*, 172–174; *Helms 1984*, 84–85, 163–165).

41 Při výzkumu raně středověké městské aglomerace Ostrówek – Opole byla pod domem č. 58 z 12. století odkryta pod základovým trámem lebka koně. B. *Gediga (1970)* dává nález do souvislosti s rezidui předkřesťanské víry slovanského obyvatelstva. Pod základy domů na Ostrówku byly objeveny ještě deponace dřevěných nádob anebo lebky skotu.